

T O M A S   H E L L É N

Åsikter och Insikter

T O M A S H E L L É N

Åsikter och Insikter

ett urval ledare
och kolumner
publicerade
i Hufvudstadsbladet

Skrifter utgivna av Svenska folkskolans vänner
Volym 155

Skrifter utgivna av Svenska folkskolans vänner

Volym 155

ISBN 951-9087-50-8

ISSN 1456-8233

Omslag och ombrytning: Nanne Nylund

Fotografi: Hans Paul

Typografi: LinoLetter och Futura

Ekenäs Tryckeri Aktiebolag

Ekenäs 2000

inehåll

Förord	9
Internationell politik	13
Ett brutalt århundrade 8.05.1995	14
Den terroristiska internationalen 26.06.1995	17
Att handskas med det förflutna 15.07.1995	20
Helms-Burton mot frihandeln 23.02.1997	23
Bokslut för kolonialismen 30.06.1997	26
Vem bryr sig om Nordkorea? 19.09.1997	30
Afrika mår illa 7.10.1997	33
Vänsterns svarta bok 19.12.1997	36
Säkerhetspolitik	39
Den bästa vännen i Europa 4.12.1994	40
Att söka stärkt säkerhet 22.05.1996	43
Naivitet och neutralitet 15.08.1996	46
Också Sverige måste spionera 8.09.1996	49
Logiken bakom Natos utvidgning 7.10.1996	52
Otydligt om Nato i Sverige 8.01.1997	56
Inte så nogräknat 12.03.1998	59
Ryssland	63
Jaltabomben tickar i Kaliningrad 4.10.1993	64
Kaukasisk kollaps 21.10.1993	67
Ett liv efter Jeltsin 20.01.1997	70
Är Ryssland som förut? 29.11.1997	73

Tyskland & Central- och Östeuropa	77
Tyska frågor 13.08.1989	78
Fem år efter murens fall 9.11.1994	80
Töväder längs Oder-Neisse 12.07.1995	83
Etnisk självrensning i Sarajevo 21.03.1996	85
Spiralen i Serbien 10.03.1998	87
Den Europeiska Unionen	91
Nu sätts fokus på Medelhavet 30.11.1995	92
Finland och inflytandet i EU 18.12.1995	95
Deflationen rullar vidare 8.08.1996	98
Motståndet mot EMU är stort men svagt 31.10.1997	101
Euron måste följas av en förbundsstat 8.12.1997	104
Vem skall trösta turkarna? 16.03.1998	107
Ekonomisk politik	111
Inflationen är inte död, den sover bara 1.10.1991	112
Mer, inte mindre, självständighet åt FB 19.11.1991	114
Enbart positivt att marknaden stärks 6.02.1994	116
Tillväxt utan fler arbetsplatser 14.02.1994	118
Priset för arbetsdelningen 29.12.1995	121
Högkonjunktur med kvalifikation 30.12.1996	124
Nog finns det gränser för statsskulden 10.09.1997	128
Finländska strukturer	131
Ägarmyten 16.07.1989	132
Det urbana helvetet 23.07.1990	134
Energiparadiset 7.06.1993	137
Den kreativa förstörelsen 16.08.1993	140
Utlandet sukter efter finländska aktier 15.05.1994	143
Makten över pensionssparandet 5.01.1996	145
Det brister i kvaliteten 16.02.1997	148
Alkohol och ekonomism 15.12.1997	151
Partierna är för lika 29.12.1997	154
Vi är rikare än vi tror 30.01.1998	157
Bankkrisen	161
Bankpaketet: ett p-piller morgonen efter 19.03.1992	162

Skådeprocesser mot bankchefer? 14.11.1993	164
Staten som rättshaverist 17.02.1996	167
Bankkrisen och riskhanteringen 16.05.1996	170
Miljö	173
Från koldioxid till kondomer 12.06.1992	174
Tyska blickar på kalhyggena 31.01.1994	177
Den globala hetluften 2.04.1995	180
Hoppsan!, medger Greenpeace 7.09.1995	183
Stora och kloka djur 5.11.1997	185
I dag	189
I eller till Europa? 24.05.1990	190
Om Eurohjärtat 6.01.1991	193
Lämnad på stranden 22.09.1991	196
Vid luckan 4.08.1993	199
Grannens namn 23.02.1996	202
Bokstavstroende 22.03.1996	206
En upprivande skandal 9.07.1997	209
I rättsstaten har vittnet ett ansikte 28.10.1997	211
Slutet är nära 10.11.1997	214
Politikernas kartell hotar tillväxten 21.03.1998	217
Bilaga: Lista över ledarna och kolumnerna som tagits med i boken i kronologisk ordning	221

förord

Journalistik i dagspress är en färskvara, oberoende av kvalitet. Den mest insiktsfulla, visionära, kunniga och stilistiskt fulländade skribent producerar alster som är föråldrade nästa vecka. Bara ibland stöter man på journalister som lyckats bryta dagstidningens formella begränsningar och vars texter känns fräscha långt efteråt. En sådan var Tomas Hellén. När han gick bort våren 1998 i en ålder av 33 år hade han hunnit åstadkomma mer än de flesta. Han arbetade från maj 1988 fram till sin död vid Hufvudstadsbladet i Helsingfors, först som ekonomireporter, senare som avdelningschef och ledarskribent. I Hbl-arkivet finns närmare 400 ledarartiklar och kolumner samt ett stort antal nyhetsartiklar och kommentarer. Därtill var han medarbetare i bland annat *Veckans Affärer*. Vid sidan av arbetet som journalist gjorde Tomas Hellén också akademisk

karriär. Han blev *politices licentiat* 1989 och doktorerade sedan 1996 med en avhandling om kontinuitet och förändring i det kommunistiska Östeuropa, för vilken han erhöll högsta vitsordet *laudatur*. Han var dessutom en av tre redaktörer för boken *The Handbook of Political Change in Eastern Europe* (Edvard Elgar, 1998).

Tiden vid Hufvudstadsbladet sammanföll med unika och omvälvande år på hela kontinenten. År 1989 föll Berlinmuren. Självtändighetsprocessen i Baltikum var redan igång och därmed Sovjets sönderfall. Finland var vid den här tiden ännu ingen naturlig del av Västeuropa och Sovjets skugga låg fortfarande över finländsk inrikespolitik. Ännu 1988 var tanken på det EU-medlemskap som förverkligades 1995 i högsta grad otänkbar. Ekonomiskt sett körde Finland in i väggen med full fart och lider fortfarande av sviterna efter depressionsåren i början av 1990-talet.

Tomas Hellén var en sann journalist i den meningen att han var öppen, nyfiken och befann sig på rätt plats vid rätt tillfälle. Dessutom kunde han sålla fram det väsentliga ur informationsflödet, det som verkligen spelade någon roll i ett längre perspektiv. Samtidigt hade han något för journalister väldigt ovanligt, dvs. vetenskapliga analysredskap med vilka han kunde sätta in dagshändelserna i ett större perspektiv. Därtill var han en enastående stilistisk begåvning som visste att bygga upp närvarokänslan i texten utifrån detaljer. Detta kombinerat med en stark självkänsla och öppet redovisade värdepremisser gjorde att även läsare som inte stödde resonemanget kunde få stor behållning av att läsa hans texter. Tomas Hellén erhöll Ekonomiska samfundets ekonomipris för 1992 och fick Hugo Bergroth-sällskapets stora språkpris 1997.

Tomas Hellén kände sina läsare – Hbl har en relativt enhetlig läsarkrets med borgerligt liberal övervikt – och roade sig med att reta dem ibland. Efter en nidbild av Bryssel (se sida 193 i denna bok) skrev en rasande läsare ett brev till chefredaktören vilket slutade med orden: "Betala en ny resa till Tomas Hellén men se till att han inte hamnar i delirium tremens en gång till". Detta inlägg skattade Tomas Hellén själv mycket högt. Svart humor var ett av hans specialintressen. I bokhyllan hemma fanns bland politisk och historisk litteratur kompletta samlingar av Carl Hiaasen, Walter Mosley och James Ellroy.

Vi som gjorde detta urval av Tomas Helléns texter hade två motiv. Han berörde i sina opinionsbildande artiklar under åren 1988–98 väsentliga skeenden i det finländska samhället och internationellt. Den som läser

samlingen slås måhända av tanken hur mycket som egentligen förändrats i vår omvärld och hur lite vi reflekterat över det. Det andra motivet är personligt. Tomas Hellén var helt enkelt en unik skribent och vi anser att det är viktigt att bevara minnet av honom.

I denna bok har vi valt att presentera ett litet urval av ledare och kolumner, mindre än en femtedel. Strävan är att ge en helhetsbild av Tomas Helléns tankegångar, men vi har prioriterat material som är intressant, relevant och aktuellt ännu i dag, i vissa fall mer än tio år efter att det skrevs.

Bokens texter delas upp i Internationell politik, Säkerhetspolitik, Ryssland, Tyskland & Centraleuropa, Den europeiska unionen, Ekonomisk politik, Finländska strukturer, Bankkrisen, Miljö samt ett urval lättare eller mera personliga betraktelser, rubricerat "I dag".

Exempel på teman som fallit bort är företagsekonomi, kommentarer om aktiemarknaden, analyser av det inrikespolitiska läget i en del europeiska länder och personporträtt av statsmän. Enbart texter som publicerats på ledarsidan, antingen som ledare eller som kolumner, ingår. Många texter – bland annat ekonomiska kommentarer, anmälningar av böcker och artikelserier skrivna för söndagsläsningen – har därmed automatiskt fallit bort.

Texterna återges som de har publicerats i Hufvudstadsbladet, vi har alltså varken förkortat eller lagt till efterkloka kommentarer. Texterna är ordnade enligt teman. Därför står den äldsta texten – Ägarmyten från den 16 juli 1989 – mitt i boken.

Denna bok skulle inte ha blivit till utan hjälp. Först och främst vill vi tacka Tomas Helléns föräldrar som genast var positivt inställda till att ge ut dessa texter. Fadern Harrys välsorterade arkiv med samtliga av Tomas Helléns texter underlättade arbetet. Monika Hellén och Johanna Korpia stod flera dagar vid kopieringsmaskinen. De texter som inte fanns i elektronisk form i Hbl:s arkiv skrevs in av Lisbet Engwall. Nanne Nylund gjorde ombrytningen och designade omslaget. Utan Svenska Folkskolans vänner och dess kanslichef Christoffer Grönholm hade boken inte kommit ut.

Örebro och Helsingfors, Juni 2000

Sten Berglund

Carl-Gustav Lindén

Per Mickwitz

internationell politik

ett brutalt århundrade

Tillfrågad om sin syn på den franska revolutionens betydelse gav den kinesiska kommunistledaren Chou En-lai en gång ett berömt svar: "Det är för tidigt att säga". Hur skall vi då redan kunna göra en bedömning av det andra världskriget, vars slut i Europa vi idag firar femtioårsminnet av?

Den 8 maj 1945 är heller inget entydigt slutdatum. När vapnen tystnade vidtog folkförflyttningar, annekteringen av Baltikum, den sovjetiska dominansen över östra Centraleuropa, blockindeling, kallt krig och terrorbalans. För många av Europas folk – egentligen för alla – slutade andra världskriget egentligen först 1989, 1990 eller 1991.

Storkriget i Europa startades av Tysklands överfall på sina grannländer. Utan nazismens uppstigande hade det kanske aldrig kommit till en världsbrand; i varje fall hade den sett annorlunda ut. Men att identifiera allting med tysk aggressionspolitik är för enkelspårigt. Hela 1900-talet, börjande med det första världskriget, vars "fortsättningskrig" det andra med goda skäl kan sägas vara, har präglats av det moderna samhällets födslovåndor.

Krigen under 1900-talet har inneburit en påfallande tillbakagång till barbari och brutalitet i vår västerländska kultur. Napoleon-krigen, tysk-franska kriget, amerikanska inbördeskriget fördes av trupper som visserligen ibland levde av landet, men som inte systematiskt mördade civilbefolkning. Ännu under första världskriget var ungefär fem procent av krigsoffren civila; under det andra över 50 procent; i dagens strider i det forna Jugoslavien över 90 procent.

Att det totala kriget blivit norm har inte varit resultatet av ny vapenteknologi, utan tvärtom. Atombomben uppfanns inte för att användas i fält, utan uttryckligen för att döda civila, kvinnor och barn. Den var en logisk slutpunkt på gaskammare, Gulagläger och "kontroversiella" terrorbombningar.

Utvecklingen är desto mer anmärkningsvärd som den skett parallellt med en formalisering av krigets lagar. Haag- och Genève-konventionerna från sekelskiftet skulle trygga civilbefolkning, sårade och krigsfångar; Nationernas Förbund och Förenta Nationerna grundades med långtgående ambitioner att rentav reglera nationernas rätt att föra krig.

En del av svaret är att hela folk mobiliserats för krigsansträngningar helt enkelt för att det blivit möjligt, tack vare industri, kommunikationer och propaganda. Den svenska stormaktstidens äventyr finansierades med väldiga skattebördor, men krigen fördes i huvudsak av legoknektar på främmande mark, utan att utgången i större grad intresserade eller berörde allmogen hemma.

En annan orsak, sammanhängande med moderniseringen, är att detta sekel varit ideologiernas. Olika politiska frälsningsläror har fått stater att förfalla till att använda våld i helt irrationell omfattning, långt bortom Clausewitz berömda diktum att kriget bara är en fortsättning på diplomatin med andra medel. Inget offer var för stort för att bereda den tyska nationen sin förment rättmätiga plats, för att säkra kommunismens seger – eller, vilket inte skall förglömmas, ”göra världen trygg för demokratin”.

Det finns en parallell inte särskilt långt tillbaka i tiden. 30-åriga kriget (1618–48) började som en ren maktkonflikt mellan tyska furstar, men eskalerade snabbt till en kamp mellan två läror, katolicismen och protestantismen.

Konflikten var lika ideologiskt laddad som den senare mellan kommunism, fascism och demokrati, och resultatet var också då en total ovilja från parternas sida att kompromissa och visa förbarmande med motståndaren. Under 30-åriga kriget minskade Mellaneuropas befolkning med en tredjedel och hela landsändor lades öde (Pommern, bland annat, av svensk-finska härars plundringar). Brutaliseringen och fördörelsen var minst lika omfattande som under andra världskriget.

Det var ideologiskt motiverad iver att sprida kommunismen som fick Sovjetunionen att orka med bördan att undertrycka halva Europa och militärt hota andra halvan. Det var rädsla för kommunismen som fick de västerländska demokratierna att upprätthålla enorma rustningsinsatser, och USA att föra blodiga krig i avlägsna länder för att försöka hindra dominobrickorna att falla.

Nu är kommunismen borta, och även om ideologierna inte är döda, så har Europa tröttnat på absoluta sanningar. Många av konflikterna finns kvar, och blossar idag lättare upp till krig än då kalla kriget ännu frös

frontlinjerna. Men även om olika nationalismers förmår hetsa fram fruktansvärda våldsdåd, så har den inte kraften att ensam sticka hela världen i brand.

För det behövs en universell frälsningslära. Den enda som idag har kraften att bli en sådan är den islamiska fundamentalismen, och faran från den (vad gäller Europa, men inte för dem som lever i muslimska länder) är kraftigt överdriven.

Demokratier för inte krig mot varandra, konstaterade redan Immanuel Kant i sin bok Den eviga freden. Ett folk som förmår upprätthålla en tolerant regim över sig själv besitter också tillräckligt förnuft och moralisk resning för att inte angripa andra.

Perioden från 1945 till Sovjetimperiets kollaps kring 1990 var en av de minst våldsamma i Europas historia. Men den var inte fredlig: det handlade bara om ett ovanligt långt vapenstillestånd som när som helst hade kunnat förvandlas till ett allt förgörande krig.

Den eviga freden har ännu inte brutit ut, men Europa som helhet har ändå nu bättre utsikter att fortsätta uppleva fred än någonsin under detta grymma, brutala, ideologiserade sekel. (8.05.1995)

den terroristiska internationalen

Det råder som bäst lågkonjunktur för terrorismen i Västeuropa. Efter att IRA ingått vapenvila är baskiska ETA den enda återstående våldsbenägna separatistorganisationen. PLO har satt sig vid förhandlingsbordet, och de mer radikala palestinska rörelserna begränsar åtminstone ännu sin verksamhet till Israel. På vänsterkanten avslutade italienska Röda Brigaderna kampen redan för ett decennium sedan, medan luften gick ur Röda Armé-fraktionen (RAF) i Tyskland senast då stödet från DDR försvann.

Det finns en del som tyder på att terrorismen åter kan växa till ett allvarligare problem i Västeuropa. Franska myndigheter varnade denna vecka – överdrivet, visserligen – för att det politiska våldet i Nordafrika kan sprida sig också till Frankrike. Ledare för den islamistiska rörelsen i asyl i Tyskland sprider öppet sin våldslära i hägnet av koranskolor. Kurdiska grupper har förstås redan länge valt att föra sin kamp också i Västeuropa.

Det finns olika slag av terrorism. Det är svårt att finna någon logik, något syfte med terrorismen bland den japanska Aum Shinrikyo-sekten, som drevs av religiös undergångslära, eller hos bombmännen i Oklahoma, som förefaller ha motiverats av en kombination av hat mot det politiska etablissemanget, vapenfetischism, rasism och protestantisk fundamentalism. Bådas enda syfte var maximal förstörelse: Aums enligt uppgift till att döda miljoner människor med giftgas eller rentav atomvapen.

Det är en stor skillnad jämfört med sjuttioalets europeiska vänsterterrorism. Dess ideologi var orealistisk och förvirrad, men strategin konsekvent. Angreppen mot etablissemangets topp skulle provocera fram en polisstat, som uppenbarar den kapitalistiska statens rätta ansikte och i slutändan får folket att resa sig i revolution. För RAF:s eller Röda Brigadernas ideologier var giftgasattacker eller attentat mot kärnkraftverk otänkbara, eftersom de politiska konsekvenserna ansågs alltför

oförutsägbara.

Också kurdiska PKK, de algeriska islamisterna och Shamil Basajevs tjetjenkommando har bestämda politiska mål. De är därmed relativt förutsägbara i sitt agerande och åtminstone i princip beredda till förhandlingar och något slags kompromisser. Värre att bekämpa är grupper som drivs av blint hat eller rentav saknar en disciplinerad organisation. Aumsekten är ett extremt exempel, men man kan också peka på den militanta djurskyddsrörelsen, som av allt att döma snart kommer att övergå från förstörelse av laboratorier och djurfarmer till mord på för den misshagliga personer.

I Mellaneuropa har det också vuxit upp en ny generation extremt våldsbenägna vänstergrupper. De Anti-Imperialistiska Cellerna (AIZ) i Tyskland har redan riktat attentat mot bl.a. amerikanska militärbaser och mot vad de uppfattar som företrädare för statskapitalismen (en i sanning bred definition). Till skillnad från RAF kan AIZ inte räkna med stöd från främmande makt. Den består istället enligt klassiskt underjordiskt mönster av små självständiga grupper, och har visat sig vara ytterligt svår att infiltrera.

Liksom i tiden RAF, stöder sig AIZ och likasinnade organisationer på den autonoma scenen i storstäder som Berlin, Hamburg, Amsterdam och Köpenhamn. Autonomerna är en pseudo-anarkistisk rörelse som utmärkt sig genom husockupationer och våldsamma demonstrationer, där energin riktas mot polisen och andra symboler för statsmakten. Men trots att AIZ säger sig ha tagit upp RAF:s fallna mantel, så saknar man företrädarens politiska mognad: vissa AIZ-celler, varnar det tyska författningsskyddet, skulle inte tveka att bränna av en atombomb om man råkade komma över en sådan.

Det är ändå högerextremistiska grupper som svarat för den senaste tidens mest uppmärksammade terrorkampanjer. Det gäller särskilt den kryptiska Bajuvariska befrielsearmén (BBA) som verkar i Österrike och Bayern. Favoritmetoden är brevbomber som skickas till symboler för multi-kulturalism och tolerans. 1993 förlorade Wiens förra borgmästare Helmut Zilk högra handen då han öppnade ett paket från BBA. Gruppen tros också ha lagt ut den försätsminering som dödade fyra zigenare i Österrike i februari. De senaste målen för kampanjen är en äktenskapsförmedling i Linz som specialiserat sig på att hitta utländska hustrur, en kommunalpolitiker i Lübeck som kritiserat de milda domarna för fyra högerextremister som brände ner stadens synagoga, samt en populär österrikisk pratshowsvärdinna, vars far råkar vara från Ghana.

Två nynazister har fängslats för attentatet mot Zilk, men i övrigt finns inga spår efter förövarna. Myndigheterna misstänker att de är i femtioårsåldern, alltså normala gravskändande benknäckande skinnskallar. Den österrikiska inrikesministern kallar attentatsmännen "ytterst intelligenta personer som hittills undvikit misstag". Men det finns också en dystrare teori till att gärningsmännen går fria: att de åtnjuter kontakter och rentav stöd inom den österrikiska polisen.

Helt allmänt taget kan givetvis högerfanatiker, på ett helt annat sätt än extremvänstern, räkna med sympatier, beskydd och finansiering från kretsar inom etablissemangen. De italienska nyfascister som fram till tidigt åttiotal stod bakom en rad bombattacker har exempelvis visat sig vara uppbackade av en prominent "frimurarloge" och olika obskyra underrättelseorgan. Och då etablerade partier som Jörg Haiders högerpopulistiska Frihetliga parti i Österrike, Le Pens Nationella Front, eller Flamiska blocket i Belgien, propagerar för främlingsfientlighet, så ger de legitimitet åt de högerextremistiska gruppernas målsättningar, om än inte öppet åt deras metoder.

Det är ändå tveksamt hur mycket ytterhögerens ökade våldsbenägenhet bygger på influenserna från en Haiders eller en Le Pens rabulism. Hur mycket deras sympatisörer än må ogilla utlänningar, så tror de allra flesta också på sträng lag och ordning. En viktigare bakgrundsfaktor är troligen att kraven på hårdare tag mot ytterhögern lett till att en hel rad nynazistiska grupperingar förbjudits de senaste åren. Det minskar visserligen mängden osmakliga flygblad och processioner under hakkorsfanor, men samtidigt sporrar de förbjudna grupperna till ökad illegalitet, då de i vilket fall som helst måste verka under jorden. Så var också felet med sjuttioalets vänsterextremism.

Många säkerhetsexperter varnar i själva verket för att den bruna terrorismen försöker dra direkt lärdom av den röda traditionen. Kampanjmaterial från högerextremistiska grupper uttrycker redan öppen beundran för den tidigare vänsterterrorismen, särskilt fanatismen, den interna disciplinen, organisationen och det internationella nätverket. Lyckas nynazisterna kopiera RAF-modellen kan resultatet bli farligare än något vi sett på länge. (26.06.1995)

att handskas med det förflutna

När kan, och skall, men dra ett streck över det förflutna? Vilka är skyldiga för det förgångna, och bör de straffas? Det är frågor som de östeuropeiska länderna brottats med sedan kommunistväldets fall.

När diktaturer faller finns en väldig social beställning på rättvisa. Men ofta blir det bara en vante: några slumpvis utvalda syndabockar straffas. Orsaken är enkel. Diktatorerna har alltför många hantlangare, och bara ett fåtal modiga gör aktivt motstånd. Resten resignerar och lever med systemet. Efteråt är antingen nästan alla medborgare skyldiga, eller så nästan ingen.

I Polen kom man redan under rundabords-samtalen 1989 överens om att dra ett "tjockt streck" över det förflutna: inga straff, skådeprocesser eller undersökningskommissioner. Mönstret var som i Argentina, Brasilien eller Chile, där regeln varit att bevilja amnestier åt fallna juntor. Det snabbar på övergången till demokrati om diktaturens kreatur inte behöver frukta efterräkningar.

Men avtalen håller oftast inte för dagspolitikens tryck. I Chile försöker regeringen nu fångsla några särskilt hårt belastade generaler, och den polska överenskommelsen sprack redan 1992, då den dåvarande inrikesministern läckte ut en lista över påstådda kommunistkollaboratörer – händelsevis späckad med regeringens politiska motståndare, bland dem Lech Walesa. Också general Jaruzelski hotas av rättsligt efterspel för införandet av krigstillståndet 1981.

I Rumänien och det forna Sovjetunionen (frånsett Baltikum) har man inte försökt göra upp med det förgångna, utan bara blint gått vidare: de tidigare eliterna har försvarat sina positioner, om än med något ändrade ideologiska förtecken. Motpolen är Tjeckoslovakien, där den s.k. lustrationen, eller "reningen" inneburit att alla som återfanns som kollaboratörer i säkerhetspolisens arkiv pekats ut offentligt och förbjudits besitta offentlig tjänst.

Resultatet är olyckligt. Rättslösheten för dem som med ett rent administrativt förfarande pekats ut som kollaboratörer är påfallande. Det enda sättet för dem som brännmärkts att få upprättelse är att stämma inrikesministeriet. Det är oroväckande att alla de sjuttio personer som fram till våren 1993 klagade i domstol över lustrationen befanns oskyldiga till anklagelserna om kollaboration.

I Tyskland har knappast någon ledande politiker, journalist eller kyrkotjänare från det forna DDR undgått anklagelser om samarbete med säkerhetspolisen Stasi – inte ens tidigare hyllade dissidenter. Men alla i DDR som på något sätt var samhälleligt aktiva övervakades av Stasi, och vad säkerhetspolisen skrev i sina papper kunde ingen av dem veta.

Stasi hade nästan 100000 fast anställda medarbetare, och var tionde DDR-medborgare beräknas ha försett dem med information på frilandsbasis. Man kunde säga nej till samarbete, men det kostade: ibland fängelse, oftare en förstörd karriär, ett smutskastat rykte, flyttning längst bak i lägenhetskön. Hur många västtyskar kan ärligt säga att de hade nekat till propåerna?

Det är viktigt att medborgarna får veta hur polisstaten fungerade och vem som skvallrade på dem, och en del svar finns i arkiven – Stasi lämnade efter sig 179 hyllkilometer akter. Men dokumenten kan vara missvisande. Säkerhetspolisens tjänstemän var en del av planekonomin, och antecknade ibland också flyktiga bekantskaper som "inofficiella medarbetare". Dessa har nu ingen möjlighet att rentvå sig.

Vad gäller det östtyska utlandsspionaget, HVA, har sanningssökandet gett rent bisarra resultat. HVA-chefen Markus Wolf dömdes till sex års fängelse för landsförräderi mot Västtyskland, ett land han aldrig varit medborgare i (och antagligen inte ens besökt) före återföreningen. Wolf frikändes dock, förnuftigt nog, i våras i högsta instans.

Östtyska gränssoldater har dömts till långa fängelsestraff för döds-skjutningar vid muren, men de ytterst ansvariga går samtidigt fria. Stasis högste chef, Erich Mielke, sitter visserligen inne, men inte för brott mot mänskliga rättigheter eller ens mot DDR:s egna lagar, utan för mordet på två polismän i Berlin 1931.

Kommunistperioden var lång, och bara ett fåtal ståndaktiga avsåg sig allt samröre med regimerna. Var går då gränsen för skuld? "Sanningskommissionerna" i Chile och Argentina försöker dokumentera diktaturena och deras metoder, liksom den parlamentariska Enquete-utredningen i Tyskland. Samma uppgift har fria media. Det viktigaste är att varje enskild medborgare ges riktig och trovärdig kunskap, så att de

kan dra sina egna slutsatser.

Nu, sex år efter systemskiftet, har problemen delvis lösts av sig själv. I Ryssland, Rumänien, eller för den delen Jugoslavien, har visserligen ingen riktig uppgörelse med det förgångna skett, men i Centraleuropa och Baltikum har två eller tre fria val hunnit hållas och parlamentariska system etablerats. Kommunistpartierna har uppriktigt tagit avstånd från det tidigare systemet och dess metoder, och samarbetar nu på många håll i regeringsställning med sina forna motståndare. Det i sig är en uppgörelse med det förflutna.

Som den amerikanska journalisten Tina Roseberg skriver i en bok om arvet efter kommunismen: "Om det går att arbeta sig igenom det förgångna, så sker det i rökiga krogar och runt köksbordet". Katharsis, försoningen mellan offer, medlöpare och bödlar, skapas bara av fria individers känslor och erfarenheter, inte genom statsmakterna famlande försök till rättsskipning. (15.07.1995)

helms-Burton mot frihandeln

Världshandelsorganisationen, WTO, som bildades för två år sedan efter den utdragna och svåra Uruguayrundan står redan nu inför ett svårt prov. Det pinsamma är att bråkmakaren är frihandels självutnämnda apostel, Förenta staterna. För snart ett år sedan sköt kubanerna utanför kusten ner två amerikanska småflygplan. I dem satt exilkubaner som avsåg att sprida regeringsfientliga flygblad över Kuba. Incidenterna ledde till ett ramaskri i USA, och tvingade en tveksam president Clinton att till slut skriva under den s.k. Helms-Burton-lagen.

Lagen, påfunnen av den ärkekonserverative sydstatsenatorn Jesse Helms, ger tidigare amerikanska ägare av konfiskerad kubansk egendom rätt att i domstol i USA kräva kompensation av företag från tredje land som investerat på Kuba.

Nog finns det spår av logik i resonemanget. Nationaliseringarna efter Castros maktövertagande skedde utan egentlig kompensation och i strid med ingångna avtal. Men lagen är dessvärre formulerad så radikalt – alla transaktioner med Kuba kan i vid bemärkelse tolkas som indirekt utnyttjande av konfiskerad amerikansk egendom – att den i praktiken försöker tvinga övriga länder med i USA:s korståg mot Fidel Castro.

Helms-Burton-lagstiftningen är extraterritoriell. Det innebär att USA stiftat en lag som dels har verkan i andra länder, dels reglerar vad andra länders medborgare får göra utanför USA. Till råga på allt är syftet rent politiskt. Det amerikanska näringslivet tycker inte alls om lagen. Den kubanska regimen är förvisso osmaklig och otidsenlig. Det kommunistiska experimentet, som inledningsvis rensade upp i korrupsionsträsket och höjde nivån på utbildning och hälsovård, har numera kollapsat. Den kubanska modellen, så beundrad också på sina håll i Norden, visade sig vara helt beroende av subsidier från Sovjetunionen.

USA har nu blockerat Kuba i nästan 40 år, och säkert bidragit till den

ekonomiska misären. Om man lyckats undergräva Castros ställning är däremot en öppen fråga – snarare har man väl stimulerat den kubanska nationalstoltheten och gett regimen en syndabock för de egna tillkorta-kommandena.

Hätskheten mot just Kuba är också svår att begripa med tanke på att USA nu ger miljardmutor åt den hyperstalinistiska regimen i Nordkorea så att den kanske avbryter sitt atombombsprogram och inte anfaller söderut. Förklaringen verkar vara frustrationen över att Castro i fyra decennier stuckit tummen i ögat på USA, utan att amerikanarna egentligen kunnat göra något åt saken.

I bakgrunden till Helms-Burton finns emellertid också ekonomiska realiteter. Det är fullkomligt klart att det inte kan dröja länge tills Kuba överger kommunismen och blir en friare och mer öppen ekonomi. Då öppnar sig hisnande möjligheter för utländska investerare. Så länge regimen sitter kvar vid makten kan amerikanska företag inte återvända – det ser anti-Castro-lobbyn till.

Strategin är därför att se till att ingen annan hinner före och plockar åt sig de bästa bitarna. USA och EU har lyckats undvika att glida in i ett regelrätt handelskrig, bland annat genom att president Clinton skjutit upp implementeringen av Helms-Burton-lagen i utbyte mot ett löfte att EU försöker få kubanerna till demokratiska reformer. Men förhållningstaktiken håller inte i evighet: förr eller senare blossar tvisten upp igen.

För att bryta dödläget utsåg WTO:s generaldirektör Renato Ruggiero därför på torsdagen en tvistepanel. Tre handelseexperter skall inom ett halvår ge sitt utslag om Helms-Burton. USA säger emellertid att man inte kommer att samarbeta med skiljemännen, eftersom WTO inte skulle äga kompetens i frågan. Washington åberopar en sällan tillämpad klausul om undantag på säkerhetsgrunder i WTO:s företrädare Gatts grundstadga – ironiskt nog undertecknad i Havanna 1947.

Motiveringen är närmast skrattretande: Kuba skulle utgöra ett hot mot USA:s nationella säkerhet – alltså att världens enda återstående supermakt fruktar en bankrutt regim. USA:s långvariga handelsembargo mot Kuba kan möjligen vara berättigat av nationella säkerhetsskäl, men knappast ett försök att kompensera sig för konfiskationer som skett för två mansåldrar sedan.

I bakgrunden finns också en liknande sanktionslagstiftning riktad mot Libyen och Iran. Den förbjuder amerikanska myndigheter och finansinstitutioner att ha samröre med företag som investerar i energiindustrierna i dessa två länder. Därmed inte slut: kongressen överväger

också att rikta sanktionsvapnet mot åtminstone Burma, Kina, Kambodja, Haiti, Indonesien, Nigeria, Pakistan och Turkiet.

Det är inte bara kongressen som är i farten. En mängd delstater har börjat föra en privat utrikespolitik genom att rikta egna sanktioner mot länder som misstänks använda barnarbetskraft eller diskriminerar diverse grupper – på samma sätt som den en tid var populärt för finländska kommuner att förklara sig kärnvapenfria. 40 procent av världens befolkning bor nu i länder som är utsatta för någon form av amerikanska handelssanktioner. Och eftersom amerikanerna inte vill handla med dem skall heller ingen annan göra det. Sådan är suveränitetsfilosofin Made in USA.

Helms-Burton är ändå det mest allvarliga fenomenet, eftersom det hotar försvaga grunden för det multilaterala frihandelssystemet: principen att handelstvister kan föras för avgörande till WTO, och att dess utslag är bindande. Utan respekt för WTO:s konfliktlösningsmekanismer blir världshandeln lätt ett allas krig mot alla, där alla förlorar, men mest små utlandsberoende ekonomier som Finland, och fattiga u-länder som inte kan luta sig mot ett regionalt handelsblock. (23.02.1997)

bokslut för kolonialismen

I kväll (eller på grund av tidsskillnaden, ungefär då morgondagens Hbl droppar in genom brevluckan) tar den västerländska kolonialismen slut. Den sista betydande europeiska besittningen, Hongkong, återgår med sina 6,3 miljoner invånare till Kina efter 156 år.

Visserligen besitter Portugal pyttelilla Macao en bit västerut i ett och ett halvt år till, och Storbritannien, Frankrike och USA styr fortfarande några små, avlägsna och folktomma öar och strandresor. Men i praktiken är avkolonialiseringen fullbordad.

Den inleddes i Latinamerika redan i början av 1800-talet, svepte över Afrika, Mellanöstern och Sydasien efter andra världskriget och nådde slutligen ryska Centralasien då Sovjet föll sönder. Man kan kanske försöka sig på ett bokslut.

Kolonialismen uppstod inte som någon ism i traditionell mening. Imperiebyggarna drevs sällan om ens någonsin av en ideologi, ifall spridandet av kristendomen inte räknas som en sådan. Den huvudsakliga drivkraften var från första början guldlet, jakten på kommersiella möjligheter.

Den första europeiska kolonin i Asien etablerades 1510 av Portugal, i Goa på Indiens västkust. Året därpå ockuperade portugiserna Malacka och 1516 landsteg de i Kanton, Kinas stora sydliga hamnstad. Fem år senare reste Magellan spanska kronans anspråk på Filippinerna.

Den historiska bakgrunden till de här företagen var Konstantinopels fall 1453, som lett till att handelsrutterna österut, den s.k. Silkesvägen, skurits av. Den plötsliga brist på porslin, peppar, kryddor, silke som uppstod i Europa skapade möjligheter för dristiga och våghalsiga sjöfarare att skapa sig fenomenala förmögenheter. Conquistadorernas mål var att profitera på handeln med Orienten, inte att härska över Asien. Spanjorerna var kanske mer ivriga att kristna främmande folk än briter och holländare, men också för dem var Mammon viktigast när det kom

till kritan.

I mitten av 1800-talet skedde dock en vindkantring. Tekniska framsteg som maskingeväret, telegrafen, ångmaskinen och järnvägen började minska kostnaderna för att exploatera och administrera vidsträckta territorier. Från att tidigare ha nöjt sig med att kontrollera handelsposter vid kusterna började kolonialmakterna därför hugga för sig i inlandet; britererna tog det mesta av Indien, Burma och Malackahalvön, Holland den indonesiska arkipelagen. Slutligen styckades Afrika upp i konkurrens mellan de europeiska stormakterna.

I Asien var det bara Japan, Korea, Thailand och delar av Kina som undgick att komma under västerländsk överhöghet. 1800-talets expansiva imperialism var inte bara en följd av tekniska förändringar. Den byggde också på den nya tanken att kolonier kunde användas för att skapa förmögenheter, inte bara roffa åt sig existerande sådana. In i bilden kom så småningom också upplysningstidens framstegsfilosofi, Europas förmenta plikt att civilisera världen som imperialismens hovpoet Rudyard Kipling kallade den vite mannens börda.

Kolonialismen ökade handeln inte bara med, utan också inom Asien, och bidrog därmed till att skapa välstånd. Om detta ledde till en stegring i den allmänna levnadsstandarden är svårt att säga; klart är förvisso att merparten av asiaterna förblev minst lika fattiga som tidigare. Det är inte alltid lätt att tävla på världsmarknaden, och särskilt inte om man styrs av en kolonialmakt som hänsynslöst puffar sina egna varor. Konkurrensen med tekniskt avancerad västerländsk industri slog ofta ut inhemska näringsgrenar; det gällde exempelvis textilvävnaden och delar av jordbruket.

De västerländska kolonialherrarna bekämpade och avskaffade grymma och orättfärdiga seder och bruk som slaveriet, men grundade samtidigt plantager och faktorier där arbetskraften knappast hade det bättre. Kolonialmakterna tvekade inte heller att flytta omkring människomassor för att tillfredsställa skiftande behov av arbetskraft – det har resulterat bl.a. i de stora kinesiska minoriteterna i hela Sydostasien och i att det finns betydande indiska samfund från Fiji till Sydafrika och Trinidad till Malawi.

Obestridligt är ändå att imperialismen – särskilt under skedet efter senaste sekelskifte, då kolonialherrarna föredrog att hävda att de bara förvaltade områdena i väntan på att infödingarna skulle nå tillräcklig mognad – etablerade många av förutsättningarna för långsiktig tillväxt. Det byggdes broar och vägar, grundades skolor och universitet, hälsovår-

den förbättrades, banker och fabriker öppnades och – framför allt - lagar och förordningar stiftades och domstolar inrättades för att se till att de efterlevdes. Furstarnas makt minskade, och i stället växte det fram en klass av bättre utbildade, ofta radikala politiker.

Det är knappast en slump att de asiatiska områden i Asien där den västerländska närvaron var minst påtaglig – säg Laos, Himalaya, Borneo, Nya Guinea – idag är de fattigaste. Kort sagt: Asien puffades in på vägen mot modernisering enligt västerländsk förebild. Var det, som helhet taget, en positiv utveckling? Valet är fritt. Som den senaste tidens debatt visat kan finländska historiker och samhällsvetare ju inte ens ena sig om saldot för Finlands ryska period.

Man kan förstås inte ta för givet att den västerländska modellen är överlägsen eller ens att föredra. Erfarenheten visar dock att lagbaserade politiska system tenderar att generera mer välstånd än system där makten kan utövas nyckfullt. På denna insikt bygger också dokument som FN:s deklaration om mänskliga rättigheter, vilka numera är i det närmaste universellt accepterade – om än inte efterföljda. Principen att varje individ har oantastliga rättigheter till liv, frihet och egendom har faktiskt uppfunnits inom den västerländska kulturen.

Idag återfinns världens mest dynamiska ekonomier i Asien, och politiker som stadsstaten Singapores grundare och starke man Lee Kuan Yew förklarar det med asiatiska värderingar. Därtill hör plikttrogenhet, lojalitet mot och ansvar för familjen, hörsamhet mot staten, sparsamhet och flit. Västerländska liberaler är förskräckta, men i själva verket ligger det hela inte alls långt från klassisk protestantisk etik. Ändå är det svårt att tala om asiatiska värderingar en dag som denna. Som samhälle och som ekonomiskt system står Hongkong nämligen så långt från Singapore man kan föreställa sig. Singapore är en halvdiktatur där friheten offrats på effektivitetens och ordningens altare; Hongkong är förmodligen den plats i världen där individens ansvar för sig själv hålls högst i aktning.

Det ekonomiska miraklet i Hongkong bygger naturligtvis i första hand på folket som bor där. Men utan det rättsliga system som inrättats och upprätthållits av britten hade deras företagsamhet aldrig kunnat ge samma utdelning. En handelsplats som Hongkong kan inte klara sig om alla inte kan vara säkra på att uppgjorda kontrakt efterlevs.

Att Hongkong i ett och ett halvt sekel varit skilt från moderlandet har varit en förnedring för Kina, men nu då den moraliska oförrätten återställt borde kineserna kunna se pragmatiskt på slutresultatet. Här finns kanske en modell för hela Kina, och åtminstone ett bevis för att ekono-

misk utveckling är möjlig med Kinas resurser.

För Storbritannien är överlämnandet av Hongkong ingen stor sak. Ändå borde världen tillstå att ärendet har skötts med största finesse, utan vare sig nationalistiska bröstittoner eller kryperier inför Kina. Det är möjligt att briter inte var de bästa tänkbara kolonialherrarna, men återtagandet från imperiet har de skött snyggare än någon annan av de europeiska kolonialmakterna. (30.06.1997)

vem bryr sig om Nordkorea?

Bisarrt är väl det ord som bäst beskriver Nordkorea, det kommunistiska arvfurstendömet där statsgrundaren Kim Il Sung, död för tre år sedan, dyrkas som en gud.

Efter sorgetiden tog sonen Kim Jong Il i somras officiellt över ledningen. Samtidigt kom påbudet att nordkoreanerna nu lever i år 86 – så länge uppges (dubiöst) ha förflutit sedan Kim Sr. föddes vid foten av det heliga berget Taesong.

Den nya tideräkningen kallas *juche*, enligt den ideologi Kim Il Sung formulerade. Ordet betyder ungefär självtillit. Termen används för att glorifiera den delvis självvalda, delvis påtvingade isoleringen från omvärlden som Nordkorea lever i.

Juche-ideologin är orsaken till den svält som nu drabbar landet, och som till sin omfattning verkar bli den värsta mänskligheten upplevt sedan Stalins svältkrig mot bönderna i Ukraina och vid Volga 1929–32. T.o.m. katastroferna i Etiopien och Somalia hamnar i skuggan – de var i grunden lokala fenomen.

Den amerikanska hjälporganisationen World Vision säger sig nu tro att åtminstone en halv, men kanske upp till två miljoner människor dött i svält i Nordkorea hittills i år. Bedömningen baseras på uppgifter från besökare i gränstrakterna mot Kina. Där skall 15 procent av invånarna redan ha dött, och läget tros vara ännu värre längre söderut.

Problemet är att ingen vet. Sverige är det enda västland som har ambassad i Pyongyang. Mycket få besökare tillåts besöka Nordkorea, och deras rörelsefrihet är starkt begränsad. Och landet är en så stenhård diktatur att antagligen inte ens de egna myndigheterna har tillgång till fullständig och trovärdig information om läget.

Den indiske nationalekonomen Amartya Sen har i en berömd skrift rätt ut hur svält uppstår. Slutsatsen är förbluffande; det handlar inte nödvändigtvis om att det finns för lite mat: människor behöver inte särskilt mycket näring för att hålla sig vid liv under en kortvarig missväxt-

period. Problemet är distributionen och att människor inte har råd att köpa livsmedel. Svält är politisk.

Ett av Sens exempel är hungersnöden i Bengalen 1943, då minst 1,5 miljoner dog. Visserligen hade skörden slagit fel 1942, men viktigare var att briterna evakuerat rislagren undan de framryckande japanerna och att kriget framkallat en högkonjunktur i Calcutta. Detta sexdubblade priset på ris, och de fattiga, särskilt på landsbygden, hade inte längre råd att köpa mat. Längre vägrade de brittiska myndigheterna dela ut nödhjälp, bl.a. efter påtryckning från spannmålshandlare.

Direkta paralleller är svälterna i på Irland 1846 och i Finland 1864-65 (den sista stora fredstida hungersnöden i Västeuropa). Också då fanns det tillräckligt med mat inom landet, eller på nära håll. I stället för att staten gav nödhjälp åt de fattiga fick marknadskrafterna härja. Både från Irland och Finland exporterades mat mitt under pågående hungersnöd. Så var det också i Sovjet i början av 20-talet. Det berättas hur inkommande fartyg med livsmedel från Hoover-hjälpen möttes av utgående lastade med rysk exportspannmål.

Svält är också politisk i den meningen att den förutsätter ett sammanbrott i den offentliga administrationen. Indien upplevde ingen hungersnöd mellan 1901 och 1943, tack vare att det effektiva järnvägssystemet snabbt kunde transportera mat till områden drabbade av missväxt. Och då skörden slog fel i hela Indien 1966 och 1967 kunde man importera 20 miljoner ton mat från Nordamerika och Australien. Att systemet kollapsar beror oftast på krig, men också på vanskötsel. 30-40 miljoner kineser uppskattas ha dött som en följd av det stora språnget, Maos industrialiseringskampanj 1958-61. Just nu skördar Tanzanias experiment med ujamaa – en lokal variant av juche – tiotusentals offer.

Kollektivjordbruket i denna Afrikas kornbod har inte klarat påfrestningen ens av ett måttligt klimatologiskt bakslag. Något liknande har skett också i Nordkorea. Den direkta orsaken till svälten är missväxt: först kom två år med svåra översvämningar och i år blev det torka. Men effekterna skulle inte ha varit så omfattande om det inte varit för den vanvettiga satsningen på miljonarmén, på kärnvapenutveckling och på tung industri.

Varför är det ingen brist på livsmedel i Sydkorea? Det måste ha med det politiska systemet att göra.

Nu råder direkt livsmedelsbrist i Nordkorea. Maten räcker helt enkelt inte till, ens om armén skulle släppa sina lager fria. Det här betyder emellertid inte att en hungersnöd är oundviklig. Nordkorea kan impor-

tera mat. I flera år har man i själva verket erbjudits gratis livsmedel av många länder, men avböjt det mesta.

Regeringen har valt att låta en sjundedel av sina medborgare svälta ihjäl hellre än att förnedra sig genom att ta emot bistånd. Titta till exempel på den nordkoreanska nyhetsbyråns hemsida på Internet (www.kcna.co.jp). Där nämns inte ett ord om livsmedelsbrist (fast en initierad läsare kan dra sina slutsatser av en rapport om en bankett på hotell Koryo i Pyongyang som den nordkoreanska regeringen hållit till FAO-chefen Jacques Dioufs ära).

En enorm tragedi utspelar sig för våra ögon. Vad kan vi göra? Om vi samlar ihop hjälp till Nordkorea – vilket vi borde göra – når den då fram till den hålkindade barnhemsbarnen, eller tas den om hand av armén?

Omvärldens inställning till hungerkatastrofen påverkas också av osäkerheten om regeringens intentioner. Om systemet hotas av kollaps är det inte omöjligt att regimen satsar allt på ett kort och gör ett massivt angrepp över den demilitariserade zonen. Det vore inte första gången en regering i interna trångmål försöker rikta uppmärksamheten på ett yttre hot.

I så fall blir läget farligt. Nordkoreanerna skulle då särskilt rikta in sig på de 30000 amerikanska soldaterna i Sydkorea och förmodligen också angripa mål i Japan. Kärnvapen förfogar Kim Jong Il ännu inte över, men däremot har han missiler med kemiska och bakteriologiska stridsmedel.

Kan man stöda en sådan regim? Livsmedelsbistånd skulle ju öka arméns slagkraft. Men leveranser av livsmedelsbistånd skulle också öka nordkoreanernas kontakt med omvärlden och göra det svårare för diktaturen att fortsätta dupera medborgarna. Är vi generösa kanske armén vägrar lyda om Kim ger order att marschera. (19.09.1997)

afrika mår illa

Svarta Afrika är världsekonomins fattiglapp, och det blir bara värre. I de flesta länder söder om Sahara är nationalinkomsten per capita lägre nu än då de blev självständiga på 60-talet.

1960 var Sydostasien bara marginellt rikare än Afrika; nu är medelinkomsten där fem gånger högre. 1960 hade Ghana högre BNP per capita än Sydkorea; i föl tjänade ghananerna i snitt 390 dollar, medan medelkoreanen kom upp i 9700 dollar. I Zambia har 25 år av afrikansk socialism under Kenneth Kaunda följt av fem års marknadsreformer under Frederick Chiluba drivit ekonomin så i botten att det nu skulle ta 30 år med 4,5 procents årlig tillväxt för att lyfta nationalinkomsten tillbaka till 1960 års nivå. 1985–95 minskade BNP per capita i Zambia med i medeltal 0,8 procent årligen.

Socialistiska experiment, korruption, politisk och etnisk instabilitet har alla bidragit till Afrikas misslyckande. Därtill kommer befolkningsexplosionen: kulturen, fattigdomen och de svaga sociala skyddsnetten tvingar afrikanerna att skaffa sig många barn. Omvärlden har nästan gett upp. Biståndet minskar, och av de kommersiella investeringsströmmarna riktar sig bara 4 procent till Afrika, huvuddelen därav till Sydafrika och oljerika Nigeria.

Befolkningsexplosionen är inte farlig därför att Afrika skulle vara överbefolkat. Med några undantag, som Nigeria, Rwanda, Burundi, och Malawi, finns det gott om plats. I t.ex. Zambia är befolkningstätheten mindre än i Finland. Huvudproblemet är att arbetsmarknaden, skolorna och hälsovården inte kan svälja de ständigt ökande skarorna.

Ändå finns det gränser för naturens bärkraft. Tropikerna är inte det agrara paradiset som många européer tror. Det finns nog gott om sol, men växlingarna i vädret gör all odling besvärlig. Årstiderna växlar mellan torrperioder, då ingenting växer, och regnperioder som sköljer bort humusämnen. Tropiska jordar är näringsfattiga och känsliga för ero-

sion.

Det här kan stävjas med modern teknik. I de flesta länder i södra och östra Afrika finns storskaliga farmer som framgångsrikt odlar både stapelvaror som majs och vete för den lokala marknaden, och allt från kaffe till grönsaker och blommor för export. Men de flesta av dem styrs av utlänningar – numera särskilt vita sydafrikaner och zimbabwier – med tillgång till kapital och know-how.

Farmerna behövs för exportinkomster och städernas livsmedelsförsörjning, men de inhemska bönderna med sina primitivare metoder har svårt att klara sig i konkurrensen. I byarna drar man sig tillbaka till självhushållning, bort från kontantekonomin. Bristen på köpkraft gör i sin tur att ingen vill satsa på produktion för hemmamarknaden. Afrika avindustrialiseras i snabb takt.

Landsbygden har varit förfördelad under hela självständighetsperioden. Missnöje bland stadsbefolkningen är särskilt farligt för de styrande, och därför har afrikanska regeringar hållit matpriserna i städerna nere på bekostnad av böndernas utkomst. Likaså har en oproportionerlig andel av budgeterna gått till universitet och avancerade kliniker, i stället för till byskolor och vaccineringskampanjer.

Afrikanerna har reagerat rationellt och strömmat till städerna. Ett skjul i slummen ger trots allt bättre livsutsikter än en hydda i hembyn.

Livet i tropikerna är ohälsosamt. En närmast osannolik mängd sjukdomar hotar människor och djur. Varje zambier man talar med har förlorat någon familjemedlem i Aids. I Zambia är 24 procent av den sexuellt aktiva befolkningen HIV-positiv, säger Virginia Bond, socialantropolog vid universitetet i Lusaka.

Men Aids tömmer inte Afrika på folk. Epidemin kommer att stabiliseras, troligen någon gång kring 2010. Enligt Bond har ungefär 30 procent av befolkningen i Zambia immunitet mot Aids.

Det stora hotet mot den afrikanska folkhälsan är inte Aids, utan traditionella smittosamma sjukdomar som malaria, TBC, kolera, dysenteri, sömnsjuka, bilharzia, tyfus, trakom, polio, rödsot, gulsot, spätelska – för att inte tala om luftvägs- och maginfektioner som i väst är lätta att behandla. HIV är bara en smitta bland många – dessutom en som dödar först på 5–15 års sikt, då ett bett av en malariamygga kan vara fatalt inom två dygn.

I Afrika är arbetstakten långsam. Men vad annat kan man vänta då nästan hela befolkningen bär på svåra infektioner? Sjuka människor är trötta, trötta är fattiga, och fattiga har svårt att försvara sig mot ny smitta.

Det är en ond cirkel, både för individen och för samhället.

Många av de tropiska sjukdomarna kan botas med billiga läkemedel, de flesta andra kan förebyggas eller hållas under kontroll. Det är t.ex. ovanligt att européer med god grundkondition dör, eller ens smittas, av malaria i tropikerna. Ändå diagnosticeras 500 miljoner fall årligen, varav 90 procent i Afrika. I år dör 2,7 miljoner människor av sjukdomen. En stor malariakonferens nyligen konstaterade att kampen mot malaria går allt sämre. I allt flera länder har malariamyggorna blivit immuna mot bekämpningsmedlen, samtidigt som malariaparasiterna utvecklats mer motståndskraft mot de tillgängliga medicinerna och profylaktika: kinin, klorokin, meflokin, halofantrin, och fansidar.

Malariaforskningen får bara en bråkdel av de anslag som sätts på Aids, cancer eller astma. Läkemedelsföretagen är kyliga, trots att utsikterna att hitta nya mediciner eller t.o.m. ett vaccin är goda. Medan en sista skrikets Aidsterapi kostar 100000 mk om året per patient kan den som utvecklar en malariamedicin inte hoppas få ut mer än någon tia per kur; de drabbade har helt enkelt inte råd med mer. 85 procent av zambierna har en köpkraft på mindre än en dollar (5,30 mk) om dagen.

När det gäller de smittosamma sjukdomarna står Afrikas hopp tyvärr till de globala klimatförändringarna. Om det blir så varmt att malariamyggan, tsetseflugan och bilharzialarven kan etablera sig i Europa, USA och Japan tar det inte länge innan det kommer effektiva mediciner. (7.10.1997)

vänsterns svarta bok

Höstens bokhändelse i Frankrike är *Le livre noir du communisme* ("Kommunismens svarta bok"), ett verk på nästan tusen sidor där en rad experter går igenom alla förbrytelser mot mänskligheten som kommunistiska regimer förövat.

När siffrorna adderas ihop visar det sig att kommunistiska regimer detta århundrade mördat 85 miljoner människor, varav hälften i Kina. Bokens redaktör, den kända kommunismforskaren Stéphane Courtois, själv vänsterman, skriver i sitt förord att offren i Sovjetunionen antagligen var minst dubbelt fler än de 15 miljoner som författaren av Sovjetkapitlet stannar vid. Slutsumman överskrider därmed ofattbara 100 miljoner.

Det här är i sig inga nya uppgifter. Västliga forskare som Robert Conquest, Richard Pipes, Hélène Carrère D'Encausse och Roy Medvedev dokumenterade folkorden i Sovjet redan långt innan Sovjets kollaps, och uppgifterna har bekräftats och kompletterats efter att arkiv och massgravar öppnats.

Nu har det också blivit helt klart att den kommunistiska förtrycksapparaten inte var Stalins påfund och därmed en avvikelse från bolsjevismens sanna natur. Bara veckor efter maktövertagandet i oktober 1917 lät Lenin upprätta ett av de första koncentrations- och förintelselägren, och sedan beordrade han såväl gisslantagande i stor skala som svältkampanjer och stridsgasangrepp mot upproriska bönder. Detta beskrev Solsjenitsyn i Gulagarkipelagen, och vidimeras nu bl.a. i Dimitri Volkogovovs lysande Leninbiografi.

För vänstern är detta oerhört känsligt. Också många demokratiska socialister ser fortfarande Oktoberrevolutionen som en "progressiv händelse" som tyvärr råkade spåra ut. Men alla som läst Lenins skrifter borde veta att folkmordsstrategin, den orubbliga viljan att fysiskt utrota alla verkliga och misstänkta fiender, från början var en oskiljaktlig del av

det radikalmarxistiska projektet.

”Ett ukrainskt kulakbarn som svälter ihjäl i en hungersnöd som avsiktligt organiserats av Stalin”, skriver Courtois, ”måste räknas precis lika mycket som ett judebarn som svälter ihjäl i Warszawas ghetto”.

Detta är explosivt. Kommunismen försvaras ofta, inte minst av dagens moderat radikala vänster, med att ”avsikten var god”. Däremot ses nazismen som ond i sig; massmord betraktas som en oskiljaktlig del av det nationalsocialistiska tankegodset. Däri skulle ligga en kvalitativ skillnad.

Jag har svårt att se poängen i en sådan värdering av politiska ideologier. Som Courtois citerat den avhoppade italienska kommunisten Ignazio Silone: ”Liksom träden känns revolutionerna igen på sina frukter”.

Svartboken kommer snart att ges ut också på engelska, tyska och troligen också på svenska, och då kommer en debatt av samma typ, fast ännu häftigare, som den historikerstrid som rasade i Tyskland i början av 80-talet. Den startade med att Ernst Nolte, en ansedd tysk konservativ historiker, förde fram tesen att nazismen var sprungen ur bolsjevismen – som dess antites i vad hegelianer och marxister skulle kalla en dialektiskt process.

Nolte och hans meningsfränder menade att Gulagarkipelagen var ”ursprungligare” än Auschwitz, och att nazisterna kopierat sina ”asiatiska” metoder av bolsjevikerna i syfte att att bekämpa dem. Alla förbrytelser nazisterna gjorde hade bolsjevikerna hunnit med tidigare. Skillnaden var bara att nazismen råkade vara ett tyskt fenomen och att tyskarna hade en så mycket bättre administrativ och teknisk kompetens. Också Lenin och Stalin hade inrättat gaskammare om de bara kunnat.

”Problemlösning genom mord: den principen var gemensam för de stora förenklarna Stalin, Hitler och Mao. De grupper som förklarades vara 'problem' varierade enligt behov eller besatthet”, skriver Carlos Widmann i en uppskattande recension av svartboken i *Der Spiegel*.

Men likheterna går längre än så. Höger- och vänsterradikalismen, bolsjevikerna och nazisterna, är inte varandras ideologiska motpoler utan nära släktingar. De är befryndade inte bara genom metoderna utan också i sin gemensamma avsky för den existerande samhällsordningen och sin beredskap att tillgripa radikal social ingenjörskonst.

Mussolini började som radikal socialist, liksom Laval. Lenin och Mussolini beundrade varandra och hyllade samma intellektuella idoler, som Gustave Le Bon. Till och med Hitler sympatiserade med Kurt Eisners kortlivade bayerska Sovjetrepublik 1919.

Mellan Molotov-Ribbentrop-pakten hösten 1939 och Barbarossa-invasionen sommaren 1941 samarbetade europeiska kommunister intimt med nazisterna, inte minst i Frankrike. Under finska vinterkriget ordnade det svenska kommunistpartiet upprop för Sovjets sak och försökte sabotera frivillighjälpen. Efter andra världskriget bytte sedan mängder av tidigare högerradikala om till vänsterradikal skjorta, och efter 1989 har strömmen gått i motsatt riktning i Belgrad och Bratislava, i Moskva och Marseille.

För en radikalt sinnad människa verkar det vara den sociala kontexten, opportunistisk eller ren slump som avgör om man väljer att se folkfienderna i en etnisk grupp eller en social klass; huvudsaken är den kollektiva skulden. Stalin gjorde förvisso båda; inte bara klasser utan folkslag stämplades som "reaktionära". Arkady Vaksberg hävdar i sin *Stalin and the Jews* att "Folkens vän" var en livslång antisemit; när han dog i maj 1953 var i alla fall allt redan klart för en massdeportation till Sibirien och Centralasien av judarna i Sovjet.

Sovjetväldets fall har gjort det lättare att diskutera frågan om den europeiska vänsterns skuld, men många stenar måste ännu vändas. Det viktigaste är inte att ställa bödlarna och medlöparna till juridiskt ansvar, utan att – liksom gjordes med de 15 miljoner nazisterna mördade – upprätta offren och exponera vidrigheterna så att risken minskar för att de upprepas. Att jämföra bolsjevismen med nazismen är inte att rentvå den senare, utan verkan är precis den motsatta.

Var är minnesmärkena över kommunismens offer, TV-serierna, Hollywood-eposet *Sjindlerskijs Lista*? Inget Gulag-läger kan besökas av skolklasser och historierevisionistiska tvivlare på samma sätt som Auschwitz eller Buchenwald. Lubjanka-fängelset har inte blivit museum utan används fortfarande av den ryska hemliga polisen. Orsaken är klar: kommunismen föll samman av sig själv: det finns ingen yttre segrarmakt med intresse och kraft att hålla minnena vid liv. Man må förlåta kommunismens brott, men nu håller man på att förglömma dem. I så fall kan nästa sekel bli lika hemskt som 1900-talet. (19.12.1997)

s äkerhetspolitik

den bästa vännen i Europa

Att vara vän med någon betyder inte att man inte kan vara vän med andra också, försäkrade president Martti Ahtisaari då han avslutade förra veckans tyska statsbesök. Lite förskräckt är presidenten alltså över att visiten så allmänt tolkats som invigningen av en ny "axel" Helsingfors – Berlin.

Ahtisaaris lovordande av det tyska biståndet under Finlands EU-förhandlingar var så ymnigt och översvallande att man befogat kan undra om president och regering lagt alla ägg i den tyska korgen. Men kritiken beror nog snarast på att många i Finland har svårt att inse att Tyskland numera är förmöget att föra en självständig utrikespolitik.

Även bland dem som ser detta finns många som opponerar sig mot att Finland, redan innan medlemskapet är ett konkret faktum, verkar positionera sig så klart bakom ett av de stora medlemsländerna. Det kan alienera andra viktiga EU-stater, och beröva Finland trumfkort i en unionspolitik som ju präglas av skiftande allianser samt (här passar agrottermerna) kohandel och kvällsmjölkning.

Utan tvekan är Tyskland ändå det viktigaste stora EU-landet för Finland. En titt på kartan eller handelsstatistiken bevisar det snabbt. Men det är klart att många inom EU förskräcks aningen över att inte bara Finland, utan alla de nya medlemmarna, så klart grupperar sig kring ett Tyskland som redan tack vare återföreningen vuxit till sig politiskt och ekonomiskt.

Konstellationerna inom EU har genomgått stora förändringar de senaste åren. Unionens bärande länk, axeln Paris-Bonn, har utsatts för stora påfrestningar. Först visade Frankrike, enligt tysk uppfattning, 1989–90 inte tillräcklig entusiasm (i själva verket ingen alls) över återföreningen; sedan tvistade man om Jugoslavienpolitiken; och 1992–93 irriterades fransmännen över att Tyskland var måttligt övertygat av den starka francens politik.

Eftersom det tysk-franska samarbetet så uppenbart är nyckeln till – rentav det grundläggande ändamålet med – den europeiska integrationen, har det hela stannat vid irritation. Men en viss frostighet finns kvar; det visas av den "bästa atmosfären på åratal" under det årliga fransk-brittiska toppmötet i Chartres nyligen. Också inom EU har Frankrike och Storbritannien annars mest brukat vara överens om att inte vara överens, men närmar sig nu för att balansera upp sin tillvuxna tyska partner.

Då EU:s regeringskonferens 1996 rycker närmare är det två frågor som träder fram: den fortsatta geografiska utvidgningen, och fördjupningen av det politiska samarbetet. Britterna vill enbart utvidga, fransmännen endast fördjupa, medan Tyskland i stort sett ensamt hävdar att båda bör, och kan, genomföras parallellt. Finland och övriga nordiska länder stämmer in bakom tyskarna, men utan entusiasm.

Efter den, trots allt, ganska jämna utgången i folkomröstningen kan den finländska statsledningen svårligen trumpeta ut stöd för en snabb fördjupning av unionen mot valutaunion, gemensam säkerhetspolitik och försvar, eller harmonisering av rättsväsende och polis. Finland vill här, åtminstone officiellt, stå i första ledet, men klart är att det inte skadar om avmarschen blir sen.

Finlands övergripande målsättning och deklarerade politik är en snabb utvidgning av EU österut, särskilt mot Baltikum, och en generös, icke-konfrontativ Rysslandspolitik.

Här sammanfaller intresset allra klarast med Tysklands.

Problemet är bara att hela den säkerhetspolitiska konstellationen i Europa ser allt skakigare ut, och att ritningarna fram till sekelskiftet kanske måste göras om.

Den amerikansk-europeiska tvisten om Bosnienpolitiken, parad med ökad isolationism och stärkta "Amerika Först"-stämningar i USA, hotar spränga ett Nato som ända sedan Berlinmuren föll har navigerat utan kompass.

Ett accelererat amerikanskt militärt tillbakadragande från Västeuropa – det ser allt sannolikare ut – skulle reducera Nato till ett rent kärnvapenparaply, och tvinga fram en stärkning av alliansens europeiska arm.

Den här rollen kan bara tas av Västunionen VEU, EU:s embryoniska försvarsgren där medlemskapet ännu är frivilligt. I dagsläget är VEU helt oförmöget att planera, leda och koordinera ens fredsbevarande eller humanitära operationer, för att inte tala om riktiga fälttåg.

Arbetet på en stärkning av VEU är redan i gång; bl.a. har Frankrike

tagit ett halvt steg tillbaka in i Natos militära samarbete, medan britterna verkar ha accepterat nödvändigheten av en separat europeisk – till skillnad från en atlantisk – försvarsdimension.

Ett radikalt omtänkande av Västeuropas säkerhets- och försvarssystem drar undan mattan för dagens EU-arkitektur, som i praktiken tillåter medlemsländerna att välja eller välja bort rätter från Maastrichts smörgåsbord. Tvingas Västeuropa snabbt blåsa liv i VEU ändras hela EU:s karaktär radikalt; plötsligt får unionen allt mer karaktären av en militär allians, och där är spelreglerna förstås andra än i ett handelsområde.

Då är det en helt ny fråga hur nära Finlands och Tysklands intressen står varandra. (4.12.1994)

att söka stärkt säkerhet

Om Natos generalsekreterare Javier Solana verkligen uppmanar de alliansfria medlemsländerna i EU att snabbt söka medlemskap i Atlantpakten, så gjorde han det åtminstone inte inför Natos parlamentarikerförsamling i Aten på måndagskvällen.

Det konfunderande besked som nyhetsbyrån AFP kablade ut över världen var en felcitering som bottnade i språkförbistring. Solana upprepade endast som sin förhoppning att alliansen i framtiden omspannar hela den europeiska unionen. Någon direkt uppmaning till de fyra alliansfria EU-länderna Finland, Sverige, Österrike och Irland att lämna in handlingarna gav han däremot inte.

Det borde i sig vara uppenbart att Natos generalsekreterare inte på egen hand kan invitera nya medlemmar. Kvar blir alltså den triviala observationen att det finns en parallellitet i EU:s och Natos utvidgningsprocesser. Och detta har ju sagts åtskilliga gånger av Nato, även på papper.

Även om Solana framhöll att en utvidgning "kommer att äga rum", så betonade han att den måste ske på rätt sätt: den förberedande dialogen kommer, sade han, att pågå ända till årsskiftet. Först efter att alliansen "förklarat kostnaderna likvärd som nyttan som förknippas med medlemskap", och själv utvärderat effekterna av utvidgningen kommer de enskilda medlemskandidaterna att pekas ut.

Detta sker alltså tidigast i december, men troligen först nästa år.

Solanas allmänna ståndpunkt ligger i själva verket nära den officiella finländska. Medlemskapsansökan är inget som kan tas lättvindigt: "Nato är inte intresserat av halvvägs medlemmar, och absolut inte intresserat av tanken på politiskt men inte militärt medlemskap i Nato".

Hela idén med Nato är ju ömsesidiga militära säkerhetsgarantier. Ifall Finland söker öka sin trygghet genom medlemskap i Nato implicerar det samtidigt beredvillighet att ta ansvar för säkerheten i t.ex. Medelhavs-

regionen. I den finländska Natodebatten har det ibland låtit som om nyttan flödar bara i en riktning.

Likaså har de betydande ekonomiska åtaganden Finland då skulle ta på sig kanske inte beaktats tillräckligt: en Natoanpassning kräver en betydande ökning, kanske en fördubbling, av försvarsbudgeten. Med de pengarna kan mycket göras för att stärka också ett självständigt försvar.

Solanas andra viktiga anmärkning var att medlemsaspiranterna nog måste överväga vilka implikationer Natomedlemskapet har – inte bara för dem själva utan för säkerheten i Europa som helhet.

I klartext betyder detta att de ryska reaktionerna inväntas. Ryssland kan givetvis inte förhindra utvidgningen i sig, men kan säkert påverka vilka länder som kommer i fråga. Härvidlag finns ännu inga entydiga besked, även om det förefaller klart att Polen, Tjeckien och Ungern kan tolereras, men under inga omständigheter de baltiska länderna.

Generalsekreteraren framhöll också att debatten om Natos utvidgning inte kan föras bara bland experterna i det säkerhetspolitiska etablissemanget, utan kräver en "bred allmän debatt".

Härvidlag ligger Finland bra till, trots en del tråkiga försök från presidenten, statsministern och utrikesministern (men däremot inte tjänstemannaledningen) att lägga locket på. Minister Max Jakobsons utspel till förmån för ett finländskt medlemskap i Nato har lett till en omfattande och intensiv diskussion av för finländska förhållanden sällsynt hög kvalitet.

För första gången sedan 30-talet har medborgarna bjudits på en utrikespolitisk debatt som i stort sett varit fri från liturgi, floskler och dogmer. Jakobson inledde med en klassisk realpolitisk betraktelse, och hans resonemang har i huvudsak bemötts med rena sakargument – av vilka många visat sig väga tungt.

Det här gäller framförallt tvivlen om huruvida de tre baltiska staternas säkerhet automatiskt ökar om Finland och Sverige går med i Atlantpakten. Parallellen att Finland och Sverige under det kalla kriget åtnjöt implicita säkerhetsgarantier haltar. Finlands spelrum mot Sovjet ökades ju tvärtom av möjligheten att Sverige ifall av en hårdare sovjetisk Finlandspolitik skulle gå med i Nato. Flyttar Nato fram positionerna i Fennoskandien kan Ryssland istället tänkas göra sammalunda i de baltiska länderna.

Jakobson menar också att Nato inte kan neka etablerade demokratier som Österrike, Finland och Sverige medlemskap. Det kan mycket väl vara fallet, men Solanas tal förefaller ändå bekräfta att Nato väljer nya

medlemmar främst på militärstrategiska grunder. I den mån demokrati-komponenten spelar in är det snarast att stärka den i länder där folkväl-det har svaga traditioner.

Debatten om Finland och Nato har ändå på ett frigörande sätt klargjort positionerna och argumenten. Nu är det ändå skäl att rikta uppmärksamheten mot den mer allmänna utvidgningsproblematiken.

Framför allt gäller det frågan hur det säkerhetspolitiska läget i Norden ändras av ett eventuellt, men alltså troligt, polskt Nato-medlemskap. Västalliansen får då en betydligt starkare Östersjöprägel, och konfrontationslinjen mellan Nato och Ryssland flyttas mot nordost, närmare 30-talets "hot spot" vid Finska vikens mynning.

En frågeställning som hittills inte alls berörts i Nato-diskussionen gäller Ålands ställning. Är demilitariseringen av öriket förenlig med ett finländskt Natomedlemskap, och vice versa? Och om inte: vad ger då vika? (22.05.1996)

naiivitet och neutralitet

Det finns ingen krigsrisk att tala om i Sveriges närområde, även om utvecklingen i Ryssland ger anledning till viss oro. Det konstaterar den parlamentariska försvarsberedningen i sin senaste rapport om säkerhetspolitiken.

Rapporten andas en aningen ökad pessimism angående Sveriges säkerhetspolitiska läge, även om slutsatserna fördunklas av parlamentarikernas käbbel och högstämda retorik. Klokt nog har ändå en ny säkerhetspolitisk kontrollstation bestämts för nästa år, vid sidan av den som prickats in för 1998.

Rapporteringen gör synligt iakttagelsen att revisionen av CFE-avtalet tillåter Ryssland att kraftigt öka mängden trupper i Baltikums omedelbara närhet. Ryska armén kan fördubbla sina styrkor i Pskovs militär-område, efter att det brutits ut ur den norra flanken. Teoretiskt kan Ryssland nu förlägga bl.a. 1800 stridsvagnar och 2400 artilleripjäser alldeles vid gränsen till Estland och Lettland.

Detta är naturligtvis obehagligt för balterna, men förändrar inte väsentligt deras militärstrategiska läge – ryssarna har ju redan tidigare haft alldeles tillräckligt med vapen på deras bakgård. Strategin är inte heller det enda som styr de ryska truppdisponeringarna, något så allmogligt som bostadsbrist är idag en mycket viktigare faktor.

Tjetjenienfallet har försvårat tolkningen av rysk militärpolitik. Signalerna är motstridiga. Kriget har visat Moskvas beredskap att använda militär makt till hög politisk kostnad. Men det har också pekat på förvirring och låg moral på alla nivåer i det militära maskineriet.

Ryssland presenterar troligen inom kort en ny militärdoktrin. Intressant blir att se om Jeltsins löften om ett avskaffande av värnplikten fullföljs, och om markeringarna om försvar av etniska ryssars intressen i det "nära utlandet" förblir en uttalad prioritet.

Hotbilden är vad som sägs styra svensk försvarspolitik. Sedan 1992

har analysen varit att Ryssland – den enda potentiella fienden i svensk försvarsplanering – inte är kapabelt att starta krig mot Sverige inom tio år, ens om viljan till det av någon anledning skulle uppstå. På det baseras den kraftigaste avrustningsplanen i Sverige sedan 20-talet. Ännu 1935 bedömde den svenska regeringen att det inte fanns risk för storkrig i Europa på ett decennium.

Försvarsplan 97 utgår från att försvarsutgifterna skall minskas med 4 miljarder kr årligen till år 2000. Eftersom största delen av försvarsbudgeten är inlåst i fasta kostnader drabbar nedskärningarna mobiliseringsberedskapen hårt. Den stående hären läggs i praktiken i malpåse: de tolv eller tretton krigstida armébrigader som föreslås bli kvar skulle vara insatsberedda tidigast ett år efter att de säkerhetspolitiska oraklen tänt vårdkasarna.

Försvarsminister Thage G. Petersons utspel om att skrota personminorna passar väl in i bilden. Det är lätt om man kan räkna med 300 kilometer minerat finländskt och norskt territorium mellan sig och ryska gränsen.

Av sådana symbolfrågor är regementsdöden den viktigaste. Många landsändar är beroende av de arbetsplatser som försvaret tillhandahåller, och ÖB har litet att sätta emot det militär-kommunala komplexet.

Delegationerna köar utanför Petersons tjänsterum för att tala för just sina regementen, flygdivisioner och flottbaser. En del kan också räkna med framgång, framför allt centerledda kommuner som kan hänvisa till den socialdemokratiska minoritetsregeringens beroende av stöd av partiet. Var ett regemente är förlagt är inte alltid så viktigt, men eftersom ÖB gjort upp sin nedlägningslista efter effektivitetskriterier, så bäddar ändringar av listan för framtida nya sparbetting.

Sveriges roll i nordisk säkerhetspolitik har traditionellt varit ankarets. Den betydande försvarskapacitet som Sverige åtnjöt under kalla kriget bidrog starkt till att freda Norden från stormaktskonfrontationer. Huvudidén i denna s.k. nordiska balans var att Sverige skulle närma sig Nato ifall Sovjet aktiverat VSB-pakten med Finland.

Den nordiska balansen finns inte längre i sin ursprungliga form, men något liknande har uppstått i Östersjö-området, där Sveriges (och även Finlands) agerande har direkta implikationer på förhållandet mellan Ryssland och Baltikum.

Avgörande i sammanhanget är förstas den inrikespolitiska utvecklingen i Ryssland, USA och Nato, samt balternas eget agerande. Men ett centralt politiskt motiv för ett trovärdigt svenskt försvar är ju att bidra till

stabiliteten i Östersjöbäckenet.

Sverige har naturligtvis ingen skyldighet gentemot Finland eller mot balterna att betala för deras trygghet, men däremot ett egenintresse av att inte skapa ett militärt vakuum som stormakterna önskar eller tvingas fylla. Det bästa försvaret är ju ett som aldrig behöver användas, och som är ett fungerande politiskt instrument.

Instrumentet blir betydligt trubbigare om de socialdemokratiska visionerna om Försvarsplan 97 förverkligas.

Den svenska försvarsplaneringen reser i själva verket frågan om resursbeviljningen verkligen är förenlig med ett fasthållande vid alliansfrihetspolitiken, särskilt ifall de internationella konjunkturerna dramatiskt skulle försämrats. Så ser ekvationen tyvärr ut. (15.08.1996)

också *Sverige måste spionera*

I ett halvår väntade den ryska säkerhetstjänsten FSB innan den lät PR-bomben brisera. På bästa sändningstid på onsdagen lät man TV:s kvällsnyheter visa hur svensken Peter Nordström och hans ryska uppgiftslämnare greps under nästan parodiska omständigheter, då 2000 dollar byttes mot en trädocka innehållande en filmrulle.

Incidenten är unik. Västliga TV-tittare har ju i decennier begåvats med illustrationer av den sovjetiska underrättelsetjänstens misslyckanden från Wien till Washington, men ryssarna har aldrig tidigare visat upp en västlig agent med handen så djupt i syltburken.

Hämnden måtte vara ljuv för FSB, vars föregångare KGB och militära rival GRU genom åren fått bataljoner av egna underrättelseofficerare utvisade från Sverige.

Den svenska regeringen verkar ha tagits helt på sängen av det ryska avslöjandet. Efter att Nordström i slutet av februari åkte fast på marinmuseet i S:t Petersburg hade affären nämligen tystats ner, enligt uppgift för att president Jeltsin var mån om att inte skada relationerna till Sverige. Nordström fick åka hem utan vidare straff, och det har ännu inte bekräftats om incidenten har något samband med att en svensk diplomat kort därefter lämnade sin postering i Ryssland.

Nordström har sagt att han befann sig i S:t Petersburg för att hitta ryska gäddrag för export till Sverige. Vi vet nu, på basen av uppgifter från en medlem i svenska riksdagens underrättelsenämnd, att Peter Nordström var knuten till den militära underrättelsetjänsten, närmare bestämt till det topphemliga Kontoret för Särskild Inhämtning, KSI, vars namn redan säger det mesta.

Vad han egentligen gjorde i Ryssland kan man bara gissa. Ryssarna betraktar honom som marinspion. Men kanske Nordström verkligen var mest intresserad av billiga fiskeredskap och blev duperad av KSI att agera kurir. Dock saknar det knappast intresse att Nordström tidigare

haft en befattning som expert på undervattensfarkoster vid Försvarets forskningsanstalt, och nu är anställd vid Celsius, det svenska försvarsindustrikonglomeratet.

Just angående ubåtskränkningarna kan man ju av uttalanden från svenska officerare utläsa att de mest graverande bevisen mot Sovjetunionen/Ryssland bygger på strikt hemliga källor – vad de nu är värda.

Frågan är nu varför ryssarna valde att ge fallet offentlighet. Har FSB egna agenter i Sverige på väg att avslöjas? Är det en varning åt tredje makt? Har underrättelseetablissemangets politiska inflytande ökat?

Hur som helst har FSB lyckats sätta den svenska regeringen ordentligt på pottan. I intervjuerna i onsdags kunde de ansvariga ministrarna bara fåraktigt säga "ingen kommentar". Regeringen hade inte ens informerat alla oppositionens partiledare.

Med facit i hand hade det kanske varit förståndigt att genast i februari meddela att en svensk medborgare utvisats från Ryssland efter brottsmisstanke. Då hade svenska regeringen med en viss trovärdighet kunnat förneka att han sysslade med spionage för Sveriges räkning. Nu blev det omöjligt – men ändå tog man handen från Nordström på ett sätt som strider mot hederskodex i branschen.

Till skillnad från exempelvis finländarna har svenskarna traditionellt skött kontrapionaget med mycket hög profil. Det har förekommit talrika massutvisningar av öststatsspioner, kopplade till fördömanden av all hemlig underrättelseverksamhet. Svenska politiker har alltså svårt att förklara varför den egna underrättelsetjänsten skickar ut egna agenter.

Underrättelseverksamhet är ändå inget man behöver moralisera om. Det bekämpas bäst med kontrapionage, straffrättsliga åtgärder och hot om diplomatiska konsekvenser. Spionage har dåligt rykte, men kan också ses som en perverterad form av förtroendeskapande verksamhet. Bättre kännedom om omvärlden gör besluten mer rationella. KGB lyckades till exempel i början av åttiotalet stilla politbyråns bisarra misstankar om att väst förberedde ett blixtkrig mot Sovjet.

Att Sverige fortsätter spionera på Ryssland förvånar inte. Tvärtom talar sakliga skäl för att den svenska underrättelseverksamheten i Ryssland ökat kraftigt de senaste åren. Osäkerheten om vad som försigår hos den östliga grannen är större än under Sovjettiden, samtidigt som förutsättningarna för spionage har förbättrats när samhället öppnats. Omvärlden måste öka sin kunskap om Ryssland med de medel som står till buds.

Givetvis gäller detsamma också Finland, även om underrättelseverk-

samheten här omges av tätare dimridåer och mer cyniska dementier än i förmodligen något annat västligt land. Men givetvis förlitar inte heller Finlands politiska ledning sig enbart på information från öppna källor.

Nordström-affären kunde ses som bara ytterligare ett kuriosum i det svensk-ryska spionagets sekellånga annaler, ifall det inte hade så tydliga säkerhetspolitiska implikationer.

Sverige är som bäst i färd med att besluta om det mest radikala avrustningsprogrammet sedan 1920-talet. Förespråkarna för minskade försvarsanslag säger att krigsriskerna minskat och att man kan vara säker på en varningstid på något eller några år.

Tanken är att orakel på försvarsstaben, i utrikesförvaltningen och i underrättelsetjänsten i tid skall varna för en förändring i lägen som påkallar höjd beredskap. I så fall måste de få redskapen att försöka. Om Nordström-affären leder till att Sverige minskar sin underrättelseinsats mot Ryssland, så bör det få konsekvenser också för dimensioneringen av det militära försvaret. En bra spion, brukar man säga, motsvarar ju fem divisioner. (8.09.1996)

logiken bakom Natos utvidgning

Det mullrar tyngre i Moskva allt eftersom Natos planer på en östutvidgning framskrider. Den senaste veckan har president Jeltsin, säkerhetschefen Lebed och försvarsminister Rodinov alla varnat för följderna. Rodinov talade rentav om att ett nytt kallt krig hotar.

Västmakterna verkar ändå ha gett sig den på att utvidga Atlantpakten till åtminstone Polen, Tjeckien och Ungern. Principbeslutet fattades i praktiken redan 1991, det skall välsignas i december och de lyckliga bland dussinet ansökande nämnas i sommar, troligen vid ett toppmöte i Paris den 6 juni.

Ryssarna kan inte stoppa processen. Det låter inte särskilt trovärdigt att hota med ett nytt kallt krig i ett läge då den ryska ekonomin hålls igång av exporten och västliga krediter.

Rysarna är medvetna om detta, och fortsätter dialogen med Atlantpakten – denna vecka skall general Lebed besöka Natos högkvarter i Bryssel. Det verbala vapenskrålet skall snarast ses som ett försök att utverka ett så högt pris som möjligt.

Det handlar om tre kriterier: inga utländska trupper eller kärnvapen får stationeras i de nya medlemsländerna, Ryssland skall få insyn i alliansens interna beslutsfattande, och Nato skall formalisera sin specialrelation med Ryssland genom en s.k. charta.

Vad gäller Natos infrastruktur är de ryska kraven lätta att tillmötesgå. Varken Natos ledning eller något nuvarande medlemsland är intresserade av att basera trupper i något nytt medlemsland. Taktiska kärnvapen finns överhuvudtaget inte längre inom Nato.

Ryssland ges dock knappast ökad insyn i Atlantpaktens beslutsprocesser. Det skulle i praktiken leda till ryskt medinflytande. Ryssland har emellertid ända sedan juni 1994 haft särskilda konsultationsrättigheter.

Förmodligen kommer Nato däremot att gå med på chartan. Den blir emellertid under inga omständigheter juridiskt bindande, bara en poli-

tisk deklARATION.

Knäckfrågan är om chartan skall undertecknas före eller efter att Nato tillkännager urvalet av nya medlemmar. Sker det efter blir ryssarna sårade, sker det före kan det tolkas som att Ryssland trots allt har ett direkt inflytande. I förlängningen ger det mer vatten på kvarnen åt alla dem som anser att Natos utvidgning innebär en ny uppdelning i intressesfärer i Europa – rentav en av Molotov-Ribbentrop-pakt.

Sådana röster hörs framför allt i de tre baltiska länderna, som är chanslösa för Nato-medlemskap under överskådlig tid. Deras Natoiver ser rentav ut att stänga dörren för dem också till EU, eftersom det är så uppenbart att de betraktar unionen som en köksingång till Atlantpakten.

Balterna fick nyligen förståelse på ett aningen överraskande håll. I intervjun i Daily Telegraph sade Lebed bl.a. att han finner det märkligt att alliansen vill uppta som medlemmar centraleuropeiska länder utan uppenbara säkerhetsproblem, medan medlemskap samtidigt förvägras balterna, som ju objektivt sett är i större behov av trygghetsgarantier.

Generalen har rätt, men lämnade förstås osagt att hindret för balternas Nato-medlemskap är Rysslands totala motstånd.

Detta kan Nato inte öppet erkänna. Att Ryssland har vetorätt mot vissa länders säkerhetsval innebär ju att Ryssland tillerkänts en intressesfär i Centraleuropa.

Solidariteten med balterna uppgavs vara stor i väst. Men kan man förvänta sig att USA:s president erbjuder Chicago som pant för Tallinn? Kanske inte. Men lika klart är att balterna inte nöjer sig med att få öva sjöräddning inom Partnerskap för Fred som kompensation för nobbade säkerhetsgarantier.

Vad kan ryssarna då acceptera visavi Nato-utvidgningen? Antagligen ganska mycket. Grundinställningen har konsekvent varit mycket negativ, men tonen har varierat, bl.a. beroende på talaren och publiken. Regeringen har ändå rätt stor rörelsefrihet eftersom frågan inte alls är på tapeten i rysk inrikespolitik.

Den ryska ledningen hävdar att utvidgningen är ett tecken på en latent fiendebild, en relik från kalla kriget. Analysen stämmer, men har inte väst rätten att vidta de mått och steg som anses påkallade? Ingen kan ju förneka att Ryssland befinner sig i ett labilt läge och att hotbilden från öster kan skärpas. Utvidgningen kopplas ju dessutom inte till någon upprustning. Överhuvudtaget verkar ryssarna inte ha insett hur defensivt Nato är till sin själva grundnatur.

Däremot har de rätt i att de blivit aningen bedragna. Utvidgningen

strider mot andan – om inte mot bokstaven – i CFE-avtalet från 1990 om nedrustning av konventionella vapen. Vid Tysklands återförening gavs dåvarande Sovjet också ett löfte om att Nato inte skulle flytta fram positionerna österut. Dumt nog bad Gorbatsjov och Sjevardnadze inte om att få det på papper.

Det verkar ändå som om ryssarna inte är så mycket emot Natos utvidgning som emot Nato i sig. Organisationen uppfattas som en spegelbild av Warszawapakten, som borde ha gått samma öde till mötes efter att Berlinmuren föll.

”Nato är en produkt av det kalla kriget. Hur skulle vi kunna se det på annat sätt om en armé som är många gånger mäktigare än våra styrkor i väst närmar sig våra gränser?”, undrade försvarsminister Rodinov förra veckan. Han lovade vidta ”erforderliga åtgärder”.

Nato är en ständig påminnelse om att Ryssland förlorade kalla kriget och samtidigt sitt imperium. Status och prestige är oerhört viktiga för ryssarna. Det skapar sina problem, men ger nu Nato en möjlighet att med symbolhandlingar blidka den ryska oron. Fullt medlemskap i G-7-gruppen är en möjlighet.

Inbland undrar man ändå om de västliga ledarna verkligen tänkt igenom utvidgningsprocessens syfte. Uppfylls verkligen avsikten att stärka säkerheten i Europa i allmänhet och för de nuvarande medlemmarna i synnerhet?

Det som gjort Nato till en så framgångsrik och effektiv allians bottnar i säkerhetsgarantierna i Washingtonavtalets artikel 5: ett angrepp på ett medlemsland skall uppfattas som ett angrepp på dem alla.

För tillfället pekar Nato emellertid inte ut någon potentiell fiende, och gör säkert allt för att slippa göra det i framtiden. Man kan rentav hävda att Nato troligen inte skulle finnas idag om det inte varit för Gulfkriget, som ledde till att Frankrike äntligen erkände att Europas säkerhet inte kan tryggas utan USA, samt krisen i Jugoslavien som gav en handfast uppgift.

Nato har nu blivit fästpunkten för det oerhört komplicerade nät av säkerhetsorganisationer och -avtal som finns: OSSE, EU, WEU, PFP, NACC, Europarådet, Ifor, CFE. Bara Nato har den fysiska kapaciteten att ge trovärdighet åt stora åtaganden. Men medan pakten sysselsätter sig med brandkårsuppdrag är risken att huvuduppgiften glöms bort – inte av soldaterna men kanske av politikerna.

Likaså innebär ett utvidgat Nato också ett utspätt Nato. Med nya medlemmar i öst flyttas en del potentiella konflikter innanför alliansen –

Rumänien/Ungern, Slovakien/Ungern, Bulgarien/Turkiet etc. I det läget är Nato inte längre en försvarspakt utan en organisation för kollektiv säkerhet.

Rädsla för "instabilitet" är ett alltför abstrakt begrepp för att kunna skapa solidaritet mellan länderna. Vad Nato behöver för att överleva är – tyvärr – en fiende. Skall Ryssland verkligen göra den tjänsten? (7.10.1996)

otydligt om Nato i Sverige

Medan Nato-länderna försöker se till att förhållandet till Ryssland blir hyfsat också efter att Atlantpakten genomför sin östutvidgning, går den säkerhetspolitiska debatten i Sverige upp i varv.

Moderaternas ledare, luttrat av ett drygt år som medlare i Bosnien, tog vid jultid bladet ur mun. Sverige bör fortsätta närma sig Nato, sade Bildt, som gav samma rekommendation också åt Finland.

Moderatledaren tar avstamp dels i den jugoslaviska katastrofen, som han menar hade kunnat lindras om Nato agerat effektivare och snabbare. Underförstått hade svenskarna, ifall de inte suttit fastklistrade i förlegade neutralitetsdogmer, kunnat mana fransmän, briter, ryssar, tyskar, amerikaner etc. till mer fasthet. Han ser ändå Bosnien som en gigantisk övning i den militära samverkan och den integration som kan behövas i Europa i framtiden i andra situationer.

Lite närsynt verkar han Bildt blivit under månaderna på Balkan. Natos militära makt må vara imponerande överväldigande i förhållande till lätt beväpnade milisgäng. Men i den nordiska kontexten har Atlantpakten naturligtvis en helt annan roll och uppgift.

Hans andra, och viktigare, poäng är att Sverige, enligt senaste försvarsbeslut, de närmaste åren skall rusta ner till den grad att alliansfriheten inte längre är trovärdig. Utrikesminister Lena Hjelm-Wallén blev inte svaret skyldig. Det är inte, sade hon, aktuellt för Sverige att gå in i Natos hårda kärna, med ömsesidiga försvarsförpliktelser. Bildt själv bedömer ändå att han och regeringen står närmare varandra i Natofrågan än det verkar. Det kan mycket väl stämma: vem minns t.ex. inte sossarnas kappvändning om EU-medlemskapet i oktober 1991.

Den svenska huvudstadspressen börjar också lätta på förlåten. Dagens Nyheter vill att man i utformningen av svensk säkerhetspolitik skall beakta Natos utvidgning. Svenska Dagbladet tycker hela Natodebatten är snedvriden, eftersom Sverige under hela efterkrigsti-

den i praktiken varit latent allierat med Nato och hela tiden planerat sitt eget försvar utgående från snabb hjälp västerifrån. Neutralitetstraditionen är byggd på en lögn.

Att söka Natomedlemskap är emellertid inte den logiska följden av den observationen. Ifall Sverige åtnjöt en implicit säkerhetsgaranti från väst under kalla kriget, så är den förmodligen fortfarande i kraft. Finns det i så fall skäl för att formalisera relationen? Det kan ibland vara pinsamt att vara fripassagerare hos den fria världen, men i storpolitiken delas inte ut stilpoäng.

Avrustningen som Bildt kritiserar är ett faktum. Det är också sant att ett svagare försvar innebär att Sverige blir mer beroende av främmande hjälp. Men å andra sidan är det svårt att föreställa sig att Nato finner sig i att ställa ut försäkringsbrev åt länder som föredrar smör framom kanoner. Det kostar att vara med i klubben. Huvudstaben räknar t.ex. med att ett Natomedlemskap för finländsk del skulle kräva en höjning av försvarsanslagen med minst 50 procent.

Hur ser då den större bilden ut? Det förefaller relativt klart att Atlantpaktens utvidgningsrunda till Polen, Tjeckien, Ungern och möjligen Slovenien blir den sista på länge. Där går nämligen gränsen för vad den ryska ledningen kan svälja utan att drabbas av akut paranoia.

Och acceptansen kommer att kosta, framgick igen under förbundskansler Kohls visit hos president Jeltsin i Moskva under trettondagshelgen. Tyskland talar nu för att låta Ryssland närapå få bli Natomedlem nummer 161/2, med medbestämmanderätt t.ex. vad gäller fredsbevarande operationer.

Och sedan är det balterna. Natoutvidgningen i östra Centraleuropa riskerar skapa en rysk motreaktion i Baltikum. Att de baltiska länderna, trots sitt utsatta säkerhetspolitiska läge, inte är välkomna i Nato uppfattas möjligen i Moskva som ett klartecken för att skjuta fram den egna intressesfären. Det vore mycket illa för Finland och Sverige, för vilka den baltiska självständigheten varit av vital strategisk betydelse.

Carl Bildt har tidigare pläderat varmt för att balterna skall släppas in i Nato i första utvidgningsrundan. Så ser alltså dock inte ut att bli fallet. Betyder utspelet om ett svenskt närmande till Atlantpakten alltså att Bildt gett Baltikum förlorat? Och om det ryska trycket på balterna förväntas öka ifall Polen går med i Nato – vilken blir då Moskvas reaktion om Finland och Sverige gör detsamma?

I klartext: går Baltikums oberoende fortfarande att rädda genom nordisk (och västlig) återhållsamhet? Eller har Ryssland måhända redan

fått option på en baltisk intressesfär, så att Finland och Sverige själva bör lösa biljett till Natotåget innan biljettkassan stängs?

Nu kommer en opinionsundersökning från Psykförsvaret som visar att svenskarna tänkt om ifråga om alliansfriheten. 61 procent skulle nu acceptera att det svenska militära försvaret i framtiden ingår i ett sam-europeiskt försvar. Motståndarna är 33 procent. För fyra år sedan var förhållandet nästan det exakt omvända. 55 procent tycker att Sverige bör fördjupa samarbetet med Nato. Anmärkningsvärt återfinns i denna grupp en majoritet av dem som ger uttryck för socialdemokratiska sympatier. Sossarnas gräsrotter verkar gå före partiledningen. Det brukar sällan hålla i sig länge.

Alltför stora växlar skall man ändå inte dra på resultaten. En annan rundfrågning, gjord på uppdrag av Göteborgs-Posten, visar nämligen att hälften av svenska folket samtidigt tycker att landet skall lämna EU, som ju skulle administrera det gemensamma euroförsvar en majoritet av svenskarna alltså vill inlemma sitt eget försvar i.

Slutsatsen man tvingas dra är att säkerhetspolitiken är alltför komplicerad för att låta sig beskrivas med enkla ja eller nej på karikerade frågor om dittan eller dattan. Frågan är om säkerhetspolitiken överhuvudtaget kan och bör utformas av politiker som ständigt sneglar på folkopinionerna. Säkerhetslösningarna måste vara folkligt förankrade för att vara trovärdiga, men i brytningsskeden av den typ Europa nu upplever accentueras också de politiska ledarnas skyldighet att verkligen leda. (8.01.1997)

inte så nogräknat

Försvaret får sina helikoptrar, men smaken är fadd.

Generalernas arrogans är lika otrevlig som riksdagens bristande intresse för försvarspolitikens substans. Medborgarna, som nu skall ut med 1100 mark per man för de nu beslutna anskaffningarna, har bara i svävande ordalag fått höra vad man avser köpa och knappast alls varför helikoptrarna behövs.

Försvarets PR-ansvarige borde skickas till rustförrådet. Riksdagsmännen har fått veta lika litet, men verkar inte bry sig. Debatten i riksdagen handlade ju inte om försvarsstrategi utan om symboler och prestige. Ledamöterna verkar nöjda med att betrakta helikoptrarna antingen som en militarismens inkarnation eller som alla tiders potensmedel. De förenas av viljan att visa att generalernas äskanden inte automatiskt blir till lag.

På huvudstaben finns landets ledande experter på försvarsteknik. Att de talar för mobila brandkårsförband utrustade med bl.a. helikoptrar väger tungt. Men köpet av helikoptrar signalerar en omläggning av hela försvarsdoktrinen. Nu tas ett långt steg i riktning mot ett högteknologiskt spetsförsvaret, som inte är ekonomiskt förenligt med det nuvarande konceptet med "sega gubbar" i varje buske.

De flesta riksdagsmän har tillbringat veckovis på försvarskurser, men under helikopterdebatten framstod de som första resans kunder på en orientalisk mattbasar: vet man ingenting om det man köper skall man satsa allt på att pruta. Nog kunde väl någon riksdagsman ha krävt besked om varför det blir helikoptrar i stället för t.ex. mer satsningar på reservövningar, mörkerstrid eller splitterskyddade fordon.

General Hägglund kanske har ett övertygande svar på den frågan, men det har inte i klartext förmedlats till offentligheten. Alltså tvingas vi spekulera. Ett motiv är att risken för en storinvasion bedöms som minimal de närmaste tio åren, och försvaret kan koncentrera sig på att han-

tera mer diffusa kriser i Finlands närområden. De föreslagna beredskapsstyrkorna ger klart bättre möjligheter till krishantering än dagens struktur, där statsledningen egentligen bara har valet mellan att mobilisera fullt ut eller att göra ingenting.

Ett scenario är att det uppstår oroligheter i ryska Karelen och att det kommer rapporter om gränskränkningar vid Kostamus eller Salla. Då kan man snabbt flyga in ett par kompanier för att markera beslutsamhet. En finländsk beredskapsstyrka kanske också har en viss avskräckande effekt ifall Ryssland en dag skulle överväga ett kuppstat angrepp mot Estland.

Men statsledningen kanske också har mer långtgående politiska motiv, att visa Finlands beredskap att integrera försvaret med västliga strukturer och modeller.

Eftersom riksdagen sköt in sig på kostnaderna bör man studera dem lite mer i detalj.

Det svenska försvaret förhandlar om att köpa ett 20-tal transporthelikoptrar. Kandidaterna är amerikanska Black Hawk, franska Super Puma, italienska Agusta Bell 412, polska Sokol och ryska MI-17. En bit in på nästa decennium avser svenskarna att gå vidare med stridshelikoptrar, alltså maskiner som inte bär passagerare men en imponerande mängd vapenlast – till stor del av samma typ som Hornet-planen. Prislappen på dem är förstås därefter.

Finland och Sverige står alltså på samma linje.

Transportmaskinerna (Finland vill ha 20–30 stora och 2–4 små) skall köpas strax, stridshelikoptrarna först om kanske fem år. Finansiering för de senare har ingendera. Att köpa helikoptrar tillsammans med Sverige (och kanske Norge) borde ge mängdrabatt och skalfördelar i de framtida underhålls- och utbildningsorganisationerna.

Ett lika viktigt argument för samarbete är svenskarnas överlägsna kunskaper på helikopterfronten. Det finländska försvaret gick in i helikoptererna först på 70-talet och har bara 21 helikoptrar, ingen av dem bestyckad. I Sverige har det funnits militära helikopterförband i mer än 40 år; Försvarets helikopterflottilj har nu totalt 126 maskiner av sju olika typer, en del med pansarvärnsförmåga.

Huvudstaben i Helsingfors säger att de 2,6 miljarder mark som nu anslagits bara räcker till anskaffningen av transporthelikoptrarna (beväpning, reservdelar, simulatorer och hangarer skall finansieras ur skilda moment). Drar vi bort 100 miljoner för de fyra skolhelikoptrarna skulle 20–30 maskiner alltså kosta 2,5 miljarder, när svenskarna tror sig

kunna köpa "drygt 20" maskiner för 700–800 miljoner mk.

Talar man om liknande helikoptertyper – vilket allt officiellt prat om inköpssamarbete borde ge vid handen – verkar svenskarna mycket mer optimistiska än finländarna i sina priskalkyler. Vad kan man säga om det? US Army köper sina Black Hawk för 7,1 miljoner dollar eller 39 miljoner mark, alltså aningen dyrare än den svenska kalkylen. Så billigt får nordborna dem inte, men köpta i en serie på 50–60 stycken kostar de knappast mer än 60 miljoner mk. För Finlands 30 maskiner skulle det ge totalt 1,8 miljarder mark.

Maskiner som Black Hawk, Super Puma och MI-17 kan förses med såväl raketer som pansarvärnsmissiler. De är mycket potenta vapen och vore som sådana en betydande utmaning för Finlands rudimentära helikopterexpertis.

Ifall det blir pengar över – och också om riksdagen i framtiden ger nya anslag – kan det vara klokt att hålla sig till just bestyckade maskiner med transportkapacitet. Fullskaliga stridshelikoptrar som Tigre eller Super Cobra kostar inklusive beväpning 150–200 miljoner mark stycket. Inte ens om riksdagen drabbas av eufori betalar den för mer än ett dussin, och frågan är om en sådan styrka har mer än ett symbolvärde.

Att köpa stridshelikoptrar, avsedda främst att angripa stridsvagnar, verkar också lite konstigt med tanke på med vilken emfas Finland betonat att Hornetarna köpts utan attackkapacitet. Det, som det mesta i helikopterfrågan, visar att försvarsdoktrinen är stadd i förändring. Hur många vet vad som egentligen är på gång – eller ens att någonting är på gång? Försvarshemligheter är en sak, men för försvarsviljan är det viktigt att medborgarna känner till huvuddragen i doktrinen. (12.03.1998)

ryssland

jaltabomben tickar i Kaliningrad

Slutskedet i andra världskriget och de första fredsåren präglades i Östeuropa av territoriella omfördelningar och etniska rensningar i massiv skala. Inte minst gällde det Tyskland, som förlorade vida områden i Schlesien, Pommern och Preussen. Hitlers anfallskrig resulterade i att tio miljoner tyskar tvingades fly eller fördrevs från sina hem, och till att 700 år av tysk bosättning och kultur öster om Oder-Neisse utplånades.

Största delen av de avträdde områdena tillfördes Polen, som en kompensation för Stalins annektering av tidigare polskt territorium i nuvarande Litauen, Vitryssland och Ukraina. Men den norra delen av tyska Östpreussen, kring staden Königsberg, inlemrades i den ryska federationen.

Hela den återstående tyska befolkningen deporterades raskt, den sönderbombade och -skjutna staden återuppbyggdes i sovjetisk betongstil och döptes om till Kaliningrad efter en nyligen avliden president som aldrig satt sin fot på platsen.

Rysslands suveränitet över området baseras uteslutande på segrarens rätt och makt; ens de ringaste "historiska anspråk" saknas helt. Så räknade Stalin inte heller med en permanent närvaro.

Ännu under sextioalet antydde Moskva att Kaliningrad kunde ses som belöning om Förbundsrepubliken lämnade västläget och neutraliserades. DDR-regimen lekte också vid den här tiden med tanken att bättra på sin legitimitet genom att ta över Königsberg. Osäkerheten om enklavens framtid märks tydligt i att Sovjet och Ryssland hållit tillbaka investeringsnivån.

Nu framstår området, med sina 907000 invånare, allt mer om en geopolitisk anakronism. I och med Sovjetunionens sammanbrott blev Kaliningrad en enklav, avskild från resten av den ryska federationen av litauiskt och vitryskt territorium.

Instabiliteten och den försvagade centralmakten i Ryssland ökar ifrågasät-

tandet av enklavens statsrättsliga tillhörighet, och snart kan Kaliningrad "sättas i spel" på allvar. Det hotar i sin tur öppna de halvläckta såren efter Jaltauppgörelsen 1945. Kaliningrad är en tickande bomb i de komplicerade och komplexfyllda relationerna mellan Tyskland, Ryssland, Polen och de baltiska länderna.

För Ryssland är Kaliningrads betydelse rent militärstrategisk; den civila ekonomin är primitiv och kretsar kring fiske, lantbruk, bärnstensutvinning och olja (en miljon ton pumpas årligen).

Uppskattningarna av hur mycket ryska trupper det finns i området varierar; siffror på upp till 400000 man har nämnts. Antalet är antagligen ändå betydligt mindre, troligen omkring 100 000. I alla fall finns där minst två pansar- och två motoriserade divisioner, en artilleridivision, en marininfanteribrigad, över 100 krigsfartyg och ca 200 moderna jaktbomber.

Den militära potential som baserats inom enklavens 15000 kvadratkilometer, ett område stort som Nyland, är alltså mer än dubbelt större än de tidigare sovjetiska styrkorna i de tre baltiska republikerna. De överträffar också hela den polska krigsmakten.

Rysslands militärdoktrin är nu i stark omvandling, och därmed även Kaliningrads roll. På sikt kan man tänka sig tre uppgifter för trupperna i området, i sjunkande ambitionsskala: att fungera som stödjepunkt mot Nato, att användas för att projicera allmänna ryska intressen mot Polen och Litauen, eller att skydda enklavens integritet mot polska och litauiska ambitioner. Man kan också tänka sig att Kaliningrad avskrivs helt som militärstrategisk tillgång.

I både Litauen och Polen finns partier och grupper som öppet ifrågasätter områdets statsrättsliga ställning. Den litauiska radikala högern och exilorganisationerna har uttryckligen krävt ett införlivande av "Lilla Litauen"; liknande opinioner framförs av polska nationalisterna.

De här meningsyttringarna har inget öppet stöd på regeringshåll, men klart är att man i både Warszawa och Vilnius är extremt oroad över både den ryska militära ansamlingen, och – framför allt – risken för en framtida bilateral tysk-rysk uppgörelse om områdets framtid.

Ett ekonomiskt och politiskt sammanbrott i Ryssland kan tänkas leda till att enklaven gör sig halvautonom, och att Tyskland erbjuds eller aktivt tar en roll som skyddsmakt. En annan möjlighet är att Kaliningrad förvandlas till någon form av rysk-tyskt samförvaltningsområde.

Det kan åter öppna frågan om de territoriella förändringarna efter andra världskriget, och skapa osäkerhet om framför allt Polens gränser,

både de östra och västra. Historien visar hur känsligt och farligt det kan vara.

Samtidigt tyder opinionsundersökningar på en rätt stark lokal separatism. Ett litet republikanskt parti arbetar rentav för en anslutning till Tyskland. Mer betydelsefullt är att var tionde Kaliningradbo säger sig anse att området borde bli en självständig republik, "den fjärde baltiska"; och att var femte vill att enklaven blir en autonom republik inom Ryssland. Det här trots att det är uppenbart att området på egen hand inte är ekonomiskt eller politiskt livsdugligt.

Förbundsregeringen i Bonn har dämpat tysk investeringsiver för att undanröja ryska och andra misstankar om försök till "regermanisering". Samma återhållsamma tyska inställning gäller migrationen av Volgatyskar från Ryssland och Centralasien till Kaliningrad; den uppmuntras inte, men motarbetas inte heller.

I samband med återföreningen gav Tyskland också officiellt upp sina krav på alla de områden som förlorades till Polen och Sovjet. Bl.a. slopades den paragraf i författningen som gav tidigare rikstyska områden (alltså även Königsberg) rätt att ansöka om att upptas i Förbundsrepubliken.

Förhållandet till Ryssland har alltså för Bonn obestridlig prioritet över de nostalgiska Heim ins Reich-paroller som de hembygdsfördrivnas organisationer åkallar, med ringa genklang bland tysk allmänhet.

Men om Tyskland erkänner dagens ryska överhöghet över Königsberg, så är det givetvis oacceptabelt för tysk opinion att området blir polskt eller litauiskt – och vice versa. Den här potentiella konflikten kan snabbt utlösas, t.ex. av autonomi- eller självständighetssträvanden inom enklaven.

Enklavens civila administration har de senaste tre åren försökt skapa en ekonomisk frizon, kallad "Jantar" (Bärnsten), för att kompensera bortfallet av subsidier från Moskva. Tanken är att attrahera utländskt kapital genom att fungera som ett brohuvud till den egentliga ryska marknaden.

Men hittills har utlänningar, närmast polacker, investerat ynkliga 10 miljoner mark i området, och de flesta av den 200 registrerade samföretagen finns bara på papper. Orsaken till det magra resultatet är inte bara områdets eländiga infrastruktur, utan också den politiska ovissheten.

Problemet är att också ett bevarande av status quo – med kommandoekonomi, centralstyrning, militarisering och avhängighet av minskade subventioner från Moskva – betyder att Kaliningradregionen drivs vidare in i ekonomisk ruin och internt politiskt kaos, vilket även det hotar destabilisera Östersjöområdet. Hur den här ekvationen skall lösas är en viktig fråga för arkitekterna av en ny europeisk säkerhetsarkitektur. (4.10.1993)

k*aukasisk kollaps*

Vad de flesta västerlänningar beträffar kunde krigen i Kaukasus lika gärna utkämpas på månen. De kaukasiska konflikterna är så många, så komplicerade och så växlande att bara få orkar bry sig.

Lätt förfaller man till klichén att Kaukasus alltid varit oroligt, att krig är en andra natur för folken där.

Det kanske inte är helt fel, men mest är konflikterna en följd av den stalinistiska nationalitetspolitik som Sovjetledarna följde ända in på 80-talet: "Divide et impera", söndra och härska. Samma taktik användes för övrigt redan av Tsarrysland under erövrandet av Kaukasus 1774–1867.

Mycket av konflikterna beror på att de nyligen självständiga republikerna försöker upprätthålla de Sovjettida gränserna, som ritats helt slumpmässigt. Problemen blir inte lättare av att många av de folk som deporterades under 30- och 40-talen nu försöker återvända.

De mäktiga och otillgängliga Kaukasusbergen har genom årtusendena tagit emot olika folkgrupper på flykt undan förföljelse. Resultatet är ett lapptäcke av etniska grupper. I Kaukasus talas ett femtiotal språk, och bland religionerna finns såväl islam i olika former, som ett flertal kristna inriktningar representerade: de armeniska och georgiska urkyrkorna, ortodoxi, katolicism och många andra.

Sovjetmaktens hänsynslösa sociala experiment ledde till enorma folkomflyttningar och kulturell imperialism. Norra Kaukasus hörde också till de hårdast drabbade områdena under trettioalets tvångskollektivisering. Många miljoner dog i svält.

Och när propagandisterna t.ex. talade om hur Sovjetmakten skänkt minoritetsfolken deras alfabet var det en enorm lögn, för de flesta av de nordkaukasiska språken har sedan århundraden skrivits – med arabiska

tecken. Under tjugotalets alfabetiseringskampanjer standardiserades skriftspråken först till det latinska alfabetet, och på trettioalet införde man sedan kyrillisk skrift. Bara med uppbådande av yttersta kraft lyckades georgier och armenier försvara sina egna skriftspråk.

Den första kaukasiska konflikt som blossade upp under Sovjets sammanbrott var den mellan Armenien och Azerbajdzjan, om enklaven Nagorno-Karabach. Sedan utbröt inbördeskrig i Tjetjenien, i Ossetien, som delas av Georgien, där den tidigare sovjetiska utrikesministern Eduard Sjevardnaze nu har diktatoriska fullmakter över en sammanfallande statsbildning. Sjevadnadze stödjer sig militärt på olika friskaror och rena banditgäng.

Motgångarna i kriget mot Armenien har också lett till upprepade kupper och uppror i Azerbajdzjan.

Georgien är ändå skådeplats för de blodigaste striderna. Uppenbart är att ryska krafter underblåst de talrika inbördeskrigen i republiken. Det har varit framgångsrikt: Sjevardnaze tvingades köpa ryskt stöd genom att ansluta Georgien till OSS, och samtidigt ge den ryska armén fria händer i landet.

Georgien är nu definitivt återanslutet till den ryska maktsfären, likaså tidigare Armenien och Azerbajdzjan. Situationen saknar inte paralleller med perioden 1917–22, då Röda arméns bajonetter tvingade in de kaukasiska länderna i Sovjetunionen, efter några års kaotisk självständighet.

De hårdaste striderna förs nu i Abchasien i nordvästra Georgien, som separatister försöker lösgöra. Abchaserna utgör bara 18 procent av befolkningen, men å andra sidan anslöts området till Georgien först 1931. Striderna illustrerar konflikten mellan två i och för sig rimliga anspråk: Georgiens som stat att försvara sin integritet, och rätten för de folkslag som bor i landet att hävda sin särart.

I själva verket utgör georgierna bara ungefär hälften av republikens befolkning på 3,8 miljoner. Vid sidan av ossetierna och abchaserna bor i landet (enligt folkräkningen 1989) över 400000 azerbajdzjaner, 300000 armenier, 300000 ajarer (muslimska georgier), samt talrika ryssar, greker, judar etc. etc.

Framför allt finns kanske en miljon megrelier i väster – det är härifrån den störtade georgiska presidenten, numera rebelledaren Zviad Gamsachurdia kommer. Megrelierna lever i ett koncentrerat område och talar ett helt eget språk, men klassificerades 1930 som georgier av (georgiern) Stalin. Det är antagligen därför västliga medier slarvigt talar om

att Gamsachurdia har starkt stöd i "västra Georgien".

Konflikterna slutar inte här, för norr om Kaukasusbergen, i det ryska Kaukasus är den etniska sammanblandningen minst lika stor. Tjetjen-Ingusjetien är i praktiken självständigt, och av västliga rapporter att döma är det fråga om rena banditrepubliken. Hos de muslimska tjetjenerna hålls seder som blodshämnd högt i ära, och den starka sammanhållningen anses förklara deras framträdande ställning bland den organiserade brottsligheten i det forna Sovjet. Men tjetjenerna har också utsträckt sin gästfrihet till bl.a. den jagade Gamsachurdia.

Ännu mer förvirrande, men hittills fredligt, är läget i Dagestan, ett konglomerat av olika etniska grupper längst Kaspiska havets västra strand. Här bor folkslag och folkspillror som kumyerna, avarerna, darginerna, lezgierna, adygeerna och ubychern. Och intill Dagestan finns självförvaltningsområdena Karachaj-Tjerkass och Kabardinien-Balkar. Redan namnen säger vad det är fråga om.

Vad gör det då oss att blodet flyter i Kaukasus? Uppenbarligen inte mycket, för regionen verkar numera helt sakna strategisk betydelse. Om något tycker väst att det är Rysslands sak att agera polis.

Men liksom i Bosnien hotar de kaukasiska exempen folkrättens och humanitetens mest centrala principer. FN, som kallats in för att dämpa kriget i Abchasien, har visat sig helt maktlöst. Krigen visar också att KSSE, där Sovjetunionens efterträdarrepubliker i oförstånd upptogs, inte är mycket att räkna med så länge inte stormakternas intressen råkar i konflikt.

Nu är faran dessutom att krigen sprider sig utanför tidigare Sovjetterritorium. Turkiet har redan tagit på sig en roll som beskyddare för de turkiska folkslagen i området, medan Iran aktiverar sin export av islamisk fundamentalism. Armenien räknar med stöd från stora exilgrupper i USA och Frankrike.

Mest oroande är ändå den ryska militärens strategi i Kaukasien. Frestar man att provocera fram konflikter också i t.ex. Baltikum, för att kunna rycka in och skilja de stridande åt? Om den ryska imperietanken lever vid Svarta och Kaspiska haven kan den vakna också vid Östersjön. (21.10.1993)

ett liv efter Jeltsin

Åldrandet drabbar oss på olika sätt. Sällan har det varit så uppenbart som efter nyår, då två jämnåriga herrar i folkpensionsåldern träffades i Zavidovo utanför Moskva. Helmut Kohl var mer äppelkindad än någonsin, medan värden Boris Jeltsin mest påminde om någonting från Madame Tussauds källarvåning. Av kraftkarlen från Jekaterinburg är bara skuggan kvar.

Strax därefter åkte Jeltsin mycket riktigt in på sjukhus. Den lätta förkylningen visade sig vara en dubbelsidig lunginflammation. Eller åtminstone det – särskilt mycket förtroende för Kreml-läkarnas bulletiner kan man nämligen inte längre ha. Vi vet i alla fall att presidentens grundkondition är mycket svag. Han har ett – på alla sätt – hårt liv bakom sig; ett liv som faktiskt redan sträckt sig åtta år längre än medel-Ivanov numera kan vänta sig.

Om den ryska staten skulle fungera enligt normala principer och enligt sin egen konstitution hade Jeltsin för länge sedan bort avgå. Han har ju i praktiken inte kunnat sköta sina ämbetsåligganden på ett halvår, när redan tre månaders bortavaro enligt grundlagen skall tvinga fram nyval. Presidentmakten har i stället delegerats på ett ytterst diffust sätt. Ingen vet vem som egentligen styr Ryssland, och på vems mandat. Av alla partier är maktpartiet det mäktigaste. Det sitter vid makten för att det sitter vid makten.

Detta verkar inte bekymra ryssarna själva särskilt mycket. Det är också svårt att hävda att de samhälleliga upplösningstendenserna skulle ha tilltagit. De ekonomiska reformerna fortskrider i måttlig takt. Vakuumet i centrum har fyllts upp av regionernas starka män. Till och med i Tjetjenien är det lugnt. Den ryska federationen föll inte samman trots att den kaukasiska utbrytarrepubliken till slut gavs upp som förlo-rad.

Den senaste episoden i Jeltsin-sagan har heller inte lett till någon hysteri i den ryska pressen, och finansmarknaderna i Moskva har hållit sig helt lugna.

Kommunisterna har i stort sett hållit sig tysta, även om de i duman för syns skull krävt att presidenten träder tillbaka. De har heller ingen orsak att bråka. Efter höstens presidentval har Jeltsin och hans kansli sökt och nått samförstånd med kommunisterna och deras respektive maktstrukturer (som återfinns framför allt inom lantbruket, i det militärindustriella komplexet och i det röda bältet i landets södra delar). Kompromisserna har nåtts på rent praktisk bas: för kommunisternas ledare betyder ideologin inte mycket. Det gör den inte heller för Jeltsin och hans närmaste.

Den här avideologiseringen ingår i den politiska kultur som vuxit fram i Ryssland. Den har litet att göra med den vedertagna västerländska demokratiska, marknadsekonomiska modellen: i stället handlar det om ett halvauktoritärt system med vissa demokratiska drag; om statskapitalism där korrupta affärsmän lever i symbios med politiska beslutsfattare och om regionala bossar som suveränt styr sina revir. Den enskilda medborgaren kan inte räkna med mer än ett minimum av rättssäkerhet, vilket givetvis är grunden för varje väl fungerande marknadsekonomi.

Ryssland har emellertid aldrig i historien varit vare sig en demokrati, en rättsstat eller en marknadsekonomi. Kanske var det för mycket att hoppas på att de skulle kunna byggas upp i stachanovsk fart med hjälp av chockterapi och medborgarsamhälle.

I det här sammanhanget spelar Jeltsins när- eller frånvaro ingen större roll, på kort och medellång sikt. Systemet verkar alltid förmå hitta nya jämviktslägen, genom en ständigt pågående maktkamp. Dessutom verkar den ryska byråkratins centrala delar ha rekonstituerat sig i postkommunistisk form.

Utrikesförvaltningen sköts t.ex. fortfarande med stor skicklighet och i enlighet med den ryska politikens långa linje. Den som mest högljutt krävt Jeltsins avgång är general Alexander Lebed. Det förklaras med att han är en outsider utan någon egen institutionell maktbas. Samtidigt är Lebed den klart mest populära ryske politikern just nu, och han räknar tydligen med att vinna ett fritt och allmänt presidentval om ett sådant hålls ännu i år. En ytterligare fördel är att det enda han erbjuder väljarkåren är sin personlighet. Om hans ideologi och praktiska recept vet vi knappast någonting. Han kan därför lika gärna stöda sig på reformisterna eller på kommunisterna. Alla tongivande figurer i rysk politik är numera nationalistisk; bara tonfallet varierar.

Också i väst börjar man luta åt Lebed som en man som det kanske går att göra affärer med. Lebed lovar ju mer stabilitet, vilket är bra för utländska investerare, för att kärnvapnen hålls säkra och för att utrikespolitiken inte får någon ny äventyrlig överton. Idealutfallet verkar vara Lebed som portalfigur, medan premiärminister Tjernomyrdin, den färglösa men kompetenta, får fortsätta sköta det praktiska.

Det är nu uppenbart att det behövs ett mirakel för att Boris Jeltsin skall kunna sitta mandatperioden ut. Ryssland kan stå inför en vakans på statens högsta ämbete redan i vår. Hur kommer det i så fall att hanteras?

Troligen med fortsatt brist på dramatik. Räkna inte med ett nytt presidentval. Det vore alltför upprivande och skulle dessutom ha en osäker utgång. Sannolikare är att de olika maktstrukturerna försöker nå samförstånd om fortsatt fredlig samlevnad. Men även med Tjernomyrdin som en relativt bestående interimslösning är det klart att Ryssland förr eller senare måste hitta en ledare med mer personlig pondus. Både landets historia och konstitution förutsätter en stark man.

De senaste tio åren har bevisat att det inte lönar sig för väst att satsa på enskilda individer i Ryssland. Först satte man alla pengar på Gorbatsjov, och då han trots det föll fick Jeltsin plötsligt det helhjärtade stödet. Det har man i väst – särskilt amerikanerna – fortsatt ge med en dåres envishet. (20.01.1997)

är Ryssland som förut?

Håller Moskva på att konsolidera sin makt, eller kommer sönderfallet i Ryssland att ta ny fart? Och har Ryssland gett upp sin sexhundraåriga tradition av expansiva ambitioner? Tecknen är svårtydda.

Med andra världskriget nådde Ryssland, i form av Sovjetunionen, sin största territoriella utbredning någonsin. Intressesfären utsträcktes först till hela Öst- och Centraleuropa, sedan till Kina, Korea, Indokina, och slutligen även till en del länder i Latinamerika och Afrika vars härskare såg det som opportunt att orientera sig mot Moskva.

Men Rysslands krafter räckte inte för denna Griff nach der Weltmacht. I mitten av 70-talet började återtåget, 1989 gick Östeuropa förlorat och 1991 föll själva kärnan samman då Sovjetunionen upplöstes. Ryssland trängdes tillbaka inom gränserna från 1600-talet.

Därefter har splittringstendenserna fortsatt: Tjetjenien har i praktiken brutit sig ur den ryska federationen, medan Tatarstan, Jakutien och en rad andra delrepubliker nått långtgående autonomi. Detta har varit ett hårt slag, eftersom imperietraditionen är en nyckelkomponent i den ryska identiteten. Utbrytarrepublikerna ses av många ryssar som otacksamma, opportunistiska eller rentav som förrädare. Det färska utspelet om säkerhetsgarantier till Baltikum är bara ett uttryck för den här synen.

I det forna Sovjet jäser nästan 200 territoriella tvister, varav ett 30-tal gett upphov till väpnade konflikter. Också Ryssland är ovant med de nya gränserna, och har territoriella stridigheter med nästan samtliga grannar, såväl med andra forna sovjetrepubliker som med andra. Ur Moskvaperspektiv är bara gränsen mot Norge helt oomstridd. Ryssland har vuxit bara med hjälp av krig, och krigiska territoriella vinningar tar tid att konsolideras. Det var Peter den Store som i slutet av 1600-talet satte igång expansionen. Sibirien, Centralasien, Baltikum och Kaukasus erövrades under de följande två seklerna. Bytet av styrelseskick betydde ingenting. 1917–20 kuvade Sovjetmakten brutalt självständighetssträ-

vandena i Ukraina och Kaukasus.

Efter andra världskriget fortsatte erövringarna. Sovjet tog tillbaka Baltikum och förvärvade östra Polen, Moldavien, Karpato-Ukraina och, av Japan, ögruppen Kurilerna. Inga fredsavtal slöts med huvudmotståndarna Tyskland och Japan, bara med Finland, Ungern, Rumänien och Bulgarien – också de under dublösa former. Folkkräften ställer sig ju tveksam till erövringskrig.

Den senaste tiden har Moskva försökt spräcka gamla varbölder. Denna månad kom man överens om gränsen med Kina, en 300-årig tvistefråga. Med Japan är ett fredsavtal på gång, som kanske kan bilägga tvisten om ögruppen Kurilerna som Sovjet annekterade i augusti 1945.

Redan 4+2-avtalet om den tyska återföreningen 1991 innebar en de facto reglering av Tysklands gränser. Moskva fick solid in-teckning på Kaliningrad-enklaven, den norra halvan av Ostpreussen där den tyska ursprungsbefolkningen 1945–48 utsattes för hundra procentig etnisk rensning.

En lösning av de territoriella tvisterna är en förutsättning för att få fart på de centrala kommersiella relationerna. Boris Jeltsin spelar ändå högt: att ge upp land som erövrats med ryskt blod ger grovkalibrig ammunition åt nationalisterna. Att han vågar beror antagligen på att han inte avser ställa upp för omval.

Karelenfrågan, som igen aktualiserades under president Ahtisaaris Moskvabesök, skall ses i detta större perspektiv.

Karelen är idag helt ryskt, även de delar som erövrades av Finland 1944. Enligt Parisfreden är områdets statsrättsliga ställning helt klar. Men framför allt: till skillnad från Kaliningrad och Kurilerna har Karelen en lång historia som del av Ryssland. Redan vid freden i Nystad 1721 fick Ryssland ju Finland till Kymmene älv. I Finland uppfattas det kanske som underordnat, men inte i rysk debatt.

För tillfället finns i Finland ingen opinion att tala om för att Ladogakarelen, Näset, Petsamo och Salla skall återfås. Karelen-romantiken har falnat och de flesta inser att projektet är orealistiskt. Det ekonomiska och politiska priset vore för högt. Detta är också Finlands officiella linje, och klokt så. Men vad händer om Ryssland drabbas av en ny våg av inre sönderfall, som leder till att den karelska republiken utropar självständighet och med modell från DDR begär förening med det välmående Finland? Har finländska politiker då mod att låta bli att ta för sig, särskilt om det i Moskva då inte finns någon med makt att lägga in veto? Rysslands expansionism är inte unik. Stater tenderar att expande-

ra territoriellt då det uppstår vakuum i närheten. Men det finns en skillnad mellan Finland och Ryssland. Finland grundades som en nationalstat; statsidéen bygger på att förena en viss nationalitet inom en stat och då den är fullbordad är man tillfreds. Ryssland har däremot en imperiehistoria, och i imperier skapar staten nationaliteten i stället för tvärtom. En del menar att Ryssland nu är på väg att omvandlas till en nationalstat, som ger upp imperieambitionerna och drar sig tillbaka till den etniskt ryska kärnan. Det vore betryggande för oss, men illavarslande för en del andra grannar. Det bor 20 miljoner rysktalande utanför Rysslands nuvarande gränser, framför allt i Ukraina, Kazakstan, Moldova och i Baltikum.

Rysslands omvandling till nationalstat går dock långsamt. Snarare verkar det som om man i Moskva lockas av en blandmodell. I en del riktningar appellerar man till den kulturella gemenskapen: slaviskheten, ortodoxin, det ryska språket som kommunikationsmedel, det gemensamma arvet från Sovjeteran. I andra driver man realpolitik baserad främst på ekonomiska intressen. Ryssland håller redan trupper i Tadjikistan, Georgien och Moldova, och har beväpnat både Armenien och Azerbaidzjan.

Ryssland verkar snarare bli en normal stormakt, med alla en sådans fel och brister men ändå med ett visst mått av förutsägbarhet och rationalitet.

I varje fall kan man som finländare ändå glädjas åt att Rysslands strategiska intresse alltmer riktas söderut, mot länderna kring Kaspiska havet där det finns olje- och gasreserver i klass med de kring Persiska viken. I finländsk riktning är Rysslands huvudintresse nu att bevara lugnet och stabilisera den egna ekonomin genom ökad ekonomisk samverkan. Gränsen mellan Finland och Karelen blir kvar, men den förlorar allt mer av sin praktiska betydelse. (29.11.1997)

tyskland
& Central- och Östeuropa

tyska frågor

I veckan hade 45 år förflutit sedan det misslyckade 20 juli-attentatet mot Hitler. Årsdagen sammanträffar med den tilltagande debatten om Tysklands ställning i Europa, högerens allt tydligare strävan att igen öppna den "tyska frågan" och försöken att omvärdera landets roll i andra världskrigets utbrott.

Överste Stauffenberg och de andra 5000 som strök med efter det misslyckade försöket att röja undan Hitler utnyttjas nu på sina håll som symboler för det goda Tyskland: "de ville skapa ett frihetligt rättsstyrt Tyskland och spärra vägen för en annan krigsförbrytare och massmördare, nämligen Stalin", skriver t.ex. konservativa Die Welt på ledarplats.

Huvudtesen i den revisionistiska historiesynen är att också Tyskland är ett offer för Hitlers och Stalins maktpolitik. Och frågan om den kollektiva tyska skulden besvaras av den konservativa falangen i den fortfarande pågående – men i Finland pinsamt ouppmärksammade – Historikerstreit med att nazisternas mördarmetoder i själva verket var kopierade av bolsjevikerna: en ond bilds onda spegelbild, men inget historiskt unikt.

Allt indikerar att sökandet efter en nyckel som igen kunde öppna den tyska frågan har börjat.

Jäsningen i Östeuropa har gjort en diskussion om hur gränserna drogs upp i Teheran, Jalta och Potsdam åtminstone en aning mindre tabubelagd. Om balterna med hänvisning till Molotov-Ribbentrop-pakten kan kräva revisioner, vad hindrar då tyskarna från att kräva en återgång till 1937 års gränser?

Utom det självklara: tyskarna borde ha nöjt sig med 1937 års gränser redan år 1937.

Att DDR längst av alla östeuropeiska länder håller fast vid den traditionella realsocialismen beror naturligtvis på att hela statsbildningens legitimitet baseras på en ideologisk lösning. DDR har från början varit i

underläge jämfört med den västliga tvillingen: beskyddaren Sovjetunionen hade aldrig tillåtit någon östlig version av Förbundsrepublikens alltyska successionsteori.

DDR uppstod i ett historiskt vakuum, som en avhuggen videkvist som rotat sig i främmande mylla.

När myllan inte längre gödslas, tvinar skottet. Det dör eller måste ympas på en större stam.

Ingen annan än tyskarna önskar se ett återförenat Tyskland. Redan nu dominerar det urstarka näringslivet och D-marken den västeuropeiska ekonomin. Fallor Berlinmuren, skulle tyngden öka till hegemoni. Förr eller senare måste den ekonomiska styrkan balanseras av en politisk.

Resultatet skulle vara en ny Drang nach Osten och ett Europa militärt dominerat av Tyskland och Sovjetunionen.

Den visionen ger mardrömmar inte bara åt polacker och fransmän.

Ingen är helt säker på att den västeuropeiska integrationen är förenlig med tyskarnas återföreningsdrömmar – eller att tyskarna i en valsituation skulle stanna för det förra alternativet. Väljer Kreml att spela det tyska kortet, kan vi antagligen begrava såväl Nato, EG som stabiliteten i Europa.

Den ekonomiska krisen i Polen, Rumänien, Tjeckoslovakien och Sovjet har gjort att hundratusentals människor upptäckt sig vara tyskar, då det automatiskt ger dem hemortsrätt i Förbundsrepublikens Klondyke. Polen, som trodde sig ha fördrivit den sista kvartsmiljonen etniska tyskar redan under andra hälften av 50-talet, upplever nu en brain drain utan like.

Samtidigt ger immigrantvågen från öster vatten på den tyska nationalistkvarken: finns det bättre bevis på att suveräniteten över Oberschlesien, Wroclaw-Breslau eller Stettin ännu är öppen?

Polackerna gick nyligen med på att använda de gamla tyska namnen på orter i Polen i korrespondens på tyska. Katowice blir Kattowitz, Opole Oppeln, Gdansk Danzig. Ex-förbunds-presidenten Walter Scheel försäkrade i Warszawa (Warschau?) att beslutet inte kommer att användas för politiska syften.

Kanske inte – ännu. Förbundsrepubliken har visserligen erkänt Oder – Neisse-gränsen, men bara tills ett fredsavtal efter andra världskriget fås till stånd.

Det är bara i Sovjet och kanske Finland man uppfattar KSSE-slutdokumentet som ett sådant. (13.08.1989)

fem år efter murens fall

Att Berlinmurens fall var en historisk händelse förnekar ingen, att det var någonting positivt ett mikroskopiskt fåtal. Resultatet, DDR:s fullständiga uppgång i Förbundsrepubliken, ifrågasätts av en minoritet som nästan är för liten för att nämnas. Berlinmurens fall den 9 november 1989 är en händelse som kan firas inte bara av öst- och västtyskar, utan av alla som håller frihetens och fredens ideal i aktning.

Låt oss ändå minnas skeendena den historiska dagen. Då morgonen grydde var det ingen som trodde det skulle bli mer än en vanlig arbetsdag. Västtyska förbundskanslern Helmut Kohl var på besök i Polen, och det östtyska kommunistpartiet SFD:s ledning, under nyinstallerade partibossen Egon Krenz, satt i ännu en krissession.

Demonstrationerna fortsatte; den 5 november demonstrerade en halv miljon på Östberlins Alexanderplats för en socialism med mänskligare ansikte, frihet att resa och yttrandefrihet. Hotet om en våldsam eskalation hängde fortfarande i luften. Utgången var ingalunda klar, muren skakade ingalunda i sina fundament.

Först politbyråns besked sent på eftermiddagen (9.11) om att gränserna skulle öppnas, och till råga på allt omedelbart – uttalandet gick av allt att döma längre än politbyråns beslut – visade den östtyska statens sönderfall och illegitimitet i all sin nakenhet.

Med öppna gränser försvann DDR:s existensberättigande och överlevnadschanser. Åtminstone på den punkten hade flyktingmördarna Ulbricht, Honecker och Mielke rätt. Deras felbedömning var bara att folkfängelset kunde försvaras också utan hjälp av Sovjetunionen och en ensam blockgräns i Mellaneuropa. Men också medborgarrättsrörelsen ville behålla den andra tyska staten, och en del av dess numera helt marginaliserade ledare beklagar, av dunkla skäl, fortfarande att det gick som det gick.

Det är mot den här bakgrunden man skall betrakta hela återföreningsprocessen. Den kom lika överraskande för makthavarna i Bonn.

Återföreningen hade varit en oomkullrunkelig doktrin i Västtyskland ända sedan grundandet av Förbundsrepubliken 1949, och efter 1985 hade väl de flesta kommit fram till att en federation, eller åtminstone en upplösning av den akuta fiendskapen med DDR, var sannolik på lite sikt. Men fullständig återförening i oktober 1990 – det var en ren fantasi hösten 1989.

Naturligtvis betydde det här att allting måste improviseras. Resultatet var en valutaunion, som ändå genomfördes felaktigt, ett sammanbrott i den östtyska produktionen och en total kollaps i DDR:s politiska system. Östtysklands styrka jämfört med andra f.d. östblocksländer, existensen av en rik västlig version, har en baksida.

Visst var det bekvämt att Västtyskland kunde pumpa in hundratals miljarder, sköta privatiseringen av tusentals konkursfärdiga bolag, stå till buds med en existerande rättsordning eller ledningen till nyinrättade konservativa, liberala eller socialdemokratiska partiorganisationer. Men för många östtyskar verkar det ändå som om de blivit omyndigförklarade, vars erfarenheter och ideal i bästa fall är värdelösa, och som värst farliga för demokratin. När allt det nya varit färdigt förpackat har östtyskarna inte getts tillfälle att tänka igenom det förgångna.

Till och med jakten på medarbetare i Statssäkerhetstjänsten, en organisation som under DDR-tiden var hatad och avskydd över allt annat, ses idag av många östtyskar som ett bevis på att beslutsfattarna i väst försöker trycka ner dem.

Även om det är sant att det nog gick att stå emot Stasis inviter – kan man verkligen begära att alla medborgare i ett totalitärt samhälle är hjältar? Det verkar nog som om den i och för sig förståeliga viljan att komma åt SED-statens hantlangare börjar överskrida gränsen för det politiskt ändamålsenliga. Inte många år före det att Erich Honecker störtades från makten, togs densamme ju emot med alla hedersbetygelser i Bonn, av samma personer som sedermera ordnade så att han ställdes inför rätta för brott mot mänskliga rättigheter.

I förbundsdaysvalet i oktober fick det reformerade och omdöpta kommunistpartiet, PDS, en femtedel av rösterna i Östtyskland. Resultatet bragte Bonn i förstumning, helt i onödan. 80 procent av östtyskarna röstade ju inte på PDS, och det är fullkomligt klart att partiet och dess väljare inte vill återställa DDR-regimen.

Vad Östtyskland nu upplever är en allmän missnöjesvåg, som kanaliseras till ett regionalt parti som bara råkar vara uppbyggt på kommunistpartiets rykande ruiner. Och att PDS, genom en genväg i vallagstiftning-

en, till de etablerade partiernas förtrytelse kan ta plats i den nya förbundsdagen är säkert bra.

Om en betydande minoritet av östtyskarna tycker att de inte får vara delaktiga i den parlamentariska demokratin blir återföreningen mycket mer plåg- och långsam än den redan är. En generation tar det, i vilket fall som helst, innan också muren mellan öronen är riven. (9.11.1994)

töväder längs Oder-Neisse

Mottagandet då Helmut Kohl i lördags besökte Krakow var mer än hjärtligt; den tyska förbundskanslern närmast stormades av en upprymd allmänhet. Det var finalen på ett tredagars statsbesök som präglades av samförstånd. De polsk-tyska relationerna har aldrig varit bättre, försäkrade båda parter.

Nog för att Kohl kom med presenter. Tyskland, lovade han, gör allt för att Polen skall vara medlem av både EU och Nato år 2000. Gränsformalitetserna, som blivit olidligt långsamma i och med EU:s Schengen-regim, skall ses över. Och Bonn fortsätter uppmuntra tyska investeringar i Polen.

Tyskland är redan Polens största handelspartner, och i år är böckerna i balans: faktureringen i vardera riktningen uppgår till över 30 mrd D-mark. Därtill kommer gränshandeln med bensin, cigaretter, kläder och förlustelser, som inbringar minst 3 mrd till den polska valutareserven.

Rundfrågningar visar att polackerna nu ser mer positivt på tyskarna än på något annat grannfolk. Tacksamheten är stor för den hjälp som kommit från Tyskland, och nya personliga kontakter har raserat fördomar på båda sidor.

Så snabbt kan saker ändra sig. Ännu 1991 meddelade 46 procent av polackerna att de ogillar tyskar. Varannan tysk sade sig ha en övervägande dålig bild av polacker i gemen.

Den traumatiska historien spelar så klart in, men motsättningarna hölls också medvetet vid liv av regeringarna. De polska kommunisterna piskade upp rädsla för tysk revanschism för att stärka sin egen ställning, med argumentet att bara alliansen med Sovjet kunde garantera Polens efterkrigstida erövringar av tyskt territorium. DDR-regimen fruktade smitta från de polska experimenten med liberalisering, och underblåste

fördomarna mot polackerna som svarthandlare och dagdrivare.

Först i samband med återföreningsavtalet 1990 erkände Tyskland Oder-Neisselinjen som Polens västgräns. Samtidigt tillerkände Polen den tyska minoriteten i landet kulturella rättigheter. Antalet Polentyskar uppgår nu till över 300000, trots att hundratusentals utvandrat de senaste tjugo åren.

Det post-kommunistiska Polen har visat sig förvånande självsäkert i relation till Tyskland. Polen, med 38 miljoner invånare, är förstås ett stort land och rädslan att köpas upp av den stora grannen är betydligt mindre än i exempelvis Tjeckien.

Tysklands Polenpolitik betingas delvis av dåligt samvete, men framför allt av det nationella intresset. En EU- och Natoutvidgning österut flyttar Tyskland från den geografiska periferin till mitten, och östliga EU-medlemmar graviterar oundvikligen mot Berlin snarare än mot andra västliga huvudstäder.

Men allt är inte maktpolitik. En västintegration av Centraleuropa behövs för att desarmera potentiella oroshärdar framför Tysklands dörr. Välståndsklyftan är smalare än vid Finlands östgräns, men migrationsbenägenheten oändligt större. Minst en miljon polacker uppskattas redan nu av och till arbeta i Tyskland, de flesta utan arbetstillstånd.

I fråga om Natoutvidgningen har Tyskland (tillsvidare) stöd av amerikanerna, men svårare är att infria löftet om snabbt EU-inträde. Och det är inte bara frågan om EU:s interna maktkonstellation som står i vägen. EU har helt enkelt inte råd att ta in de centraleuropeiska länderna utan att se över sina egna regler.

I dagens läge kunde enbart Polen räkna med ett årligt nettobidrag från Bryssel på över 50 mrd mk, och Centraleuropas antikverade agrarsektor skulle göra Unionens gemensamma lantbrukspolitik helt ohållbar. Dessutom förmår de centraleuropeiska länderna, trots låga löner, inte på en tid konkurrera på en gränslös europeisk marknad.

För Centraleuropa, liksom för Finland, är den stora lockelsen med EU ändå den implicita säkerhetsgarantin medlemskapet innebär. Det betyder att någon form av övergångsregim gällande lantbrukspolitiken och den fria rörligheten för kapital och arbetskraft är både tänkbar och önskvärd. Även så är en utvidgning till sekelskiftet orealistisk. Medlemskapsförhandlingarna kan inte börja förrän efter EU:s regeringskonferens som säkert drar in på år 1997, och de tar säkert betydligt längre än de två år som behövdes för Eftakvartetten. (12.07.1995)

etnisk självrensning i Sarajevo

De politiska passionernas styrka i det forna Jugoslavien fortsätter att förbluffa. Dayton-avtalet har hållit bättre än de flesta vågade tro, men vapnen har tystnat till priset av en ny intensiv våg av etnisk rensning, som tyst sanktionerats av skyddsmakterna.

Den här veckan övergick kontrollen över de återstående statsdelarna i Sarajevo till den bosnisk-kroatiska federationen. Innan det flydde nästan alla serber som före och under kriget bodde i Vogosca, Ilijas, Hadzici, Ilidza och Grbavica.

Samma fenomen – kärror lastade med ynkliga tillhörigheter, brinnande hus och flyende åldringar och barn – sågs redan vid årsskiftet i de områden i nordvästra Bosnien som den självutropade Srpska-republiken tvingats avträda till federationen.

Varför lämnar serberna sina hem, trots att deras säkerhet garanterats av både FN-trupperna och den bosniska regeringen? Leds de vilse av sina ledare, eller har de verkligen skäl att frukta för liv och egendom? Straffas serbiska civila rentav kollektivt och med FN:s goda minne för de skändligheter och folkfördrivningar som deras frikärer tidigare gjort sig skyldiga till?

Åtminstone bekräftar exodusen från Sarajevo att den bosnisk-serbiska regeringen i Pale – inklusive de i väst galenförklarade ledarna Karadzic och Mladic – behållit sin auktoritet. Om myndigheten baseras på fruktan eller på genuin lojalitet är en fråga som inte ens FN:s övervakare på plats lyckats reda ut.

Det ligger i FN:s och västmakternas intresse att bosnien-serbernas politiska ledning hålls intakt, eftersom bara den kan garantera att freds-
uppbyggelsen efterlevs. I Grbavica var stödet för Dayton av förståeliga skäl minimalt, och att serberna där nöjt sig med att fly och tända på sina hus i stället för att fortsätta kriget säger mycket om Pale-regeringens maktställning.

Det är besvärande att tvingas förlita sig på en regim som visat det djupaste förakt för all anständighet. Men man kan ju inte välja vem man gör fred med. En hörnsten i Dayton var erkännandet av bosnien-serbernas krav på territoriell autonomi, och omvärlden kan inget göra om de behåller sina ledare.

Den största skammen för väst är att freden bygger på antagandet att de politiska och etniska gränslinjerna görs samstämmiga. Det är inte bara inhumant, utan bäddar också för nya Balkan-myter: Grbavica läggs nu till listan över förmenta övergrepp mot den serbiska nationen.

Sarajevo har firats som symbolen för multikulturell samlevnad och tolerans, kontrasten mot serbernas och kroaternas Ein Reich, ein Volk - och, allt mer – ein Führer. Av de över 300000 människor som uthärdade belägringen var 15–20000 kroater och 30–40000 serber – vardera gruppen bara hälften så stor som före kriget, men ändå en betydande manifestation mot etnocentrismen.

Den bosniska regeringens främsta paroll mot omvärlden var just löftet om samlevnad över etniska gränser. Men alltför många intellektuella har flytt från Bosnien, och kriget har – som alla krig – tårt hårt på toleransen.

Det är också ljusår mellan det sekulariserade Sarajevo och landsbygdens bakvatten, därifrån kanske 100000 muslimer under kriget flydde till huvudstaden. Det har gett den hårda linjens män i det styrande muslimska partiet överhanden, och Bosnien börjar nu allt mer likna en enpartistat. Man kan inte helt avvisa den serbiska – och kroatiska – befolkningsdelens fruktan.

Kan en ny multikulturalism växa fram och det gamla Sarajevo återuppstå, där ortodoxa och katolska kyrkor, moskéer och synagogor stod grannar, och man levde efter fyra kalendrar? Kan människor med olika etnisk bakgrund glömma och förlåta vad "de andra gjort"?

Staden har tidigare – ett par gånger också under detta sekel – förbluffande snabbt skakat av sig det etniska hatet. Folkförflyttningarna skapar ändå en ny situation. Multikulturalism förutsätter ju att det finns många kulturer på plats. (21.03.1996)

spiralen i Serbien

Minst 46 människor har dödats under de senaste tio dagarnas oroligheter i den serbiska provinsen Kosovo. Tusentals etniska albaner har jagats från sina hem, och oron är påtaglig också bland provinsens serber. FN:s flyktingorgan UNHCR säger att mönstret påminner om upptakten till Bosnienkriget.

Stormakterna verkar ta saken på allvar. Den s.k. kontaktgruppen för det forna Jugoslavien – USA, Ryssland, Tyskland, Storbritannien, Frankrike och Italien – samlades igår till krismöte. Det kom en överraskande kraftfull varning till Belgrad. Men det är ganska lite stormakterna kan göra ifall ledningen i Belgrad verkligen beslutat driva konflikten i Kosovo till sin spets.

De senaste dagarnas våldsamma attacker mot några byar väster om Kosovos huvudstad Pristina beskrivs av serberna som ett tillslag mot Kosovos befrielsearmé, UCK. Organisationen dök för första gången upp sommaren 1996 och har sedan dess tagit ansvaret för ett femtiotal mord, inklusive ett par attentat i grannlandet Makedonien.

Serberna säger att de nu utplånat UCK:s huvudfäste och dödat den föregivna ledaren Adem Jashari, 43. Experterna är dock kluvna om vad UCK egentligen är: ett terroristband, ett klanbaserat kriminellt gäng, en genuin befrielsearmé, eller rentav en provokation skapad av den serbiska säkerhetstjänsten?

Allt är möjligt: glöm inte att den moderna politiska terrorismen uppfanns på Balkan kring senaste sekelskifte, då namn som IMRO, Ilinden och Svarta handen hade samma sinistra klang som dagens GIA, Jihad och tamilska tigrar.

Ifall UCK:s syfte varit att provocera fram serbiska motåtgärder som får kosovarerna att ta till aktivt motstånd har det lyckats. Vid de senaste dagarnas demonstrationer i Pristina har många ropat slagord för UCK och de moderata kosovoalbanska ledarna har allt svårare att försvara sin

icke-våldslinje.

Likaså skulle bl.a. den här artikeln om förtrycket i Kosovo knappast ha blivit skriven om det inte vore för UCK. Våld är ett sätt att skapa publicitet.

Och förtryck är det. Det senaste decenniets serbiska politik i Kosovo kan beskrivas som lågintensiv etnisk rensning. Genom att frånta albanerna deras möjligheter till utbildning, utkomst och politiskt inflytande uppmuntrar man dem att emigrera. Minst en halv miljon kosovoalbaner befinner sig nu i Västeuropa.

Politiken är inte bara moraliskt oförsvarbar, utan har dessutom misslyckats. Sedan 1981 har andelen serber i Kosovo fallit från 20 procent till under 10. En del opportunister, glödande nationalister och hemlösa flyktingar från Kroatien och Bosniens serbområden har flyttat in, men långt fler serbiska flyttlass har gått i motsatt riktning. Få serber vill leva i ett område där statsmakten aktivt piskar upp etniskt hat. Förtrycket mot Kosovoalbanerna bör fördömas. Men vi måste också inse att direkt utländsk intervention kan göra – och troligen gör – saken mycket värre.

Om väst kräver, eller så mycket som låter förstå, att Kosovo bör lösgöras från Serbien kommer kosovoalbanerna att tolka det som en uppmärksamhet till fullskaligt uppror. Men kosovarerna har varken de vapen eller den organisation som behövs för att militärt utmana serberna. Ett uppror skulle slås ner snabbt och hårt, kanske leda till storskaliga massakrer och fördrivningar.

I det skedet skulle krav på utländsk intervention resas, men är västländerna – inklusive Finland – verkligen redo att i tid skicka in väpnad trupp? Erfarenheterna från Bosnien ger inte anledning att tro det. I Kosovo skulle en fredsbevarande styrka troligen dessutom anlända mot serbernas vilja. Vem vill och vågar invadera Serbien?

Redan att antyda att Kosovos gränser kan ändras hotar utlösa ett etniskt krig mellan slaver och albaner, mellan ortodoxa och muslimer över hela södra Balkan. Att de två Natoländerna Grekland och Turkiet står på olika sidor gör inte saken trevligare.

Vad kan omvärlden då göra? Nya ekonomiska sanktioner är en möjlighet, men de bet inte under Bosnien-kriget. Sanktioner ger tvärtom Milosevic-regimen möjligheter att fortsätta skylla det eländiga tillståndet i Serbiens ekonomi på utländska makter i stället för på egen inkompetens.

Den hårda Kosovo-politiken åtnjuter tyvärr starkt stöd bland serberna, även inom den mer liberala oppositionen. Serber i gemen hyser

starka fördomar mot albaner; dessutom ses Kosovo som vaggan för den serbiska kulturen, och många serber tror (hur bisarrt det än låter) att albanerna i decennier försökt ta makten i Kosovo genom att föröka sig snabbare än serberna.

Serbernas tragedi är att de inte lyckats bryta med Milosevics halv-kommunistiska maktstrukturer, som dragit bara fattigdom, krig och skam över landet. Nu försöker Milosevic uppenbarligen igen stötta sin vacklande maktposition genom att provocera en konflikt med Rest-Jugoslaviens icke-slaviska befolkning.

Ett öppet krig i Kosovo skulle tyvärr stärka, snarare än försvaga Milosevic och hans klick. Och i den mån det finns ett hot mot den nuvarande regimen kommer det från radikala nationalister som hatar albanerna ännu mer och dessutom ifrågasätter fredsuppgörelsen om Bosnien.

Västmakterna bör alltså hålla fast vid att Kosovo är en oskiljaktig del av Serbien, eftersom de inte är beredda att betala det militära och humanitära priset för en alternativ linje. Men samtidigt bör de insistera på att Kosovos autonoma ställning inom den jugoslaviska federationen återställs.

Man bör också avvisa serbernas påståenden om att förhållandena i Kosovo är en intern jugoslavisk angelägenhet. Grova och systematiska övergrepp kan aldrig vara det, särskilt inte som de skapar en regional krigsrisk. Utvecklingen i Kosovo bör följas noga och ges publicitet. Officiella och inofficiella representanter för Jugoslavien bör påminnas om omvärldens ogillande.

Londonmötet beslöt om ett vapenembargo mot det forna Jugoslavien. Och en bra idé är planerna att utsträcka Haag-krigsförbrytartribunalens mandat till Kosovo. Det borde lägga band på serbiska kommandörer.

Ännu mer konkret bör FN-styrkan som patrullerar gränsen mellan Jugoslavien och Makedonien få sitt mandat förlängt och snabbt stärkas från nuvarande 700 man. Och tvångsrepatrieringen av kosovoalbanska flyktingar som flera västländer håller på med måste troligen omprövas.

Financial Times skrev i går att det handlar om att rädda Serbien från sig självt. Men det kan bara serberna själva göra. Först då en majoritet av serberna vill bli en del av det civiliserade Europa kan krisen i Kosovo lösas. (10.03.1998)

d *en europeiska unionen*

nu sätts fokus på Medelhavet

Medelhavet kallas ibland för Europas Rio Grande, men det är en underdrift.

Välfärdsklyftan mellan Europa och Nordafrika är både djupare och bredare än den mellan USA och Mexiko. Medelinkomsten i Marocko, Algeriet, Tunisien, Libyen och Egypten är bara 5–15 procent av genomsnittet för EU-länderna. Och Medelhavet utgör gränsen mellan två världsreligioner.

När Sovjetblocket föll sönder och Västeuropa fick händerna fulla med Östeuropa hamnade Medelhavsregionen i något av ett bakvatten. EU:s egen utvidgning mot Finland, Sverige och Österrike har förstärkt trenden.

För EU gäller emellertid inte antingen-eller utan både-och. Unionen har vitala säkerhets- och ekonomiska intressen både i den östliga och den södra riktningen. Problemen i Nordafrika spiller oundvikligen över till södra Europa.

Om Finland kritiserat länder som Spanien eller Frankrike för bristande förståelse för problematiken i öst, så borde finländarna också inse vikten av att den tickande politiska bomben i Medelhavsregionen desarmeras.

När läget i Östeuropa nu börjar stabiliseras är det naturligt att Medelhavssamarbetet lyfts högre upp på EU:s dagordning. Så har redan skett som en följd av att Frankrike, Spanien och Italien i följd var, är respektive blir ordförandeland i EU.

Den grundläggande orsaken till den politiska instabiliteten i Nordafrika är den explosiva befolkningsutvecklingen. Egyptens befolkning på 60 miljoner ökar nu med 1,2 miljoner per år. Algeriet, vars 29 miljoner invånare lever hopträngda på den smala kustremsan, har en årlig befolkningstillväxt på 2,5 procent. År 2030 beräknas de islamiska länderna kring Medelhavet sammanlagt ha en lika stor befolkning som

EU i sin nuvarande omfattning.

Den ekonomiska utvecklingen har inte hållit jämna steg. Armodet breder ut sig och drabbar särskilt den unga generationen, som radikaliseras av sin frustration med arbetslöshet, bristande demokrati och obefintlig yttrandefrihet.

Den våldsbenägna fundamentalismen i Algeriet, Egypten och Turkiet är inte resultatet av en bred religiös väckelse. Det handlar snarare om rörelser som lovar social rättvisa åt ekonomiskt, socialt och politiskt marginaliserade grupper. Fenomenet kan jämföras med den radikala vänsterns appeller till Lumpenproletariatet och fattiga bönder.

Fundamentalismen bör därför bekämpas på samma sätt som kommunismen: genom ekonomisk tillväxt och allmän välfärdspolitik. Först måste länderna själva greppa problemen med överreglering, korruption och bristande demokrati. Men EU bör hjälpa med ökat direkt bistånd och – framför allt – tillåta friare handel.

Under femårsperioden fram till 1999 kommer EU att ge drygt 30 miljarder mark i bistånd till de tolv länderna vid södra och östra Medelhavet. Det är visserligen en fördubbling, men samtidigt är det skäl att påpeka att EU har ett kraftigt överskott i handeln: 80 miljarder mark i fjol enbart med de nordafrikanska länderna.

Två tredjedelar av unionens energiimport kommer visserligen från Nordafrika och Mellanöstern, och den södra delen av EU är helt beroende av naturgasleveranser från Algeriet och Libyen. Däremot är exportmöjligheterna för lantbruksprodukter och textilier kraftigt kringskurna. Den är betecknande att t.ex. Marockos två främsta källor av utländsk valuta är gästarbetarna i Europa och hasch.

Under EU:s utrikesministermöte i Barcelona senaste veckoslut drogs riktlinjerna för ett långsiktigt samarbete upp med representanter för 12 Medelhavsländer från Marocko i väster till Turkiet i öster. Nu på söndag skall planerna på utvidgad frihandel konkretiseras.

Till skillnad från Östeuropa kan Medelhavsländerna inte räkna med att någonsin upptas som medlemmar i EU – knappast ens Turkiet, Cypern eller Malta. Men de samarbets- och handelsavtal som nu är under förhandling kan bli en bas för en framtida, EES-liknande frihandelszon från Nordkap till Sahara, den "zon av gemensamt välstånd" som EU propagerar för.

Tullunionen med Turkiet är ett viktigt steg på vägen, men dess födslovånder visar hur svår EU:s Medelhavspolitik blir.

EU:s samordning av invandringspolitiken har de senaste åren lett till

att immigrationen stramats åt kraftigt. De flesta prognoser pekar emellertid på att befolkningsökningen i den södra Medelhavsregionen stannar av om tio–femton år. Det är det närmaste decenniet som blir det avgörande socialt, ekonomiskt och politiskt.

De västeuropeiska länderna är tvungna att allvarligt överväga om inte dörrarna igen borde öppnas för arbetskraftsinvandring i betydligt större skala. Väntar man för länge kan alternativet nämligen bli okontrollerade flyktingströmmar och en bestående antagonism över Medelhavet.
(30.11.1995)

finland och inflytandet i EU

Finland har utnyttjat möjligheterna med EU-medlemskapet bättre än Sverige och Österrike, sade statsminister Paavo Lipponen när toppmötet i Madrid, det andra där Finland suttit runt bordet, tagit slut. Han verkade mena allvar.

Visst är det katten själv som skall lyfta sin svans, men nog klingar påståendet förmätet. Vilka är egentligen de stora triumfer som saknar motstycke i Sverige eller Österrike?

Är det lobbandet för de baltiska ländernas sak, utverkandet av mer tekniskt bistånd till Ryssland och övriga OSS-länder – något finländarna firade som sin viktigaste seger i Madrid – eller raden av Östersjöinitiativ. Det blir nästan rörande då utrikesminister Tarja Halonen glädjestrålande berättar att "Medelhavet nu också är vårt hav" och att profilen därvidlag skall höjas.

Åsikterna är också delade kring hur Finland lyckats med att få in eget manskap i EU:s maskineri. De finländare som utnämns till topptjänster är visserligen av förstklassig kvalitet, men framför allt Erkki Liikanens kommissionärsportfölj hör till de onödiga av alla 20.

Kanske hela frågeställningen skall relativiseras. Sverige har ju i kraft av sin Bror Duktig-tradition länge haft en hög diplomatisk profil, från Haag till Hanoi. Under det kalla kriget siktade Finland på motsatsen, med all den berättigade oro över "Finlandsbilden" det ledde till. Med EU-medlemskapet har Finland fått en röst i ett auktoritativt forum och placerat sig självt i en tydlig referensgrupp.

Kanske det här är orsaken till att EU-medlemskapet redan blivit en vardaglig sak som väcker få passioner.

I motsats till Österrike och i Sverige finns det inga krafter att tala om som kräver att Finland skall träda ut ur unionen. Debatten om den förlorade självständigheten självdog genast efter folkomröstningen och lantbrukarna är resignerade – en del har rentav blivit optimistiska då de

upptäckt nya möjligheter.

Inte ens valutaunionen verkar förmå hetta upp känslorna. Man måste undra om särskilt fackföreningsrörelsen insett vilka implikationer EMU har. Man må vara för eller emot EMU; det är nu hög tid för en samhällelig debatt så att det inte uppstår en grogrund för svekanklagelser.

Det är kanske just normaliteten med EU-medlemskapet som Lipponen syftar på när han gratulerar Finland till en smidig EU-anpassning.

När Lipponen på lördagskvällen berättade om toppmötets skörd gjorde han ytterligare en intressant passus: "Finland ansökte om EU-medlemskap för att öka sin säkerhet och har lyckats med det", sade han.

Det torde vara första gången som någon på Lipponens nivå erkänt den i och för sig självklara observationen att EU-inträdet överhuvudtaget var säkerhetspolitiskt motiverat, för att inte tala om huvudsakligen. Medgivandet sätter ytterligare en spik i den officiella alliansfrihetens murknade kista.

Att utfallet i folkomröstningen berodde på säkerhetspolitiken – i klartext rädsla för det instabila Ryssland och en längtan att erkännas som ett fullvärdigt västligt land – innebär förstås att matpriser, arbetslöshet eller knasiga gurkdirektiv inte lika lätt rubbar medborgarnas förtroende för EU.

I Sverige och Österrike sker kalkylen däremot mer krasst. EU-anslutningen är kanske inte orsaken till de ekonomiska problemen, men den sammanfaller med dem. I Sverige tillkommer dessutom matpriserna, som eldat på en häftig svekdebatt; i Finland har maten redan blivit ännu billigare än ja-sidan lovade.

EU-toppmötet i Madrid blev förhållandevis lyckat. Kanske berodde det på att insatserna var ovanligt höga: de franska strejkerna hotade valutaunionen, och ett bakslag för EMU hade i sin tur lett till en alltomfattande EU-kris.

Namnet på den gemensamma valutan blev det minst upphetsande man kan föreställa sig. Det är bara ett tjug medelålders herrar som kan vara så famösa. Beslutet försvårar PR-arbetet för EMU, som även på faktiska grunder är svårt nog.

I ett avseende kan Finland, Sverige och Danmark känna stolthet. De fortsatte i Madrid att ställa upp för de baltiska länderna i en omfattning som går utöver det som kan förväntas av ett vänligt sinnat grannland.

Konstigt bara att Tyskland kritiseras så hårt när man på samma sätt ställer upp för sina grannar Polen, Tjeckien och Ungern.

Norden förefaller i alla fall ha säkerställt, att de baltiska ländernas medlemsansökningar behandlas lika allvarligt och i samma takt som alla andras. Särskilt för Estland, reformländernas primus, är det goda nyheter.

I mars öppnar regeringskonferensen, IGC, som nu getts fria händer att diskutera egentligen vad som helst, från institutionella frågor och sysselsättning till gemensam försvarspolitik och utvidgningen.

Maastrichttraktaten, som regeringskonferensen skall snickra vidare på, tvingades Finland och övriga nya medlemsländer ta som given. Vid IGC får Finland ett utmärkt tillfälle att visa om inflytandet verkligen är så stort som statsministern menar. Det vore intressant att äntligen få höra av regeringen vilka de finländska målen är. (18.12.1995)

deflationen rullar vidare

Det deflatoriska trycket i den finländska ekonomin fortsätter, rentav ökar. Tisdagens siffror från Finlands Bank visar att den breda penningmängden, M3, i juni var 3,3 procent mindre än ett år tidigare. M2, ett något smalare mått, minskade med 0,7 procent. Siffrorna i maj visade fall i M3 och M2 på 2,1 respektive 0,3 procent.

Enligt den färskaste statistiken ökar konsumentpriserna med bara 0,7 procent på årsnivå, medan den s.k. basinflationen är nere i 0,1 procent, långt under centralbankens aningen kryptiska målvärde på "omkring 2 procent".

Kontraktionen i penningekonomin förefaller alltså accelerera. Utlåningen i mark ökade visserligen under året fram till juni med 0,7 procent, den första uppgången på två år, men samtidigt minskade den totala kreditgivningen med 2,3 procent, vilket tyder på att många låntagare bara konverterat valutalån till krediter i finska mark.

Till råga på allt är nationalekonomerna ense om att beräkningarna systematiskt överskattar inflationstakten, genom att inte tillräckligt beakta t.ex. kvalitetsförbättringarna i produktkorgen, lågprisaffärernas ökade popularitet och det snabbt föränderliga konsumentbeteendet. Det här erkänner också Finlands Bank då den, liksom många andra centralbanker, inte strävar till nollinflation utan till en nominell prisökningstakt på 1–3 procent.

Nu ligger man alltså betydligt lägre än så. Finland har redan i ett par års tid upplevt fallande realpriser. Frågan är endast hur kraftig deflationen är.

Deflation är en besvärlig omständighet för samhällsekonomin. Realräntan blir lätt för hög, och förändringar i de relativa realpriserna sker trögt eftersom det är svårare för producenterna att sänka sina nominella priser än att höja dem långsammare än inflationstakten. En låg, men måttlig, inflation fungerar alltså i teorin som ett smörjmedel i ekonomin.

Den rådande deflationen försämrar alldeles klart sysselsättningsläget, låt vara att inflation och arbetslöshet inte nödvändigtvis är sinsemellan utbytbara i en ekonomi med fria kapitalströmmar och dåliga offentliga finanser. Kruxet är att det inte är lätt, i själva verket ogörligt, att vrida på inflationskranen "en aning".

För tillfället är det visserligen svårt att tala om ett uppdämt inflationstryck i ekonomin som måste hållas tillbaka med höga realräntor. Finlands historia som höginflationsland och den konjunkturkänsliga näringsstrukturen gör dock att "en aning" sannolikt snabbt blir för mycket. Om inflationen plötsligt ökar till 6 procent kommer det att krävas en ny lågkonjunktur för att pressa den tillbaka till 2 procent. Och tillåts inflationen ligga vid 6 procent får vi igen se hårresande räntenivåer som likaså ger katastrofala effekter på sysselsättningen.

Centralbankens räntepolitik, så som den sett ut sedan marken började flyta fritt, har haft ett disciplinerande syfte. Likt narkomaner skall finländarna vänjas av från sitt inflationsberoende med blod, svett och tårar.

Det är i sin tur ett led i förberedelserna för deltagandet i valutaunionen EMU, som är omöjligt om inflationstrycket i Finland är högre än i övriga EMU-länder. De enda alternativa anpassningsvägarna blir ju fallande realpriser och -löner eller ökande arbetslöshet.

Eftersom de rådande deflatoriska tendenserna är politiskt kostsamma måste man dra slutsatsen att regeringen värderar EMU-deltagandet mycket högt. Trots sin formella självständighet kan Finlands Bank ju inte i längden föra en penningpolitik som regeringen öppet motsätter sig. Det visades igen av devalveringarna 1991 och 1992.

Regeringens ståndaktighet är desto mer imponerande som den ekonomiska politiken, med budgetsanering och inflationsbekämpning som övergripande mål, inte lovar snabba resultat. Det tar lång tid och de sociala klyftorna ökar innan realräntorna fallit och banat väg för ökade investeringar och en ihållig tillväxt.

Det är uppenbart att det finländska intresset för EMU baserar sig mer på (stor)politiska än på strikt ekonomiska grunder. Det är inte så konstigt, för samma motiv har de mellaneuropeiska länder som driver på valutaunionen. EMU utformas uttryckligen till en klubb för EU:s hårda kärna, men viktiga implikationer också för säkerhetspolitiken.

Den finländska regeringen tycker uppenbarligen att några år till av ekonomisk kräftgång och socialt missnöje är ett rimligt pris att betala.

Dessutom kan man med fog hävda att dagens läge visar hur Finlands sats skulle te sig utanför ett eventuellt EMU. Trovärdighetsunderskottet

skulle då tvinga fram en ännu tuffare ekonomisk politik än vad som vore av nöden som medlem av valutaunionen. Gränserna står ju öppna för kapitalflöden och kan inte stängas – om inte annat så för att staten skall kunna finansiera sig.

Nu har det reella gapet för de korta marknadsräntorna i förhållande till Tyskland ökat till 1,5 procentenheter. Det verkar – även med hänsyn till alla argumenten som ovan – vara för mycket.

Man får hoppas att Finlands Bank snabbt avslutar sin semester. Det är nu en månad sedan anbudsräntan sänktes med futtiga 0,1 procentenheter till 3,5 procent. Det finns nu utrymme för en neddragning till 3 procent jämnt. (8.08.1996)

motståndet mot EMU är stort men svagt

Hur bör politikerna ställa sig till den allmänna opinionen? Skall de utforma och ändra sina ståndpunkter enligt dagens stämmingsläge, eller bör de följa sin övertygelse och vara opinionsledare?

En politikers viktigaste egenskap är popularitet, men uppnås den långsiktigt genom anpassning eller halsstarrighet? Detta är politikens – särskilt det demokratiska systemets – evighetsfråga. Och sällan konkretiseras den så väl som i debatten kring valutaunionen EMU.

Det är nu i det närmaste säkert att valutaunionen kommer enligt tidtabell, och dessutom med en mycket bred uppslutning. Av de 15 EU-länderna ser det nu ut som om bara Grekland, Storbritannien, Danmark, Sverige och möjligen Italien behåller sina nationella valutor. År 2002 kanske bara grekerna står utanför, tror de ivrigaste emufileterna.

Opinionsläget är inte lika entydigt. Inom EU som helhet är EMU-förespråkarna något fler än motståndarna, men i flera länder är motståndet mycket starkt. Ett av dem är Tyskland, ett nyckelland. D-marken måste komma med för att det skall vara någon mening med EMU – något annat vore ett bröllop utan brud.

Alla s.k. intifierade bedömare säger att den tyska allmänhetens motstånd är betydelselöst. Den politiska klassen har bestämt sig för att gå med. Punkt slut.

Hur vågar politikerna utmana sina väljare? Wolfgang Gibowski – en tidigare professor i statskunskap som nu arbetar vid Förbundsregeringens press- och informationsavdelning – försökte sig på en förklaring vid ett internationellt presseminarium i Berlin under veckosluttet.

Motståndet mot euron är stort, men svagt, konstaterade han. Euron kommer och tyskarna vet om det. Det finns ingen entusiasm för det hela,

men det kommer inte heller att leda till någon revolution eller något politiskt jordskred.

Mer konkret: två tredjedelar av tyskarna motsätter sig euron, men samtidigt är det bara 2–3 procent som spontant nämner EMU som en viktig politisk fråga. När opinionsmätarna ber de tillfrågade rangordna 20 politiska frågor i viktighetsordning kommer europapolitiken konsekvent först på 16–17 plats.

Också på en direkt fråga är det bara 30 procent av de svarande som säger att de både motsätter sig införandet av euron och anser att frågan är viktig.

Vad tyskarna är intresserade av är arbetslösheten, invandringen, socialförsäkringarnas och pensionernas framtid, samt våldet i samhället.

Enligt Gibowski kommer EMU inte att bli något valtema i konventionell mening. Frånsett det östtyska vänsterpartiet PDS skiljer sig partiernas EMU-syn bara i nyanserna. Efter att Förbundsdagen röstat om frågan i maj är den borta från den politiska dagordningen.

Någon folkomröstning om EMU kommer inte att ordnas i Tyskland. Det enda spänningsmomentet är vad författningsdomstolen i Karlsruhe kommer att säga. Men det är litet: ingen tror att domstolen kommer att inkräkta på det representativa systemets beslutsrätt i frågan.

Situationen i Finland är lik den tyska. Opinionsläget är starkt negativt, medan den politiska eliten övervägande är för projektet. (Bland förespråkarna återfinns, bör sägas, också Hbl:s ledarsida).

Näringslivets delegation EVA undersöker halvårsvis finländarnas EU-opinioner. I veckan publicerades resultatet från den senaste rundfrågningen, och parallellerna till Tyskland är påfallande.

Tre av fem tillfrågade ansåg att Finland inte bör gå med i EMU genast vid starten, medan bara var femte var för. Motståndet är alltså stort. Men inte starkt. På frågan om Finland bör gå med ifall de flesta andra EU-länder gör det svarade fler än hälften ja, medan motståndarna bara utgjorde 31 procent.

Att motståndet inte är särskilt kraftigt visas ytterligare av att 79 procent av de tillfrågade ansåg det ganska, mycket eller helt säkert att Finland går med i valutaunionen från början. Bland motståndarna finns ingen jävlaranamma. Euroskeptikerna har resignerat.

Regeringen har alltså gjort politiskt klokt i att driva EMU-medlemskapet mot folkopinionen. Det verkar inte finnas någon bred klangbotten för en politisk rörelse som motsätter sig EMU. Inte ens centern lär ta sig an frågan, eftersom försöket vore dömt att misslyckas och

det skulle marginalisera partiet under nästa mandatperiod då man såviså står inför fullbordat faktum.

Så kommer vi till frågan om folkomröstning. I det här fallet är det EMU-motståndarna som kräver en sådan, eftersom de tror sig ha gott hopp om att vinna.

Men är EMU en fråga som lämpar sig för folkomröstning? Den är ju samtidigt i sak komplicerad och emotionellt laddad – ungefär som kärnkraften. Är det inte just för att hantera sådana här frågor vi har ett representativt system, där heltidspolitiker ges tid och resurser att väga för- och nackdelarna?

Hur illa det kan gå visas av den svenska kärnkraftsomröstningen, som nu i två decennier paralyserat svensk politik. Och hur hade det gått om Finlands folk 1947 fått säga sin åsikt om VSB-pakten?

EMU-motståndarna hävdar nu att Finlands folk alls inte sade ja till EMU i samband med EU-omröstningen 1994 – med hänvisning till att folket inte förstod vad de egentligen röstade om. Som ett Hbl-reportage i våras visade stämmer det inte. Väljarna hade blivit informerade om att ett ja till EU samtidigt betydde ja till EMU.

Men också om Ulla Klötzer & Co. hade rätt i sak: vore det inte i så fall ett argument mot folkomröstningar i allmänhet?

EMU-motståndarna verkar följa Harry Truman devis: If you can't convince them, confuse them.

I Finland kommer folket ändå inte att tillfrågas om EMU, lika lite som det tyska. I Danmark, Sverige och Storbritannien har de ledande politiska partierna däremot lovat ordna referendum.

Det är ett dilemma. De politiska eliterna i London, Stockholm och Köpenhamn inser nu att valutaunionen kommer, och fördelarna – politiska och ekonomiska – att delta blir allt tydligare.

För EMU gäller ju detsamma som för hela EU-medlemskapet: det är lika så bra att vara med och bestämma, eftersom man i varje fall påverkas av besluten. Även om Storbritannien och Sverige inte övergår till euron, så gör brittiska och svenska företag och hushåll det. (31.10.1997)

euron måste följas av en förbundsstat

Det kan ibland låta så i debatten, men EMU är inte den första valutau-
nionen i historien. Den är inte ens den enda som finns för tillfället.
Tvärtom har internationella mynt varit normaltillståndet i världen.

Svartsjukt bevakade nationella valutor är ett fenomen jämgammalt
med nationalstaten. De är starkt identitetsskapande: bland det första
delrepublikerna gjorde efter att Sovjet och Jugoslavien fallit samman var
att trycka upp egna sedlar. Också ålänningarna har försökt introducera
en egen daler för att stärka självstyrelsen, precis som Finland drev ige-
nom en egen mark under ryska tiden.

Stater har ett intresse av en egen myntenhet. Med den följer suverän
mynt- och sedelutgivningsrätt, som kan användas för att bekosta annars
omöjliga företag, t.ex. krig eller att subventionera skogsindustrin under
en lågkonjunktur. Det här intresset delas dock inte av medborgarna, som
framför allt vill ha mynt med stabil köpkraft.

Men ingen kraft som inte har en motkraft. Nationalekonomerna talar
om Greshams lag: "dåligt mynt driver ut gott mynt". Om staten t.ex. bör-
jar tillverka mynt av sämre metallblandning tenderar folk att hamstra de
gamla, mer värdefulla. Så skedde t.ex. under romarrikets nedgångsperi-
od och under den svenska stormaktstiden.

En modern parallell är att ekonomier fungerar med utländskt mynt
eftersom förtroendet för den lokala valutan är så svagt. Ibland är det
officiellt: Panama har ingen egen valuta utan använder amerikanska
dollar. När finländska företag reagerar på devalveringsrykten genom att
växla finska mark mot utländsk valuta är det uttryck för samma sak.

EMU-projektet har – delvis – sin bakgrund i detta. De flesta europeis-
ka länder är avundsjuka på Tyskland, vars valuta under hela efterkrigs-
tiden varit stark. Det enklaste, att införa D-marken som betalningsmedel

i hela Europa, är dock omöjligt av politiska skäl; i stället inför man euron med hopp om att den övertar D-markens trovärdighet.

Fram till första världskrigets utbrott 1914 hade hela den civiliserade världen i praktiken ett gemensamt mynt. Valutorna var kopplade till guld (i vissa fall till silver) och fritt konverterbara. Guldmyntfoten skapade föredömlig stabilitet och, som en följd därav, mycket stark tillväxt i produktionen, världshandeln och de internationella investeringarna. I en del fall stannade man inte vid att ha en gemensam måttstock, guldet. När Belgien 1830 blev självständigt övertog landet den franska frangen, och fram till 1867 hade Italien, Schweiz, Grekland och Bulgarien gått med i den s.k. latinska valutaunionen. 1873–1924 hade Sverige, Danmark och Norge en liknande skandinavisk valutaunion.

Valutaunionerna föll dock gradvis samman eftersom ingen centralbank hade makt att övervaka att deltagarländerna inte bröt mot de överenskomna reglerna. Sedan kom världskriget, den påföljande inflationen, nationalismen och isolationismen, och en aktivare statlig ekonomisk politik, det vi idag kallar keynesianism. Den inflexibla guldstandarden gavs skulden för den stora depressionen 1929–33.

Guldmyntfoten återuppäcktes emellertid 1944 i samband med det s.k. Bretton Woods-systemet. Där hade emellertid politikerna mer att säga till om, och det var den stora svagheten. Sedelutgivningen var inte helt täckt av guld och devalveringar kunde överenskommas med IMF. Bretton Woods kollapsade definitivt 1971 då systemets garant USA började ackumulera budgetunderskott som en följd av Vietnamkriget.

Men det finns fortfarande valutaunioner. Belgien och Luxemburg delar på en valuta, och i Västafrika använder de flesta franskspråkiga länder (och en tidigare spansk koloni) CFA-frangen, uppbackad av finansministeriet i Paris. Britterna har varit mindre drivna. Kenya, Uganda och Tanganyika införde 1922 en gemensam valuta, den östafrikanska shillingen, som var gångbar i hela området och fritt konverterbar till brittiska pund. Länderna införde emellertid nationella valutor 1966, och shillingen föll bort 1977 som en följd av pundets då kraftigt minskade prestige.

Den mest framgångsrika valutaunionen i modern tid är det Vereinsmunz som infördes 1834 i samband med den tyska tullunionen. Den preussiska centralbanken garanterade fasta växelkurser mellan den nord- och sydtyska dalern. När tyska Riket grundades 1871 – vilket hela tiden varit preussarnas politiska mål – inrättades en riksbank och utgavs Riksmark, som båda i något modifierade former lever kvar ännu

idag.

USA:s statsgrundare var däremot skeptiska till en valutaunion. Myntet sågs inte som en federal, utan som en delstatlig eller rentav privat, angelägenhet. Ännu då inbördeskriget tog slut 1865 gav hela 1562 banker ut egna sedlar, centralbanken Federal Reserve bildades först 1908, och det tog 52 år innan den fick ensamrätt på sedelutgivning.

Valutaunionernas historia lär oss att de är sårbara och kortlivade. De fungerar bara då det finns en stark central auktoritet och om valutaunionen ses som ett medel för ett större politiskt projekt. Helst skall valutaunionen föregås av en politisk union med starka gemensamma institutioner och en betydande budgetmakt.

Uppvisar EMU dessa tecken? Ja, delvis. Den finländska regeringen må hymla, men i Europas kärnländer säger de styrande klart ut att valutaunionen är ett medel för att omvandla EU till en federation med mycket mer långtgående gemensamt beslutsfattande än idag. Den ambitionen står också i EU:s Rom- och Maastrichtraktater. Men samtidigt saknar EU en kraftfull central pådrivare – den fransk-tyska axeln kan inte jämföras med Preussen, som i den tyska tullunionen ensamt stod för 70 procent av befolkningen. Och räcker solidariteten över nationsgränserna till om det kommer till kris eller konflikter? USA är ett exempel på en valutaunion, men det var också Sovjetunionen.

En del av ansvaret faller på Finland. Stöder man övergången till euron måste man redan i eget intresse arbeta för en avsevärt fördjupad integration, helst en federal struktur. Faller EMU samman - liksom så många av sina föregångare – kan det politiska nedfallet bli enormt. Europa återgår då inte till 1999, utan till 1973, 1948 – eller rentav till 1914. Risken är kanske värd att tas, men den måste erkännas för att kunna undvikas. (8.12.1997)

vem skall trösta turkarna?

Den "Europeiska konferensen" uppfyllde inte ens sin blygsamma enda uppgift: att trösta Turkiet för att EU-medlemsansökan lades till handlingarna. Men mötet visade tydligt hur ohanterligt EU blir i och med östutvidgningen.

Det var en patetisk historia då EU på torsdagen samlade sig och aspirantländerna till "Europeisk konferens" i London. Poängen med hela operationen, som enligt uppgift nu skall bli årligen återkommande, var att ge Turkiet en plats i strålkastarskenet efter att landets medlemsansökan helt avvisades vid toppmötet i Luxemburg.

Turkarna genomskådade förstas den konferensen för vad den var: en diplomatisk pratfest av enbart symbolisk betydelse. Ingen klandrar dem för att de uteblev i protest.

Ändå behövdes vidvinkelobjektiv för att få med ledarna för 26 länder med på det obligatoriska "familjeporträttet" (Finland skickade, liksom Frankrike, för säkerhets skull både president och regeringschef till London). Också utan turkar är den europeiska familjen stor: enligt vittnesuppgifter rådde i det närmaste kaos i Lancaster House då 26 nationella delegationer trängdes med ettusen journalister; tolkbåsen måste staplas i flera våningar för att de högravande visdomsorden skulle kunna simultanförmedlas på 21 officiella språk.

Konferensen visar vilken enorm praktisk utmaning östutvidgningen är. Redan nu är trögheten i EU-maskineriet en av de viktigaste orsakerna till det vikande medborgerliga stödet för Europaintegrationen. Oförmågan att enas om en gemensam och trovärdig linje i Kosovo-frågan är bara det senaste beviset. Med 21, så småningom kanske 26 eller 28 medlemmar kommer unionens beslutsmaskineri med all säkerhet att klappa ihop.

De institutionella reformer som behövs är en minskning av antalet kommissionärer, fler majoritetsbeslut, ny röstfördelning i ministerrådet

och en gallring – eller åtminstone gradering – av antalet officiella EU-språk. Allt detta är överstatliga element, som medborgarna inte heller vill ha.

Men när EU-ledarna en gång beslutat gå in för en snabb och bred utvidgning måste det till drastiska reformer. Annars uppstår en beslutsparalys som får EU:s drivande kärna (läs: EMU-området) att bilda ett "verkställande utskott" där alla viktiga beslut fattas. Om likställhetsprincipen urholkas devalveras det politiska och ekonomiska värdet av EU-medlemskapet för t.ex. östkandidaterna.

Turkiet-problematikens sprängkraft börjar först nu belysas i finländsk debatt. Hur det går med landets EU-ambitioner har återverkningar på hela den europeiska säkerhetsarkitekturen. Officiellt har EU arkiverat den turkiska ansökan med hänvisning till det dåliga människorättsläget i landet och ockupationen av den norra halvan av Cypern. Turkiet anses också ha en benägenhet för militär inblandning i politiken som rimmer illa med EU:s ideal.

Argumenten saknar inte relevans, men det är naturligt att många turkar irriteras över att passeras i kön av länder som Slovakien, Rumänien och Bulgarien, sannerligen inga mönster av demokratisk tradition. De undrar, med rätta, om inte den egentliga orsaken till EU:s avvisande hållning är att Turkiet är ett övervägande muslimskt land, låt vara med en av världens mest sekulära författningar. Samtidigt kan man förstå att ett land som Tyskland, med fem miljoner arbetslösa och redan nu över två miljoner turkar på en gränslös europeisk arbetsmarknad. Ett EU-medlemskap är ju inte en rättighet, utan resultatet av en politisk förhandlingsprocess där alla skall ge och ta.

Men visst ligger det i Västeuropas långsiktiga strategiska intresse att inlemma Turkiet i gemenskapen. USA:s vice utrikesminister Strobe Talbott hade helt rätt då han på fredagen gjorde något av ett intramp: "Det är mer sannolikt att Turkiet fattar de rätta besluten om sin egen framtid ifall EU gör klart att man håller en plats vikt för Turkiet tills tiden är mogen".

Amerikanarna är förstas oroliga dels över att EU:s burdusa avspisning ytterligare skall öka stödet för islamisterna och provocera också den sekulära eliten i Turkiet till en geopolitisk omorientering, från väst mot det turkomana bältet som sträcker sig ända till Kinesiska muren.

Turkiet har dessutom, i egenskap av Nato-medlem sedan 1951, möjligheten att lägga in veto mot nya medlemmar i Atlantpakten, och reger-

ingen har redan hotat göra det i fallet Polen, Tjeckien och Ungern. Risken för att den diplomatiska "atombomben" skall tas i bruk betraktas dock som liten. Turkarna skulle ju därmed i praktiken själva ta avsked från Nato och därmed ge arvfjenden Grekland trumf på hand.

Värdlandet Storbritannien sade i Lancaster House att medlemsförhandlingarna med Cypern inte kräver medverkan av turkcyprioterna. Avgörande är ändå att fransmännen betonade att delningen av ön måste överbryggas innan det blir tal om riktiga förhandlingar.

Den franske presidenten Jacques Chirac undrade helt riktigt vad EU har för anledning att flytta en så explosiv konflikt som den cypriotiska innanför sina gränser. Eftersom Grekland vill ha med Cypern i EU och Turkiets egna EU-ambitioner är kopplade till Cypern-frågan borde alltså alla möjligheter till en övergripande kompromiss finnas.

I själva verket är de grekisk-turkiska relationerna redan de bästa sedan Turkiet invaderade Cypern år 1974. Båda länderna har för en gångs skull regeringschefer som är pragmatiskt lagda och som dessutom har ett lingua franca – tyska.

För Finland var det en stor triumf att få Estland med bland de sex länder med vilka EU formellt öppnar medlemsförhandlingar om två veckor. Av de ovan nämnda institutionella skälen var det helt enkelt omöjligt att tänka sig att alla tre baltiska länder skulle rymmas med i första utvidgningsrundan. Bättre då att ett av dem öppnar dörren för de andra, tyckte finländarna.

Estland är den starkaste baltiska kandidaten om man ser till de ekonomiska reformerna. Däremot återstår en hel del för esterna att förklara då det gäller gränskonflikten med Ryssland och den ryskspråkiga minoritetens ställning. Det franska argumentet mot Cypern kan ju resas också mot Estland – och kommer förmodligen att göras, eftersom entusiasmen för baltiska EU-medlemskap begränsar sig till den nordiska trion.

Faktum är att ett litauiskt EU-medlemskap på många sätt är lättare att driva än ett estniskt. Reformerna har allmänt taget gått långsammare, men t.ex. privatiseringen av bostäderna är nästan slutförd; det partipolitiska systemet är stabilare än i Estland; Litauen har inga gränskonflikter med sina grannar; de etniska minoriteterna är mindre och har till största delen litauiskt medborgarskap; dessutom har Litauen gemensam gräns med Polen, som säkert tas med i första utvidgningsrundan.

Att det blev Estland och inte Litauen är något de finländska diplomaterna (och förstas också de estniska) kan slå sig på bröstet för. Men det avgörande var nog storleken: Estland är ett så litet land att förändringen i EU:s budget faller inom den statistiska felmarginalen. (16.03.1998)

ekonomisk politik

i nflationen är inte död, den sover bara

När man jämför inflationsnivån i olika länder brukar centralbankens autonomi utkristalliseras som den viktigaste förklarande faktorn. Ju mer självständig centralbanken är, desto lägre är inflationen – det visar alla internationella jämförelser.

Med den logiken måste Finlands Bank vara världens mest autonoma centralbank. Inflationsbekämpningen är nu så effektiv att Finland upplever en deflation: priserna faller och penningvärdet stiger. Det här är unikt, och har knappast setts någonstans sedan trettiotalet.

Deflationen uppstår genom likviditetsbristen på marknaden. Värdena på t.ex. fastigheter sjunker stadigt, eftersom köparna förväntar sig att priset är lägre i morgon, och de som har likvida tillgångar kan njuta av en extremt hög räntenivå.

Allt detta är en logisk följd av regeringens och centralbankens beslut att dra ner kostnadsnivån genom en direkt sänkning av realpriserna, i stället för genom en devalvering. Höga räntor och arbetslöshet pressar priserna och skapar kostnadsdisciplin på företags- och individnivå. Stålbadet har naturligtvis också en nyttig pedagogisk effekt på spenderglada politiker.

Själva idén är att skapa vända och lidande. Omplåstringar skulle bara sudda ut budskapet.

Inflation är förödande för all ekonomisk verksamhet; den driver upp realräntorna, försvårar all kalkylering och hämmar de investeringar som skall skapa morgondagens välbefinnande.

Men i en miljö som Finland, där man i årtal haft en högre inflation än i omvärlden, leder också en deflation till enorma påfrestningar, särskilt på bank- och finansväsendet.

Samtidigt sker en massiv omfördelning av förmögenheten från skuldsatta till likvida företag och individer. Gamarna på de exekutiva auktio-

nera lägger nu grunden till tjugohundratalets förmögenheter och finansfamiljer. De klarsynta som sett vartåt det barkat och inte överskuld satt sig belönas.

Det är möjligt att ett samhällsfördrag med t.o.m. bara något sänkta reallöner knäcker många överskuld satta hushålls rygg. Leder det här till en våg av tvångsförsäljningar faller botten slutligt ur bostadsmarknaden. Konsekvenserna för bankerna kan man bara gissa sig till: de kan ju inte må bättre än sina kunder.

Insatserna är alltså höga, och det finns skäl att fråga sig om Finlands Bank gör rätt i att i det här läget hålla fast vid inflationsbekämpning som det centrala ekonomiska målet.

Svaret är ja. Det förefaller nämligen som om sambandet mellan tillväxt i penningmängden och inflation skulle ha suddats ut under åttiotalet, då den dramatiskt ökade likviditeten snarare gick till att driva upp värdena på realegendom och värdepapper än till högre konsumentpriser. Deflationen är mest ett symptom på att den bubblan spricker.

De kostnads- och inflationsdrivande strukturerna på arbetsmarknaden och i handeln finns dock kvar, och dem kommer man åt bara genom en hästkur. Att den nu är så tuff visar mest hur sjuk och snedviden den finländska ekonomin varit.

Anklagelserna om känslolös skrivbords-”korkmanism” är orättvisa både mot Sixten Korkman, som aldrig har varit en penningpolitisk dogmatiker, och mot Finlands Bank, som nog vet vad deflationspolitiken innebär.

Trycket på den starka markens symboler Rolf Kullberg, Markku Puntala och Johnny Åkerholm är stort, och sympatierna för dem små till och med i Finlands Banks direktion.

Men de har en tillgång: vetskapen om att en penningpolitisk kursändring bara kan ske i samband med en regeringskris, ett byte av centralbankens högsta ledning och flera veckors politiskt och ekonomiskt kaos. Är devalveringsivrrarna verkligen beredda att betala det priset? (1.10.1991)

mer, inte mindre, självständighet åt FB

Devalveringen verkar få det osmakliga resultat som väntades: de oskyldiga bestraffas och de skyldiga belönas. Den part som uppenbarligen skall straffas mest är Finlands Bank, som enligt både statsministern och sdp-oppositionen klarare borde göras till Regeringens Bank. Vad nytta det skulle göra har ingen kunnat säga – att regeringen lättare kan finansiera sitt budgetunderskott via sedelpressarna, måhända?

Visst vore det märkligt om Finland, som nu har en av Europas mest självständiga centralbanker, ökar den politiska styrningen när utvecklingen i nästan alla andra länder går i motsatt riktning. Svenska finansministern Anne Wibble vill t.ex. lösa banden mellan finansdepartementet och Riksbanken för att lyfta ut valutakurspolitiken ur politikernas verktygsback, och EG skall i december besluta om en helt autonom euroriksbank enligt tysk modell. Bundesbank är ju enligt den tyska författningen helt självständig, och har som första uppgift ansvaret för stabila priser.

Men kanske det bara är typiskt för ett land där samma personer samtidigt kan kräva ett närmande till EG, och en inhemsk valuta- och penningpolitik som går rätt emot allt vad västeuropeisk kutym heter.

Att gå åt centralbankens autonomi tyder på att regering och riksdag vill vältra över skulden för sitt ekonomiska-politiska misslyckande på en oskyldig part. Fastkurspolitiken som fördes i nästan ett decennium var ett försök att komma ur den onda cirkeln inflation-devalvering. Ansvaret för penningpolitiken gavs åt Finlands Bank, och alla regeringar efter 1983 har sagt att de tar växelkursen för given.

Men tvångsdevalveringen berodde inte på att centralbanken fick härja fritt, utan på att dess trovärdighet inte höll när regeringen miss-

lyckades med att föra en inkomst- och finanspolitik som motsvarade fastkurspolitikens krav. Om inte regeringen tror på och handlar enligt inflationsmålet, varför skall någon annan då göra det?

De konkreta följderna av att politikerna promenerar över Finlands Bank sågs i flera repriser under åttioalet då bankfullmäktige köpte inkomstavtal med uteblivna grundränthöjningar. Många av de överhettningsproblem Finland nu betalar för kan kopplas direkt till den här politiska budkarusellen.

Internationella jämförelser visar att inflationsgraden är lägre ju friare ett lands centralbank är från politisk styrning.

På lång sikt ligger det här i allas intresse: också fackföreningarna borde ju eftersträva att realinkomsterna växer, inte att höga nominella löneökningar äts upp av inflationen, den onda cirkel Finland så tydligt igen är på väg in i efter förra veckans devalvering.

Låg inflation är visserligen i fackets intresse, men för att man skall våga ställa låga lönekrav måste man tro på att löftena om en stram penningpolitik håller.

Regeringar, räknar man, är benägna att göra precis vad Ahos kabinett nu gjort: byta inflation mot arbetslöshet. Höga lönekrav möts med avslappnad penningpolitik och högre inflation, eftersom alternativet – en stram penningpolitik och höjd arbetslöshet – är dyrare politiskt. Devalveringen förra veckan bevisar ju att facket gjorde rätt i att ifrågasätta trovärdigheten i den inflationsbekämpande penningpolitiken.

Värst är att den starka marken krokade på mållinjen. Skulle Finlands Bank förra veckan ha visat lite starkare nerver kunde pedagogiken kanske ha lyckats, och arbetsmarknadsparterna och de d-spekulerande exportföretagen äntligen ha övertygats om att inflationsmålet var allvarligt menat.

När modet svek gick tio år av vunden trovärdighet förlorad. Den kan kanske inte återvinnas av den sittande centralbanksledningen. Men personbyten räcker inte: Finlands Banks autonomi måste ökas. Finlands dåliga inflationsrykte gör att extra strama regler måste till för att övervinna landets dåliga rykte som inflationsbekämpare.

En möjlighet (som prövats av Nya Zeeland, vars ekonomiska problem liknar Finlands) är att definiera inflationsmålet i lag och göra Finlands Bank ansvarig för att det nås. En annan är att enligt tysk modell göra inflations-bekämpningen till Finlands Banks lagstadgade huvuduppgift.

Eller varför inte experimentera med resultatansvar och koppla lönerna i Finlands Banks direktion till inflationsmålet ... (19.11.1991)

enbart positivt att marken sänks

Från bottenivån för ett knappt år sedan har marken nu stärkts med ca 13 procent i förhållande till ecu-korgen av EU-valutor. Uppgången har accelererat sedan oktober, trots att räntorna fallit kraftig. Grundräntan är den lägsta på fyrtio år, 5,25 procent, och på fredagen noterades tre månaders helibor igen rekordlåg till 4,80 procent.

Finland har nu Europas lägsta räntenivå: t.ex. i Sverige ligger korträntan på 7,5 procent, och trots det har kronan klarat sig dåligt jämfört med marken. Till och med i Tyskland ligger diskontot på 5,75 procent.

Den stärkta marken har många orsaker. Dels är de psykologiska: marken försvagades alltför mycket efter att den började flyta fritt, delvis som en följd av propagandan under devalveringsdebatterna 1991–92 om att en bra mark är en svag mark.

Nu är läget det omvända: förväntningarna om en fortsatt revalvering matar uppgången. Utan Finlands Banks aggressiva räntesänkningar det senaste året hade marken antagligen varit 4–5 procent starkare.

Det är just revalveringsförväntningarna som skapat utrymme för den låga räntenivån: placerarna, inhemska och utländska, nöjer sig med lägre direktavkastning om de tror sig kompenseras av en starkt växelkurs.

Man kan säga att Finland nu skördar frukterna av den stabila markens politik. Även om den slutligen kollapsade, så etablerades ett förtroendekapital som nu gör centralbankens officiella inflationsmål på 2 procent mer trovärdigt.

Det finns förstås också starka fundamentala faktorer. Bytesbalansen svängde i november på plus för första gången sedan 1979, och handelsbalansen visade ett hisnande överskott på 31 miljarder mk.

Trenden kan fortsätta: det finns allt skäl att tro att exportpriserna i år stiger mer än importpriserna: pappers- och massapriserna på världsmarknaden ligger ju nu relativt sett lägre än någonsin under efterkrigstiden.

Det förbättrade bytesförhållandet kommer lägligt, eftersom en importdrivande konsumtions- och investeringsefterfrågan sannolikt vaknar till liv senast i höst. Bilhandeln, en bra konjunkturindikator, har redan blivit livligare.

Den stärkta växelkursen har ändå, inte oväntat, mottagits med blandade känslor. Få hävdar att den hotar exportindustrins konkurrenskraft, men en del bedömare anser att policymixen mellan växelkurs och ränta varit felaktig: i stället för att låta marknaden stärkas ens så mycket borde centralbanken låta räntorna falla ännu mer.

Kritikerna gör dock ett felslut. De stora problemen i den finländska ekonomin är nu sysselsättningen och de svaga statsfinanserna. Båda lindras mer av att marknaden sakta stärks än av en aggressiv lågräntepolitik.

Med varje procentenhet som marknaden stärks minskar utlandsskulden med 2,6 miljarder mark och statsskulden med 1,5 miljarder, fransett att stärkningen minskar skötselkostnaderna för valutalånen. Bättre statsfinanser öppnar i sin tur för en mer efterfrågestimulerande finanspolitik.

Exportindustrins konkurrenskraft, mätt i enhetskostnader, är fortfarande god – kanske alltför god: mot slutet av året finns ett reellt hot att exportsektorn överhettas på allvar. Det kan skapa en löneinflationsimpuls som tvingar centralbanken till en räntehöjning, vilket i sin tur kan knäcka den spirande konjunkturuppgången på hemmaplan.

Om centralbanken å andra sidan inte slår till mot inflationen kan det leda till att revalveringsförväntningarna bryts, och räntetrenden på sikt blir stigande. Det är nästan ännu värre för hemmasektorn.

Penningpolitiken bör alltså ligga fast: marknaden får stärkas, men inte så snabbt att revalveringsförväntningarna släcks.

Att det största ansvaret ändå, då man lever med flytande växelkurs, ligger på finanspolitiken visas av exemplet Sverige, där det skenande budgetunderskottet lett till stora besvikelser på ränte- och växelkursfronten. Om något kan bryta den positiva trenden i Finland, så är det en valbudget i höst. (6.02.1994)

tillväxt utan fler arbetsplatser

Den finländska samhällsekonomin börjar nu visa allt fler tecken på en viss återhämtning. Mycket tyder på att totalproduktionen under fjolårets sista kvartal växte, kanske rentav 2,5–3 procent på årsnivå. Handelsbalansen är nu rejält positiv, och t.o.m. bytesbalansen aningen på plus. Börsen, en viktig ledande indikator, snusar på rekordnivåer. Nominalräntan är Europas lägsta, men trots det stärks marken.

Statsminister Esko Aho har nu officiellt förklarat depressionen avslutad. Det skall firas med ett stimulanspaket av offentliga investeringar - helt enligt traditionell finländsk finanspolitik, som brukar förstärka konjunktursvängningarna både uppåt och nedåt. Riksdagsvalet om drygt ett år spökar förstås i bakgrunden.

De goda nyheterna må vara sanna, men de uppvägs mer än väl av problemen på arbetsmarknaden. I fjol var arbetslösheten varje månad högre än ett år tidigare, och i slutet av året gick över 18 procent av finländarna utan jobb, enligt statistikcentralens siffror (arbetsministeriet drar till med över 20 procent). Totalt står nu mer än 600 000 finländare i arbetsför ålder utanför den reguljära arbetsmarknaden, om vi räknar in förtidspensionerade och alla dem som fått jobb via olika offentligt finansierade sysselsättningsprogram.

Och tyvärr finns det litet som talar för att arbetslöshetsproblemet snabbt kan lösas, ens om ekonomin nu går in i ett skede av kraftig tillväxt. Exportsektorn nyanställer ännu i helt marginell skala, och om kommuner och företag lärt sig någonting av krisen, så är det att inte binda upp sig med fast anställd arbetskraft i första taget.

Trenden är densamma som i hela den traditionella industrivärlden. Ännu ett decennium efter det att Danmark framgångsrikt genomförde sin statsfinansiella "potatiskur", som mycket påminner om den Aho-Viinanenska spar- och deflationspolitiken, står mer än 700 000 danskar utanför arbetskraften - ett deprimerande exempel på "tillväxt utan

arbetsplatser". FN-organet ILO räknar med att 35 miljoner människor i de industrialiserade länderna går utan jobb i slutet av året, den högsta siffran sedan 30-talsdepressionen. I Tyskland, där arbetslösheten länge legat kring 7 procent ökar den till över 11 procent, i Frankrike från 9 till 12 procent och även i Storbritannien, som först i Europa kom ur lågkonjunkturen, till över 10 procent.

Då Martti Ahtisaari under valkampanjen sköt in sig på arbetslöshetsproblematiken följde han en global trend. I Europa har den fått sin främsta manifestation i EU:s vitbok, det s.k. Delorsprogrammet, som skall skapa arbetsplatser genom satsningar på infrastruktur, utbildning och spjutspetsteknologi. Småföretag och låglönebranscher skall stimuleras med sänkta arbetsgivaravgifter.

Vitboken har fått ett rätt bra mottagande – den uppfyller tydligen en akut politisk och social beställning – men en genomläsning reser frågan var biffen egentligen finns. De vackra fraserna backas inte upp av egentligen några nya pengar alls, vilket inte är förvånande med tanke på att så gott som alla EU-länder redan nu statsfinansiellt är i svår knipa. Att öka på underskotten rimmar illa med planerna på den valutaunion EU vill införa 1997–99, och som bygger på låginflationspolitik och budgetdisciplin.

Mest illustrerar vitboken ett politisk-ideologiskt trendbrott. Även om ord som fördelningspolitik och reglering inte nämns, är kärnan en ny syn på förhållandet mellan marknadsekonomi och offentlig styrning. I bakgrunden finns fruktan för ökad social oro, och för att missnöje med sysselsättningen kan spåra ur EU:s integrationsprojekt.

Marknadsorienteringen och avregleringen under åttiotalet gödde en uthållig tillväxt efter anemin och stagnationen efter oljekriserna. De nya arbetsplatserna uteblev däremot i önskad omfattning. Tvärtom tvingade privatiseringar och ökad affärsmässighet postverk, järnvägar och byråkratier över hela Europa att kräva mer arbete av allt färre anställda. Också den privata sektorn förlorade mycket av sitt skyddsnät mot både utländsk och inhemsk konkurrens, och tvingades dra åt svängremmarna.

USA har klarat sysselsättningen bättre än Europa, men till priset av betydligt större inkomstklyftor och en våldsam arbetskraftsrörlighet. I USA är arbetslösheten "bara" 6 procent, men landets största privata arbetsgivare är inte längre General Motors, IBM eller ens McDonald's - bolaget ifråga heter Manpower Inc. och förmedlar vikarier och inhoppare. Löner och förmåner är därefter.

EU:s recept är mer *dirigisme*, statsstyrning och aktiv sysselsättnings-

politik.

Frågan är ändå om politikerna bättre än marknaden kan skapa nya jobb. Det är nämligen svårt att hitta bevis på att den uthålliga arbetslösheten beror på imperfektioner på arbetsmarknaden – snarare, i så fall, på att arbetsmarknaden inte är tillräckligt flexibel. Det i sin tur är en följd av den solidariska lönepolitik som hyllas i Europa. Den svenska "pigdebatten" visar hur olika synen på lönearbete kan vara.

Arbetslöshetsproblemet i de rika länderna har uppenbarligen sin grundläggande förklaring i den hårdnande globala konkurrensen och den teknologiska utvecklingen. Kostnadsförhållandet mellan kapital och arbetskraft förskjuts snabbare än vare sig marknaden via lönesättningen eller en offentlig styrning kan behärska.

Arbetsdelning har framförts som ett europeiskt alternativ. Det kanske är tänkbart i delar av t.ex. tjänstesektorn och den offentliga sektorn. Men om arbetsdelningen inte skall leda till ökade inkomstklyftor måste staten till med bidrag för att kompensera den förkortade arbetstiden.

Det förutsätter ökande transfereringar – högre skatteuttag, alltså – från den internationellt konkurrensutsatta sektorn, där välståndet i sista hand skapas. Och då borde de högkvalificerade experter som skall skolas upp för att stärka konkurrenskraften knappast jobba mindre, snarare mer.

En följd av arbetsdelningskonceptet kan bli en tudelning, där en välutbildad expertklass jobbar mer för mindre pengar i handen, och resten blir socialfall på deltid. Det är knappast rätt metod att säkra den långsiktiga tillväxten, och förmodligen inte heller det bästa sättet att försvara jämlikheten och den sociala stabiliteten. (14.02.1994)

priset för arbetsdelningen

Nästan en halv miljon går arbetslösa och för dem som har jobb skruvas takten hela tiden upp. Det är den vedertagna sanningen, och den saknar inte grund. Följdfrågan är om inte arbetet borde fördelas om, så att den växande klyftan mellan under- och översysselsatta överbryggas?

Argumentationen följer två linjer. Dels en mer måttfull, som kräver minskning av övertidsuttaget; dels en radikal som förespråkar en allmänt förkortad arbetstid. Tyvärr är saken inte så enkel som den ibland utmålas.

Regeringens sysselsättningsprogram innehåller en passus om att minska övertidsuttaget. Eftersom det nu motsvarar 30 000 arbetsplatser är det uppenbart att här finns tusentals jobb att hämta.

Lagen tillåter ett årligt övertidsuttag på 480 timmar, motsvarande tre månaders ordinär arbetstid och en av de högsta siffrorna inom EU. För en tredjedel av övertidsuttaget krävs myndighetstillstånd, som dock beviljas rutinmässigt. Arbetskraftsdistrikten får bara utgå från arbetsgivarens behov, inte från allmänna sysselsättningspolitiska mål. Så bör det också förbli.

Vad regeringen egentligen borde fråga sig är varför övertidsuttaget är så stort. Varför lönar det sig för företagen att ha folk på övertid i stället för att nyanställa? Övertidsarbete blir ju enormt dyrt på grund av övertids- och helgtilläggen som i Finland är klart högre än EU-medeltalet.

En del av förklaringen ligger i det osäkra ekonomiska läget. Ökningen av arbetskraftsbehovet uppfattas ännu inte som permanent, och nyanställningar skapar problem och kostnader i form av uppsägningar om konjunkturerna svänger nedåt. Turordningsreglerna gör också att arbetsgivarna inte fritt kan välja vem de anställer. Allt detta har alltså att göra med den s.k. flexibiliteten på arbetsmarknaden.

Men det finns också mer strukturella orsaker. Många – allt fler – arbetsuppgifter går helt enkelt inte att dela utan stora investeringar i

specialutbildning och kompetensutveckling, som arbetsgivarna måste bära.

Man kan heller inte rotera arbetstagarna som i flottan, där matroserna sover i skift i bunkarna. Nyanställda behöver egna arbetsrum och kläder, telefoner, sociala utrymmen, försäkringar, tjänstebilar. Ofta är det billigare att betala övertidspremier.

Som Dagens Nyheter sarkastiskt påpekar "återfinns de ivrigaste och mest vältaliga förespråkarna för en kortare arbetstid i kretsar – författare, idédebattörer, forskare – där man aldrig skulle drömma om att lämna över jobbet till någon annan". Människor är helt enkelt inte fritt utbytbara robotar. Allt färre jobb är stereotypa löpande bandetuppgifter.

De senaste åren har många finländska företag ändå experimenterat med nya, frivilliga arbetstidsarrangemang för att minska övertiden. En modell är att införa två sextimmarsskift i stället för ett åttatimmars. Lönerna sänks inte, frånsett att arbetstagarna avstår från kaffepauserna och de s.k. Pekkanen-dagarna. Fördelen för arbetsgivaren är, har det visat sig, mindre sjukfrånvaro, ökad arbetsproduktivitet, och – framför allt – att kapitalet i form av maskiner utnyttjas bättre.

Det är ändå en modell som passar för få, kapitalintensiva företag. För storindustrin är vägen knappast framkomlig, redan eftersom fackföreningsrörelsen motsätter sig så hårt. Men även arbetsgivarförbunden har satt sig hårt på tvären. Det får en att undra om Södra kajen egentligen anser att den enda flexibilitet som kan komma på fråga gäller lönerna, och då bara nedåt.

Det faller sig naturligt att en förkortad arbetstid kan öka produktiviteten per arbetad timme. Men lika klart är att vi inte kan öka det gemensamma välståndet genom att arbeta mindre. Finländarna är nämligen inte särskilt arbetsamma: den faktiska årsarbetstiden är ju redan en av de lägsta i världen, 1 650 timmar, jämfört med över 2 000 i Japan och EU-medeltalet på ungefär 1 800.

Tyskland har visserligen infört sex- och sjutimmars arbetsdag, men reglerna för t.ex. föräldra- och fortbildningsledighet är samtidigt betydligt striktare.

Kortare arbetstid ger kanske jobb åt fler, men inte med bibehållen lönenivå. Det är en myt att en arbetstidsförkortning skulle vara självfinansierande genom produktivitetsökningar och minskad sjukfrånvaro.

Därmed faller också argumentet att en arbetskraftsförkortning automatiskt stärker statsfinanserna. Utläggerna för arbetslöshetsbidrag sjunker visserligen, men det gör också skatteintäkterna ifall de som delar på

arbetet går med på att få mindre i lön än för en normal åttatimmarsdag. Skall stat och kommun täcka intäktsbortfallet måste skatteprogressionen skärpas, vilket förstås minskar lockelsen med att arbeta överhuvudtaget och särskilt med att jobba kortare dag.

Företagen anställer folk om, och bara om, de anser det lönsamt. Vi kommer alltså tillbaka till den gamla slutsatsen att efterfrågan på arbete beror på priset på arbete. Kritiken mot skattekillen och snedvridna incentivstrukturer måste drivas vidare, så att mängden riktiga, efterfrågade arbetsuppgifter ökas. Det är mycket fruktbarare än att betrakta arbetet som en given mängd som fördelas av den offentliga makten. (29.12.1995)

högkonjunktur med kvalifikation

Ännu vet vi inte exakt hur ekonomin egentligen gick under det år som snart går till ända. Ett är ändå klart: 1996 har det rått högkonjunktur i Finland, och BNP – värdet på den samlade produktionen av varor och tjänster – blir större än under det föregående rekordåret 1990.

Skillnaden är förstås bara att det hela klarades av 350 000 färre lönearbetare. Produktivitetstillväxten är fortsättningsvis mycket stark, vilket ger vid handen att sysselsättningsläget inte kommer att förbättras dramatiskt.

Ändå ser utsikterna för regeringens mest krävande löfte, halveringen av arbetslösheten under mandatperioden, relativt goda ut, eftersom sysselsättningsutvecklingen tenderar att följa den allmänna ekonomiska tillväxten med en eftersläpning på ett eller två år. Små eller obefintliga löneökningar de senaste tre åren och den ökade flexen på arbetsmarknaden gör att Finland i europeisk västjämförelse inte längre kan kallas ett högkostnadsland.

En titt på de demografiska trenderna ger också anledning att tro att arbetslösheten inom 10–15 år kommer att förbytas i arbetskraftsbrist. I stället får Finland ett pensionsproblem.

Det är dock en finansiell snarare än en social fråga och kanske lättare att hantera politiskt.

Konsumenterna verkar inte känna någon större fruktan, tvärtom. Den livliga julhandeln är bara ett av tecknen på att hushållen fått tillbaka framtidstron. Ett annat är återhämtningen på bostadsmarknaden. Ekonomin verkar faktiskt må bättre än indikatorerna visar. Är det alltså möjligt att indikatorerna visar fel? Det förefaller vara så. Nya forskningsrön från USA visar att den officiella statistiken konsekvent överskattar inflationstakten, kanske med så mycket som en och en halv procentenhet varje år. Det här skulle betyda att den reella ekonomiska tillväxten är lika mycket snabbare. I så fall kanske Finlands BNP i år inte ökar med

4,5 procent utan med 5–6 procent. Och produktionsfallet under depressionen i början av 90-talet var kanske inte så brant som siffrorna antyder.

En orsak till felvisningen är konsumenternas föränderliga beteende. Statistikernas modellkorg för medelkonsumenten kan inte ändras i takt med det föränderliga köpbeteendet. När potatisen är dyr köper man i stället mer rovor, när laxen är billig minskar efterfrågan på strömming.

Julhandelns high-tech-favoriter ger exempel på hur svår Statistikcentralens uppgift är. Kan man överhuvudtaget jämföra en dator som i dag säljs för 10 000 mark med en som kostade lika mycket för tio år sedan? Med en satellit-TV-mottagare kan man nu ta ner långt fler kanaler än för fem år sedan. Det här ökar konsumenternas välbefinnande – åtminstone i ekonomisk bemärkelse – men det är svårt att mäta med hur mycket. För några år sedan var mobiltelefonen en lyxvara, nu har var fjärde finländare en yuppienalle. Statistiken hänger helt enkelt inte med.

Nu är Finland inte en likadan ekonomi som USA. Många av de faktorer som bidrar till att den amerikanska inflationstakten överskattas är svagare här. T.ex. är konkurrensen i detaljhandelsledet mindre, vilket gör det svårare för konsumenterna att ändra sitt köpbeteende. Skatetrycket är också högre, vilket minskar de absoluta prisskillnaderna medan alternativa varor och därmed benägenheten att ändra konsumtionsbeteendet.

Oavsett alla tänkbara statistikfel slog ändå Finland 1990–93 Europarekord i depression. BNP sjönk reellt med 13 procent, mer än i något annat västligt land under efterkrigstiden. De tre senaste åren har återhämtningen varit lika stark. Efter en spurt under sista kvartalet blir tillväxten i år t.ex. klart över 4 procent, en siffra som de kontinentala EU-länderna bara kunnat drömma om.

Till och med statsfinanserna har fått under kontroll. De kan långt ifrån betecknas som goda, särskilt med beaktande av det goda konjunkturläget, men det skymmer inte det faktum att det offentliga lärt sig leva med 15 procents öppen arbetslöshet. När det därvidlag blir bättre ökar utrymmet för skattesänkningar, det allra viktigaste med tanke på företagsamheten och viljan att utbilda sig.

Stabiliseringen har skett parallellt med en extremt försiktig penningpolitik från centralbankens sida. Med facit i hand kan man säga att räntorna borde ha sänkts mycket tidigare och snabbare än vad som var fallet. Men efter 1993 har det viktigaste ändå varit att återställa förtroendet för den finländska ekonomin, och nu kan man faktiskt tro att infla-

tions-devalveringscykeln äntligen är bruten. I år har allmänhetens inflationsförväntningar kommit ner till den faktiska inflationens nivå. Det är fullkomligt unikt.

Nästa år kommer Finland att klara samtliga Maastrichtkriterier för valutaunionen, möjligen med undantag för statsskuldens omfattning i förhållande till BNP.

Det är viktigt, för 1997 är ju det år på basen av vilket EMU-deltagarna sällas ut våren 1998. Finland kommer med all sannolikhet att vara med i den gruppen, ifall inte regeringen Lipponen faller och ersätts av en mer euroskeptisk kombination som anammar den svenska vänta-och-se-linjen. En sådan regering, på majoritetsbas, är dock svår att föreställa sig med riksdagens nuvarande sammansättning.

EMU kommer att överspegla hela den europeiska ekonomin nästa år. Toppmötet i Dublin före jul visade den oerhörda beslutsamhet med vilken de kontinentala EU-ländernas regeringar närmar sig projektet.

Samma beslutsamhet kommer marknaderna förmodligen också att visa då valutaunionen skall testas. Det verkligt turbulenta skedet kommer att inträffa hösten 1998, efter att deltagarländerna nämnts och de nationella valutornas paritet mot euron offentliggjorts. Från början av 1999 skall växelkurserna ju vara oåterkalleligen spikade, och halvåret innan blir det lockande att testa dem. Särskilt farligt blir det om den allmän europeiska tillväxtpuffen som väntas komma nästa år blir kortvarig.

Vikande konjunkturen på kontinenten skulle naturligtvis också innebära ett bakslag för den utrikeshandelsberoende finländska ekonomin. Trösten är att exportmarknaderna knappast kan bli sämre än 1993-94, då Finland noterade alla tiders förbättring i utrikesaffärerna. Och Finlands priskonkurrenskraft är fortsatt mycket god.

Det är klart att Finlands EMU-ambitioner är starkt politiskt motiverade. Balansen mellan ekonomiska för- och nackdelar är långt ifrån klar, inte minst därför att det ännu är osäkert huruvida också Sverige kommer att delta bland de första.

Övergången till euro innebär i varje fall en betydande strukturomvandling i ekonomin, där det finns både vinnare och förlorare.

Kloka företag, fackförbund och andra beslutsfattare förbereder sig ändå i god tid för de förändrade omständigheterna. De som anpassar sig klarar sig bättre än de som håller fast vid föråldrade, stela strukturer. Ju mer sektorvis anpassning, desto lättare har den finländska ekonomin som helhet att klara sysselsättningen under omvandlingsfasen.

Det här gäller vare sig man är för eller emot EMU. Det väsentliga att märka är den stora och ökande sannolikheten för att euron verkligen kommer – också till Finland. (30.12.1996)

nog finns det gränser för statsskulden

Världen har drabbats av en underskottsparanoia, skriver den amerikanske nationalekonomen Robert Eisner i en färsk bok med just den titeln. I en kolumn i söndagens Hbl citerade t.ex. kulturskribenten Mikael Kosk en svensk ekonom, Per Gunnar Berglund, som hävdar att det inte spelar någon roll om den svenska statsskulden är 400, 1 400 eller 4 000 miljarder kronor.

Den kontroversielle (och numera framlidne) nationalekonomen Sven Grassman menade rentav att Sverige inte haft ett budgetunderskott på 40 år, och att det var hög tid att ställa till med ett sådant. I hela Västeuropa och i USA har man ändå de senaste åren kämpat för att få ner de offentliga underskotten. Också vänstern är med på noterna. Sveriges socialdemokratiska statsminister Göran Persson har haft som sin paroll att den som är i skuld är inte fri: en sanering av statsfinanserna är nödvändig för att regeringen skall ha reella möjligheter att driva en egen politik.

Är man beroende av lån kan kreditgivaren ställa krav på hanteringen av ekonomin, precis som banken gör med skuldsatta privathushåll. Ifall offentliga underskott vore lösningen på alla problem så borde Finlands ekonomi nu vara i topptrim. Statsskulden har ju ökat snabbare än i något annat europeiskt land – sexdubblats på sex år.

Underskott är mer acceptabla om de finansierar investeringar som ger större avkastning än räntebelastningen. Men det är skillnad på den samhällsekonomiska nyttan och statens inkomster. Ågarna av statsobligationer nöjer sig knappast med att få rosigt tillväxt- och sysselsättningsstatistik som ränta. De vill ha reda pengar, och dem måste staten ta ut via skatt. Nästa års finländska statsbudget upptar t.ex. 25,6 mrd mk för räntor. Det är lika mycket som staten satsar på undervisning, vetenskap och kultur. Och då är Finland faktiskt det nästminst skuldsatta landet i

EU.

Sverige har i år en BNP på 1 750 mrd kr. Tänk att statsskulden, som Per Gunnar Berglund föreslår, uppgår till 4 000 mrd kr och bär en ränta på 6 procent (medelräntan på svenska statsobligationer). Då har staten bundit sig att alla år framöver – ifall lån är bra skall de ju inte amorteras – betala 240 mrd kr i ränta. Det är 14 procent av BNP.

Staten klarar nog av också det. Den kan alltid höja skatteuttaget eller i nödfall sätta igång en inflation som äter upp obligationernas realvärde. Så gjorde man i Uruguay och Argentina efter andra världskriget – då hörde de till världens tio rikaste länder, idag är de uländer.

Ofta framförs att offentliga underskott är omoraliska, att vi lever på våra barns och barnbarns bekostnad. Det är en sanning med modifiering. Lån är acceptabla om de förbättrar kommande generationers förutsättningar att sköta lånen – alltså investeras i utbildning, hälsovård och infrastruktur som avkastar mer än statsskulden kostar att sköta.

En värre orättvisa är att skulden innebär en inkomstöverföring inom generationerna. Någon äger ju lånen och lyfter ränta på dem.

Det här befäster klasskillnaderna: vissa ärver stora innehav av statsobligationer, andra får nöja sig med att hela sitt liv betala den skatt som sköter räntan.

Som svenska Vänsterpartiet skriver i ett upprop: Hög arbetslöshet och stora offentliga skulder ökar makten för kapitalägare och minskar arbetarmakten. För ett fåtal kapitalstarka är budgetunderskottet något det går att tjäna pengar på. En hög statsskuld försämrar också den offentliga sektorns anpassningsförmåga till konjunktursvängningar.

När Finland gick in i krisen 1991 var statsskulden bara 10 procent av BNP. Genom att åren därpå låna nästan 400 mrd mk kunde staten hålla välfärdssystemet nästan intakt trots BNP-raset. Men på grund av det motsvarar statsskulden nu över 60 procent av BNP och möjligheten till lånefinansierad stimulans i samma omfattning finns inte när nästa lågkonjunktur kommer. Vill man öka det utrymme borde statsfinanserna nu, då ekonomin går för fullt, visa ett överskott i stället för att nästa år budgetera med ett minus på 15 miljarder.

Eftersom staten är den mest solida låntagaren i ett land kan den lätt tränga ut den privata konsumtionen och viktiga investeringar. Därför var det 1991–95 så svårt att få bostadslån till rimlig ränta. Staten var villig att ge kapitalägarna villkor som ingen hade råd att matcha.

Är det inte egentligen så att de som hävdar att underskott är accepta-

bla egentligen talar om något annat? De vill att den offentliga sektorn är stor, men har svårt att förklara hur den kan växa då skattetrycket redan närmar sig 60 procent utan att debet och kredit går ihop.

Underskottsfrörespråkarna präglas också av en nostalgi för den reglerade ekonomin. Då kunde finansmarknaderna minsann inte usurpera den demokratiskt valda politiska makten och få övertaget över realekonomin.

Men regleringen avskaffades för att den fungerade allt sämre, såväl i Finland som i andra västeuropeiska länder. Den innebar snedvridningar, kryphål och orättvisor, som gödde den oheliga treenigheten av inflation, arbetslöshet och låg tillväxt. En reglering avskaffar ju inte marknadsmekanismerna – de döps bara om till svarta börsen, gråa pengar eller något annat fult. Kapitalet har alltid ett pris – räntan – som någon måste betala. Under regleringstiden var det genom en dold skatt på sparandet, d.v.s. att staten bestämde att insättarna inte fick ut så mycket ränta som låntagarna varit beredda att betala.

Den stora fördelen med avregleringen är att marknadssignalerna kommer fram. Räntekriser kan ju ses som en varning åt staten att den investerar sina pengar olönsamt – liksom det lugna mottagandet av budgeten för 1997 tyder på att finanspolitiken är väl skött.

En stat fungerar inte exakt som ett hushåll, men en grundprincip måste båda leva med. Det går inte att i evighet leva över sina tillgångar. (10.09.1997)

finländska strukturer

ägarmyten

Tänkdigattenstorbankkövertaladehundratusingdomarattlånaensumma fleragångerstörreänderasnettoformögenhetochplacerahelasummanienenda aktie. Oansvarigt, snarast kriminellt, eller hur?

Men byt ut "aktie" mot "bostad", så är du framme vid vad myndigheter, banker och byggföretag råder den finländska ungdomen till. Bostadssparandet har blivit en folkrörelse, en medborgerlig plikt. Föräldrarna skall helst öppna sparkontot med de första barnbidragsutbetalningarna, och studielånet tar banken genast om hand för de första räntorna på bostadslånet. Mången potentiell svärmoder visar kalla handen när en friare utan sparmeriter uppenbarar sig i dotterns sällskap.

En ägobostad är det yttersta beviset på att en individ etablerat sig. Hon är bunden av räntor och amorteringar och därmed mer ansvarskännande: jobbar hårdare, strejkar mindre och planerar förnuftigt för framtiden. Torparen binds vid torvan.

Säger myten.

Länderna med största andelen ägobostäder i världen är i ordningsföljd: Bangladesh, Filippinerna, Thailand, Indien, Paraguay och Pakistan.

Mest bor man på hyra i Västtyskland och Schweiz.

Den höga andelen ägobostäder i Finland visar snarare att det finansiella systemet är outvecklat och oförmöget att sköta sin viktigaste uppgift: att fördela ekonomisk risk. Bostadsköparen tvingas ensam bära risken av att investera flera årslöner på en marknad som när som helst kan vända neråt.

Fortsätter räntenivån att stiga samtidigt som en recession slår till är ett prisras av samma kaliber som i Amsterdam och London på 70-talet eller i Oslo de senaste åren, inte alls otänkbart.

Och även om inte bostadsmarknaden i sin helhet dyker, finns mer alldagliga faror. Kriser i det lokala näringslivet, trafikomläggningar, överraskande mögelanfall kan alla över en natt skala bort stora delar av en

fastighets värde.

Förlustrisken kompenseras tyvärr inte av vinstpotentialen under boom-tider: förmögenhetstillväxten finns bara på pappret – om man väljer att bo kvar på orten. De enda som vinner är de redan förmögna som inte behöver bostaden och kan realisera vinsterna. Alla andra lider av höjda boendekostnader.

De väldiga prisstegringarna i huvudstadsregionen har också lett till en massiv regional omfördelning av nationalförmögenheten. De som haft turen att äga fastigheter i tillväxtregionerna i söder har gjort stora pappersvinster, medan potentiella inflyttare från norr i praktiken har låsts ute av prisspiralen. Resultatet är att många människor bor på fel plats, i fel form av bostad och har fel jobb – eller inget jobb alls.

Eftersom bostadsägaren inte, liksom aktieägaren, kan sälja ut omedelbart när förtroendet för marknaden sviker, leder en sjunkande pristrend till att flyttningsbenägenheten minskar. I stället för att sälja med förlust väljer hon att inte flytta. Det är stabilitet på gränsen till stagnation och knappast samhällsekonomiskt förnuftigt.

Men, försäkringsbolag och andra stora hyresvärdar har flytt marknaden. Är hyreshus så dåliga investeringar? Nej, inte på kort sikt. Fråga vilken placerare som helst som köpte en bostad i Helsingfors eller Åbo för fem år sedan och hyrde ut den till reglerade hyror. Den direkta avkastningen har kanske varit svag, men värdestegringen desto bättre.

I väntan på en modernisering av boendesättet i landet kan man pröva på ett eget riskarbitrage. Pondera att en normal fyrarummare i huvudstadsregionen säljs för 1,2 miljoner och summan placeras i en portfölj av fastighets- och fastighetsstarka aktier på börsen – bl.a. försäkringsbolag och banker har stora innehav av fast egendom. Kapitalet är då bundet i liknande fysiska tillgångar, men mer diversifierat och skött av professionella.

Dividendavkastningen på 5 procent eller 5 000 mk per månad (t.ex. Föreningsbankens B-aktie) räcker väl till för att hyra en motsvarande lägenhet på fria marknaden.

Skulle räcka, vill säga, om beskattningen av intäkter från bostadsaktier och andra aktier var likvärdig.

Och har man helt tappat förtroendet för den finländska bostadsmarknaden kan man placera pengarna i vilka andra värdepapper som helst, från och med nästa år t.o.m. i utländska aktier eller fastigheter. (16.07.1989)

det urbana helvetet

För en tid sedan flög jag in mot Helsingfors-Vanda flygplats, som ligger drygt tio kilometer utanför Helsingfors innerstad.

Ända fram till landningsögonblicket ser man knappt annat än grön finländsk skog, uppblandad med en och annan åkerlapp. Här och där finns hus utspridda som legoklossar, men knappast ens på ropavstånd från varandra. Först på stadens yttersta udde i söder kan man ana tätare stadsbebyggelse, men också där dominerar den gröna färgen.

Jag hade anlänt till trängsel-Finlands hjärta, till det urbana helvetet.

Några dagar senare hade jag förmånen att besöka ett av de högsta husen i landet: oljebolaget Nestes skyskrapa på Kägeludden i Esbo, strax utanför Helsingfors stadsgräns.

Huset är ett storhetsvansinnigt monument över industripatronen Uolevi Raade, och byggt så att man från alla rum har en vidunderlig utsikt över omgivningen.

Och omgivningen: det är blånande vatten, furor som susar och en och annan takås som sticker upp över trädtopparna.

Vi befinner oss knappt tre kilometer från Stockmanns hörn.

Långt utanför både Kägeludden och flygfältet bor tiotusentals familjer mot sin vilja, och tvingas pendla in till huvudstaden och arbetet.

De har tvingats ut av de höga boendekostnaderna, som i sin tur är en funktion av den allvarliga tomtbrist, som plågar staden.

Tomtbristen innebär naturligtvis inte att det inte skulle finnas *plats* att bygga fler hus, det inser ju t.o.m. en arkitekt. Nej, tomtbrist är det magiska ord som byggföretagen och markägarna använder för att kunna prissätta sina varor högre, enligt lagen om utbud och efterfrågan.

Samma ord använder också planeringsmaskineriet för att motivera sin egen existens: om det är brist på tomtmark måste den alltså *ransoner*as, sättas på kort som sockret i Moskva. Ergo: skärp myndigheternas kontroll över vad som får byggas, när, och hur.

De vet ju ändå bäst.

Bristen skapar man genom att planeringsmyndigheterna fastställer tillräckligt stränga normer för byggkvoter, grönområdesfredningar och byggnadstillstånd.

Flankstöd får man t.ex. av lantbrukarorganisationerna, som vill bevara Helsingfors stad som Nylands största odlare, eller av miljövänner som anser att huvudstadens vildmarker är oundgängliga som fågelområden i detta Europas till ytan fjärde största land.

Till den kommunala självstyrelsens hörnstenar hör det s.k. planeringsmonopolet, som ger kommunerna rätt att bestämma vad som byggs och hur. Byggnadsskatten ger dem också rätt att bestämma när det byggs och till vilket pris.

Nu inser alla att det är vettigt att ha någon form av stadsplanering, men det finländska systemet har blivit till en perversion. I praktiken är planeringsmonopolet en penningautomat: kommunen kan finansiera en stor del av sina utgifter genom att planera och sälja ut egna tomter.

Planeringen har blivit till en penningautomat också för utvalda privata fastighetsägare. Med ett enda pennstreck kan också på en tomt öka med tiotals miljoner mark – d.v.s. ägaren får byggnadsrätt – eller tomten blir värdelös – Guds Hand bestämmer att den blir grönområde.

Inte att undra på att en fastighetsägare sagt att det bara finns tre sätt att få ett område planerat som man vill: *pengar, lagvrängare* och *politiskt inflytande*.

Gissa varför byggbolagen har representanter i huvudstadsregionens stadsplaneringsnämnder, varför de ordnar studieresor till utlandet för de förtroendevalda, eller har nästan lika många jurister som byggjobbare.

Tyvär är tomtspekulationen inte ens gett några skyhöga vinster åt byggföretagen, men pengarna har hjälpt dem att hålla fast vid gammalmodiga arbetsmetoder och överstora arbetsstyrkor, och har gått åt till de våldsamma löneglidningarna.

Vad är det som säger att husen inte kan byggas tätare än nu? Varför kan man inte bygga tio våningar höga bostadshus? När byggs igen en riktig gata, med trottoarer, höga fasader, innergårdar, krogar och butiker i bottenvåningen – i stället för omkringströdda skoaskar omgivna av granhäckar och hektarstora asfalterade parkeringsplatser?

Folk röstar med plånboken, det är därför lägenheterna kostar mer i innerstan än i förorterna, hur *gröna* och *naturnära* de än må vara.

Planeringen har lyckats med just det man ville undvika: den har skapat bostadskvarter utan identitet och själ, där det är omöjligt att oriente-

ra utan karta. När skrev någon en sång om hur skönt det är att vandra i Esbo centrum, Kvarnbäcken eller Dickursby?

Förortsbyggandet baserades på den filosofin att alla finländare måste ha skidspåret rakt utanför dörren. En riktig stadsmiljö antogs också strida mot behovet av avskildhet, lugn och ro.

Helst skall stadsmiljön påminna om landsbygden efter nyskiftet, då bygemenskapen sprängdes och alla gårdar blev utgårdar, isolerade från varandra av skog och åker.

Fortfarande finns det folk som anser att Helsingfors tillväxt borde dämpas. Trängseln är för stor, säger man, trots att invånarantalet stadigt har sjunkit sedan 50-talet.

Helsingforsborna och de som av någon anledning velat flytta till staden – kanske av en så trivial orsak som att de vill bo i en storstad, eller för att det i ett så litet land som Finland är vettigt att koncentrera vissa samhällseliga funktioner till en plats – har ströts ut i en cirkel kring staden.

Resultatet är att halva Nylands landsbygd också förstörts. Vi har fått ett samhälle som varken är stad eller landsbygd, där alla visserligen kan kliva ut på skidspåret, men inte hinner – de sitter ju i bussen på väg hem från jobbet, försenade efter all övertid som behövs för att en vacker dag ha råd att flytta in till centrum. (23.07.1990)

energiparadiset

Energidebatten är full av självutnämnda, och mer eller mindre kunniga experter. I regel talar de med de brösttoner som bara en vedertagen uppfattning kan motivera.

Framför allt gäller det här kärnkraftsfrågan, som för den icke totalengagerade observatören framstår som två väggar i samspråk: när hörde ni senast om en kärnkraftsmotståndare eller -förespråkare (frånsett lättlobbade riksdagsmän) som övertygats av motpartens argumentation och bytt åsikt?

Som man sett också i den här tidningens spalter är kärnkraften för många en religion. Förespråkarna anklagar motståndarna för att vara teknikfientliga bakåtsträvare, motståndarna förespråkarna för att blint tro på teknologin. Båda sidorna har naturligtvis både miljöargument och ekonomiska beräkningar som stöder dem.

Med risk för att göra mig lika fånig som många andra skall jag trots allt kasta mig in i debatten.

Visst är det aningen förvånande att Finland, som enda land i västvärlden, nu förbereder en utbyggnad av kärnkraften. Många västländer har avstått från atomerna av miljöskäl och som en eftergift åt den allmänna opinionen, men den viktigaste orsaken till kärnkraftsstoppet är nog rent ekonomisk: de anses helt enkelt inte lönsamma.

Det kärnkraftverk som IVO och Industrins Kraft nu vill bygga är kostnadsberäknat till ca 15 miljarder mark. Håller den kalkylen vore det unikt, för det är svårt att hitta ett västeuropeiskt kärnkraftverk som byggs inom tidtabell och på budget. Förseningar på årtal och två-tredubblingar av kostnaderna har varit legio.

Industrin vill emellertid ha kärnkraft, och det borde ju visa att den är konkurrenskraftig prismässigt?

Kanske inte. Det kan vara så att industrin inte behöver betala det

verkliga priset för kraftproduktionen, utan att en del bärs av t.ex. staten eller hushållen.

Kalkylerna på området är nästan omöjliga att penetrera, men uppenbart är att t.ex. kostnaderna för slutförvaringen av avfallet, och framför allt försäkringskostnaderna för eventuella olyckor, inte beaktats fullt ut i priset på kärnkraftsproducerad elström.

Kraftbolagen har också tillgång till statsgarantier för mycket av sina lån, vilket gör finansieringskostnaderna konstgjort låga.

Elströmmen i Finland är dessutom överlag nu bland de billigaste i Europa, billigare till och med än i kärnkraftsparadiset Frankrike. Det verkar konstigt – Finland saknar ju, fränsett vattenkraft och torv, egna energiresurser, byggnadskostnaderna är höga och transportsträckorna långa.

En orsak är att energi allmänt taget skattemässigt gynnas mer i Finland än i andra länder. Det har varit en målmedveten statlig politik att trygga industrins tillgång till billig kraft.

Det motiveras med att industrins verksamhetsförutsättningar måste tryggas. Och det är ju faktiskt industrin som med sin export tjänar ihop den valuta med vilken vi köper utländska varor och betalar vår utländska skuld.

Fixeringen vid billig energi har dock lett till att industribasen blivit väldigt energiintensiv. Ett exempel är åttiotalets storsatsning på värmslipmassa, TMP, inom skogsindustrin. Billig elkraft har gjort det lönsamt för företagen att övergå från vanliga massakokerier, som producerar mer kraft än de förbrukar till tillverkning av TMP.

Ett annat exempel. Outokumpu meddelade nyligen om en miljardinvestering i sina fabriker i Harjavalta och Björneborg. Där bl.a. smälter man, med elström, koppar- och nickelråvara som i huvudsak importeras från länder som Australien och Chile. Råvarans värde är mellan 65 och 80 procent av slutproduktens, och det finländska förädlingsvärdet består till stor del av energi – även den importerad.

Det är inte säkert att det här är en idealisk industristrategi för ett land som saknar egna energiresurser och är fattigt på kapital, och kanske borde hitta sina konkurrensfördelar på annat håll, till exempel i god utbildning.

Den bergsrådsgrupp som för drygt ett år sedan på regeringens uppdrag försökte hitta sätt att dra Finland ur krisen föreslog att Finland skulle göras till ett "energiparadis", och att det femte kärnkraftverket skulle följas av ett sjätte, sjunde o.s.v.

Väljer man "energiparadiset" som linje är det fullt möjligt att kärnkraften är det bästa alternativet; miljömässigt är det säkert bättre än kolkraft. Men lika gärna kan man fråga sig om vi inte borde komma ifrån dyrkandet av den billiga energin, om inte den industriella basen på sikt skulle må bättre av att fixeringen vid energiintensiva bulkvaror skulle brytas.

Ett sätt för statsmaken att göra det här är att gå in för ett program där skatterna på både fossilbränslen, inhemska bränslen och kärnenergi successivt höjs. Det skulle uppmuntra företagen och hushållen att spara, och så småningom leda till produktionsprocesser där energiintensiteten är lägre men den tekniska nivån högre. (7.06.1993)

den kreativa förstörelsen

Percy Barnevik, chef för elektrojätten Asea Brown Boveri, väckte stor uppmärksamhet då han nyligen varnade för att Europa snart kan ställas inför en bestående underklass, ett B-lag av dagdrivande medborgare som inte kan sysselsättas i vettig produktion.

Varningen påminner om den som ofta hörts i amerikansk debatt. Kommer jobben att minska så att en stor grupp i samhället överhuvudtaget inte kan få något lönearbete, och resten tvingas stå och steka hamburgare åt varandra, till McDonald's-löner?

Barneviks oro har väckts av de väldiga rationaliseringsansträngningar som nu görs i industrin. Där är utslagningen av arbetskraft nu intensivare än kanske någonsin under efterkrigstiden.

Det här beror på två faktorer. Dels har, alla problem till trots, den ökande frihandeln gjort det möjligt att skapa betydligt större, effektivare enheter.

Tidigare tog man för givet att varje industriland och region med självaktning måste ha stålverk, varv, textilfabriker, biltillverkning – hela paletten av industriell produktion. Det är inte längre fallet. Arbetsfördelningen inom och mellan länderna har ökat, precis som avsikten varit.

Samtidigt, och det är ännu viktigare, har datarevolutionen egentligen först nu börjat slå igenom med full kraft. Och informationsteknologin märks inte bara i numeriska svarvar, robotar och andra maskiner som automatiserar tillverkningen av varor.

Den ersätter också stora mängder mänskligt arbete i produktionen av tjänster: tänk bara på hur bankautomaterna konkurrerat ut bankfrökarna eller hur telefaxen påverkat postvolymerna.

Många av de här jobben är borta för alltid, ersatta av maskiner som blir allt billigare och effektivare. Men kommer de människor som slås ut verkligen att reduceras till en permanent underklass?

Frågan är bekant från hela industrialismens 200-åriga historia. Historieböckerna berättar om engelska arbetare, de så kallade Ludditerna, som redan på 1700-talet slog sönder de första spinnmaskinerna. En liknande oro fanns under början av detta sekel, då landsbygdsproletariatet började slå ut genom mekaniseringen av lantbruket.

Men varje gång har ekonomin dock lyckats hitta en ny jämvikt; industrialismens historia visar ingen tendens till ökande arbetslöshet på grund av att arbetare ersatts av maskiner.

Det här är inte särskilt förvånande, för mängden ogjort arbete i samhället är ju obegränsat, och tekniska innovationer har samtidigt som de rationaliserat bort tunnbindare, pärthyvlare och drängar skapat grunden för hela nya branscher – tänk bara på bilen, elektriciteten eller televisionen.

Och om de teknologiska framstegen sopar bort arbetsplatser, så skapar de också billigare varor. Vi kan bara föreställa oss hur många skjortor vi skulle ha råd att köpa om de tillverkades med 1700-talsteknik. Eftersom lönerna är bundna till det mervärde arbetaren skapar skulle också köpkraften vara på samma låga nivå.

Förbättrad produktivitet är alltså helt avgörande för att det materiella välståndet skall kunna höjas. De länder som under långa perioder brottats med hög arbetslöshet har inte gjort det för att tekniken raderat ut jobben.

Tvärtom, de undersysselsatta ekonomierna har inte förmått hänga på den tekniska utvecklingen – av orsaker som överbeskyddade hemmarknader, styva arbetsmarknader, korruption och ogynnsamma villkor för investeringar. De högsta arbetslöshetssiffrorna i världen hittar vi, trots allt, i de allra fattigaste länderna.

Produktivitetskravet är inte bara absolut; om den finländska samhällsekonomin, företag och offentlig sektor, inte utvecklar och drar nytta av teknologiska innovationer och effektivare arbetsmetoder, så gör de utländska konkurrenterna det säkert. Hamnar Finland på efterkälken i den internationella produktivitetskampen återstår bara strategin att konkurrera med hjälp av pressade löner.

Alternativet är att effektivare arbetsmetoder håller nere produktionskostnader och priser. Lägre inflation betyder lägre räntor, som i sin tur stimulerar investeringar och fortsatt förbättrad produktivitet.

Den här "goda cirkeln" borde vara målet för industri-, sysselsättnings- och utbildningspolitiken, och för fackföreningsrörelsens intressebevakning – inte bevarandet av gamla strukturer.

Var kommer då de nya jobben att uppstå den här gången? Informations- teknologin i vid mening är givetvis en bransch som fortsätter öka starkt, men också utbildning och vetenskaplig forskning är områden som kommer att, eller åtminstone borde, sysselsätta många fler.

Får vi ett fortsatt uppsving i produktiviteten, så stiger också köpkraften och därmed efterfrågan på allt från underhållning, kultur, media och resor till hälso- och sjukvård. De flesta nya jobben skapas i en tjänstesektor som blir allt mer sofistikerad.

Omställningen nu, liksom vid andra skiljelinjer i industrialismens historia, förutsätter enorma sociala och ekonomiska förändringar. Men accepterar man inte den "kreativa förstörelsen", som Joseph Schumpeter kallat det här grundfenomenet i kapitalismen, fossiliserar samhället och förväntningarna om ökat materiellt välstånd grusas. Det är den sämsta formen av konservatism. (16.08.1993)

utlandet suktar efter finländska aktier

I regeringens krispaket hösten 1992 smögs in en linjeändring som då inte fick särskilt mycket uppmärksamhet. På sikt blev den ändå mer omvälvande än alla sparkampanjer, bankstöd och budgetramar.

Det gäller förstås slopandet av förbudet för utlänningar att äga mer än 20 procent av finländska företag, förverkligad genom en lagändring från början av 1993. Förbudet hade införts 1939 som en temporär åtgärd, men den krigsekonomiska regleringen visade sig seglivad. Den återkommande motiveringen var att "kronjuvelerna" skall hållas under inhemsk ägarkontroll, för att garantera hög investeringsnivå samt att regionala och sysselsättningssynpunkter beaktades.

Begränsningen var en historisk anomali. Den finländska industrialiseringen genomfördes ju i stor utsträckning av utländska entreprenörer och av utländskt kapital. Utlänningsbegränsandet blev också allt mer märkligt då Finland under sextioalet utvecklades till en frihandlande exportekonomi.

När regleringen avskaffades var det också av nödvändigheternas tvång. Finländska företag är traditionellt fattiga på eget kapital, och särskilt när depressionen var som djupast var den inhemska viljan och förmågan att investera och ta risker minimal. Det märktes i att statsmakten redan då regelmässigt gav undantagstillstånd för utlänningar att äga mer än de föreskrivna 20 procenten.

Avregleringen ledde till att utländskt kapital snabbt började strömma till landet. Det har handlat både om portföljinvesteringar, alltså köp av börsaktier utan kontrollambitioner, och om uppköp av hela företag.

Totalt är värdet på de utländska placeringarna i finländska börsaktier nu över 30 mrd mark; kanske tio miljarder till har de senaste tre – fyra åren lagts in i utländskt ägda dotterbolag. Summan är betydande, särskilt

om man beaktar alternativet för att få nationalräkenskaperna att gå ihop: att pengarna lånas upp i utlandet – då troligen av staten.

Utländska placerare äger nu över hälften av flera stora börsföretag, bl.a. Nokia, Tampella och EffJohn, och det är snarare regel än undantag att en tredjedel av ett börsbolags aktier finns i utländska händer. Köpintresset har infunnit sig samtidigt som kursnivån stigit raketartat, en närpå fyrdubbling från bottenivån hösten 1992.

Kombinationen av ökat utländskt ägande och stigande kurser innebär en väldig förmögenhetsöverföring från Finland till utlandet. Men på börsmarknaden står det ju alla fritt att sälja sina aktier när man finner det lämpligt: att en del tidigare ägare sålt till lägre priser än dagens hör till spelet.

Erfarenheterna av senaste gång utländska placerare var aktiva på Helsingforsbörsen, 1987–89, var inte så goda. Kursnivån drevs då till höjder som därefter inte nåtts, och när de sedan snabbt tog hem sina vinster kraschade marknaden.

Då var emellertid det material som stod till utlänningarnas förfogande begränsat av begränsningslagen, och de aktiva utländska placerarna få. Nu handlar det om ett brett fält med en vid geografisk spridning: USA, Storbritannien, kontinenten och Skandinavien. Det finns liten orsak att tro att alla samtidigt skulle dra sig ur marknaden.

De utländska storägarna är nu nästan alla ansiktslösa "institutionella placerare". De har inga andra intressen än att placeringarna avkastar och stiger i värde så mycket som möjligt. På bolagsstämmorna ser man dem vanligen inte: om de röstar så gör de det med fötterna – säljer alltså ut sina innehav.

Det bästa med utländska ägare är att de tvingar företagsledningarna att mäta sig med internationell måttstock. Många exempel visar också att halvdana finländska företag fått ett lyft då de integrerats i internationella koncerner och fått draghjälp med produktutveckling, marknadsföring och styrning.

Utländskt ägande av näringslivet är självklart inget självändamål; tvärtom är det tråkigt att finländare inte har råd att äga finländskt näringsliv. Men alternativet är mycket sämre: att företagen blir utan riskkapital och inte kan växa och utvecklas. (15.05.1994)

makten över pensionssparandet

Det lagstadgade pensionssystemet fungerar inte längre tillfredsställande eller trovärdigt. Ett gott tecken om något på det är det ökande intresset för frivilligt pensionssparande. Om Finland följer Sverige i spåren blir det helt enkelt nödvändigt att teckna en tilläggs pension för att kunna hoppas på en anständig levnadsstandard på äldre dar.

Det är en rad faktorer som bidrar till att pensionsutsikterna är dåliga. Dels de demografiska: årsklasserna minskar och livslängden ökar, samtidigt som den faktiska pensionsåldern har fallit till 59 år.

Lågkonjunkturen och arbetslösheten har vidare gjort att pensionsutbetalningarna ökat snabbare än premieintäkterna, trots att det är nu som de stora årsklasserna borde fylla på fonderna. Dessutom skapades reglerna för placeringen av de lagstadgade pensionsförsäkringsmedlen, APL, under regleringsekonomins tid och är inte tillräckligt marknadsanpassade.

Nu ökar dessutom kraven på att pensionsförsäkringsbolagen, som förvaltar 80 procent av APL-medlen, skall få rätt att öka sina placeringar i börsaktier.

Pensions-Varmas VD Paavo Pitkänen var ute i saken redan i våras, och nu har han fått stöd av industri- och arbetsgivarförbundets ordförande, Metras VD Georg Ehrnrooth, och av finansministeriets statssekreterare Raimo Sailas.

I dag får bolagen bara lägga en del av sitt lilla solvenskapital i aktier, och av de omkring hundra miljarder de förvaltar är nu bara 6,4 miljarder placerade på börsen. Pensionsstiftelserna och -fonderna har friare händer, men de står för bara en femtedel av APL-sparandet.

Av Helsingforsbörsens värde på 190 miljarder mk svarar pensionspengarna för bara tio miljarder.

Det är illa. Börsen må svänga upp och ner, men historiskt sett har aktier gett den klart bästa realavkastningen på investerat kapital, inte

bara i Finland utan världen runt. Pensionssparandet är exakt den form av mycket långsiktiga placeringar som lämpar sig för börsen.

Sailas och Ehrnrooth kommer dessutom med ett tilläggsargument: pensionssparandet behövs för att trygga det inhemska ägandet av Finlands storföretag.

Omsvängningen är högtintressant. APL-systemet kom ju till som en politisk kompromiss: vänstern lyckades skapa en lagstadgad och statsreglerad pensionstrygghet, medan högern såg till att medlen förvaltas av kvasi-privata institutioner.

De borgerliga och näringslivet fruktade dessutom att pensionsmedlen skulle användas till en smysocialisering och därför sattes mycket hårda restriktioner för APL-medlens investering i företagens eget kapital. I stället fick företagen rätt att återlåna sina APL-premier.

Återlåningen visade sig mycket förmånlig, ända tills avregleringen av finansmarknaderna. Omläggningen av skattesystemet och de friare kapitalmarknaderna har emellertid lett till att återlånen tappat sin attraktionskraft. Ett av APL-bolagens stora problem nu är att efterfrågan på dem är så dålig. Bara statens till synes omätliga lånebehov har räddat dem ur knipan.

Ändå finns det frågetecken. APL-bolagen har ju själva inga tydliga ägare, utan är tvärtom inflätade i näringslivets maktstrukturer – MetraVD:n Georg Ehrnrooth är t.ex. ordförande i Pensions-Varmas styrelse.

Finländska börsbolag behöver givetvis stabila, långsiktiga, inhemska ägare. Pensionsbolagen lämpar sig väl, men dessa bör ha ett enda intresse, att maximera den långsiktiga avkastningen – inte att cementera olika sfärer.

Pensionsbolagens, -fondernas och stiftelsernas avkastningskrav slås fast i förhandlingar med social- och hälsovårdsministeriet. Det ligger nu på 6,5 procent, vilket bolagen tycker är för mycket. Men om avkastningskravet sänks måste premierna å andra sidan höjas, vilket vore obehagligt för regeringen.

Den administrativt fastställda kalkylräntan har dessutom en pervers effekt: pensionsbolagen är inte särskilt intresserade av att maximera avkastningen, eftersom allt över 6,5 procent skall ges tillbaka till pensionstagarna i form av återbäringar.

Ett sätt att öppna knuten är att marknadsanpassa APL-systemet mer, och framför allt ge pensionstagarna ökat inflytande över sparformerna – om de så önskar. Det brittiska systemet, där pensionsnivån kan avgöras av börskurserna den dag man lämnar arbetslivet, är kanske inte rimlig.

Men å andra sidan tryggar systemet brittiskt ägande av näringslivet: två tredjedelar av pensionerna fonderas i börsaktier.

I dagens läge är den framtida pensionsnivån visserligen tryggad – men bara av statens allt mer ihåliga löfte. Och den som inte tror på utfästelsen har ingen möjlighet att själv ta kontrollen över boägget för äldre dar. Principen borde ändå vara att vuxna människor har rätt att bestämma i hurudana former deras pensionssparande fonderas: pensionen är ju den största investering medel-Svensson gör vid sidan av bostaden.

Men framför allt kan en decentralisering av beslutsfattandet i pensionssparandet bidra till en "folkkapitalism", där arbetstagarnas insikter om de allmänekonomiska mekanismerna och förståelsen för företagandets villkor ökar. (5.01.1996)

det brister i kvaliteten

Finland är världsbäst på det mesta. Här finns de renaste gatorna, den vackraste modernistiska arkitekturen, den renaste maten, de skickligaste läkarna och sjuksköterskorna, och pensionssystem, skolor och mödrarådgivning som ställer allt annat i skuggan.

Tror många. När det kommer till kritan ligger Finland inte alltid – om än nog ibland – särskilt högt i jämförelse med andra s.k. rika länder.

Ta exempelvis byggandet. En tredjedel av Finland ligger norr om polcirkeln och resten på gränsen till tundran. Den obarmhärtiga naturen kräver att husen är starka, täta och hållbara. Finländarna borde alltså vara särdeles skickliga byggare. Men ändå har många av dem som prövat sin lycka i Tyskland fått respass p.g.a. brister i kvaliteten.

Man behöver inte ens jämföra med Tyskland för att förstå problemets vidd. Mögelskadorna har nått närapå epidemiska proportioner. Merparten av husen i de förorter som byggdes på 60- och 70-talen är i akut behov av totalsanering – en del måste dömas ut och rivas. Tidigare byggde man stenhus som skulle hålla i århundraden – men det var före elementtekniken och Aravastandarden, som verkar ha blivit taket för kvaliteten, i stället för golvet.

Helsingin Sanomat tog förra söndagen upp kvalitetsproblematiken. Tidningen citerade en forskare som sade att Finlands kvalitetsimage är bara aningen bättre än Lettlands. De största problemen finns i byggsektorn, där den enögd fokuseringen på kostnaderna har lett till att kvalitetstänkandet hamnat helt i skymundan. Yrkeskunskap och hantverkskicklighet värderas inte som de borde.

Liknande problem återkommer också inom industrin. Storföretag som säljer på världsmarknaden uppger sig genomgående ha svårt att hitta inhemska underleverantörer som håller måttet. Och att Finland har en så dålig kvalitetsimage kostar reda pengar – skillnaden mellan tyska och lettiska priser. Toppkvalitet är förstås inte fint i sig. Ur konsumentens

synvinkel är det precis lika viktigt att det finns företag som positionerar sig i de lägre marknadssegmenten som i de högre. Fläsklägg behövs som alternativ till inre filén, och plastkassar till Louis Vuitton-väskorna. Hong Kong har blivit rikare än moderlandet Storbritannien genom att tillverka plastdockor, klockor och T-skjortor av usel kvalitet.

En lågkvalitetsstrategi måste emellertid bygga på priskonkurrenskraft. Ingen vill ju betala mer för något som är sämre – särskilt om man blir lurad, vilket ofta verkar vara fallet när det gäller byggandet. Nyckeln till priskonkurrenskraft är låga löner, och låga löner nöjer sig bara illa utbildad arbetskraft med. Men Finland hör numera till de länder i världen som investerar mest i utbildning. Finlands industrialisering byggde till en början på en låglönestrategi. Finländska företag kunde utmana sina konkurrenter med hjälp av billiga råvaror och arbetskraft som jobbade långa dagar till svältlöner – exakt samma miljöplundring och sociala dumping som många asiatiska länder nu anklagas för. Men vad fanns det för andra möjligheter? I mitten av 1800-talet var Finland det fattigaste landet i Europa. När industrialiseringen kommit en bit på väg ändrades också strategin. Produkterna blev mer avancerade. Lönerna steg i takt med att bättre utbildad arbetskraft behövdes. Så småningom blev Finland en höglöneekonomi. För att ha råd att betala höga löner måste företagen producera varor som kunderna är beredda att betala höga priser för. I längden betyder det att de måste hålla hög kvalitet.

Varför har då kvalitetstänkandet hamnat på undantag? En orsak är att stora delar av näringslivet alltför länge var skyddat för utländsk konkurrens. Utländska byggföretag hade t.ex. inte en chans att visa vad de gick för förrän i början av 90-talet. Av Finlands export gick dessutom, som mest, mer än en fjärdedel till Sovjet, där kvalitetsmedvetenheten inte var iögonenfallande stark.

Det förefaller som om finländarna börjat intala sig att de är bättre på kvalitet än vad som egentligen är fallet – inte Europas japaner, utan Nordens portugiser. Vad som nu behövs är alltså en attitydförändring. Det första steget är att erkänna att problemet existerar. Begrepp som kvalitetsstyrning och certifiering har varit på tapeten redan i många år, men det är bara början. Kvalitetstänkandet är en kontinuerlig process – och konkurrentländerna går hela tiden framåt. Typiskt för företag som nått hög europeisk kvalitetsnivå är att de verkar inom koncentrationer av bolag som sporrar och stöttar varandra. En sådan kluster är tele- och elektronikbranschen. Skogsklustern kan kanske bli en sådan.

Ett exempel av annan typ är Valmets bilfabrik i Nystad. När den grun-

dades på 70-talet var det för att Saab ville dra nytta av den billiga finländska arbetskraften. Men lönerna steg fick man tänka om och satsa på kvalitet, t.ex. öppna och förlängda specialmodeller. Då fabriken senare började montera Opel-bilar tvingades man tillämpa General Motors rigorösa kvalitetsstandarder. Det var ingen lätt process, men nu duger man till att montera Porsches nyaste modell, en produkt som om någon förknippas med kvalitet.

Det intressanta med Valmet Automotive är att kvalitetstänkandet spritts till underleverantörerna. En del har lärt sig så mycket av processen att de fått kunder också på kontinenten. En stor del av ansvaret för kvalitetsutvecklingen ligger alltså på de stora företagen. De skall visa exempel, och ställa hårda kvalitetskrav på sina underleverantörer.

Konsumenterna borde dessutom stå på sig mer, inte acceptera fusk och slarv, och minnas den gamla sanningen att det som är billigt i inköp inte nödvändigtvis är det billigaste i längden. (16.02.1997)

alkohol och ekonomism

Förra veckan presenterade Näringslivets forskningsinstitut Etna en studie som konkluderade att en snabb och radikal sänkning av alkoholskatten skulle påverka statsfinanserna, handeln och sysselsättningen mycket positivt.

Resultatet var inte förvånande. Undersökningen hade nämligen beställts av Bryggeriförbundet.

Reaktionerna lät inte vänta på sig. Etna-forskarna, sade kritikerna, hade helt glömt kringeffekterna en sänkning av alkoholpriserna skulle leda till. De alkoholrelaterade skadorna uppgår redan nu till miljardbelopp, och eftersom människan är så funtad att hon köper mer av en vara om den blir billigare skulle vi få ännu fler fall av skrumplever, misshandel och arbetsdagar förlorade p.g.a. bakfylla.

Det betecknande är att båda sidorna i debatten använder mark och penni som huvudargument. Ekonomismen är en trosriktning på stark frammarsch.

Man kan givetvis betrakta alkoholfrågan ur ett snävt ekonomiskt perspektiv. Men både förbudsivrarna och spritliberalerna tenderar att blanda ihop äpplen och päron. De gör det eftersom de använder ekonomiska argument för att driva en uppfattning som är i grunden etiskt baserad.

Etna-utredningen missar genom att inte lyfta fram de kostnader en ökad alkoholförbrukning medför. Talar man om statsekonomi går det inte att frånsä från dem, eftersom hälsovården i Finland är socialiserad och alla patienter bör behandlas oavsett om de genom sin livsföring bidragit till sina åkommor eller inte.

Men förbudsivrarna är också ekonomiska med sanningen. När alkoholskadorna sköts av sjukvården, socialväsendet och ordningsmakten uppstår ju sysselsättning och därigenom skatteintäkter, och den som blir arbetsoförmögen av sitt drickande upplåter sin arbetsplats åt någon annan.

Så här kan man fortsätta att räkna i all evighet.

Huvudproblemet är att alkoholen ses i en snävt statsekonomisk kontext. I Bryggarförbundets och deras motståndares argumentering verkar vi drinkare ha en identitet enbart som skattekällor och utgiftsposter för det offentliga.

En riktig ekonomisk analys tar avstamp i något helt annat. Sällan ser vi beräkningar över vilken ekonomisk nytta alkoholen medför. Men sådana kan faktiskt göras. Nästan allt man köper är förmånligt i den meningen att priset är lägre än det man vore beredd att betala. På torsdagen köpte jag en flaska enstjärnigt Ädelbrännvin på Alko. Den kostade 88 mark, men jag hade i det då gällande läget varit beredd att betala minst en hundralapp. Skillnaden på 12 mark är vad nationalekonomer plägar kallar konsumentens överskott. Det bästa av allt är att min vinst på 12 mark inte är någons förlust.

Ponera att alkoholskatten höjs med 20 mark så att flaskan kostar 108 mark. I så fall låter jag bli att köpa den. Jag har förlorat mitt konsumentöverskott utan att någon annan vunnit en penny. Världen har alltså blivit tolv mark fattigare. Någon – troligen många – är beredda att köpa också till det högre priset, och deras minskade konsumentöverskott kompenseras av den ökade vinst skattmasen gör, men mina tolv mark är för alltid försvunna.

Beroende på hur hög alkoholskatten är har jag råd att konsumera andra varor, t.ex. chokladkakor eller bostäder. Staten använder sina skatteintäkter exempelvis till att anställa miljövårdskonsulenter, officerare och poliser, men samtidigt förlorar Brunbergs och Puolimatka försäljning och behöver färre anställda. Skatter tas alltid någonstans ifrån och det har sina effekter. Inte ens det ekonomiska systemet är ett perpetuum mobile.

Poängen här är att högre skatter och därmed högre priser skapar ineffektiviteter. Våra konsumtionsmönster förändras så att vi inte använder pengarna så att de ger största möjliga konsumentnytta. På ekonomiska kallas detta ineffektivitet.

Jag kan ge ett konkret exempel. Förrföra sommaren åkte jag med katamaran från Tallinn till Helsingfors. Ombord såldes kuponger mot vilka man vid avstigning kunde lösa ut en kartong öl. När katamaranen anlöpte Olympiakajen körde en truck ombord med en pall kartonger, som sedan hivades ut genom en lucka till resenärerna på landgången. Ölet hade aldrig lämnat finländskt territorium annat än i skattehänseende.

Många av medpassagerarna hade uppenbarligen offrat en hel dag och betydande resekostnader för att spara några tiar på spritinköpen. Skatter leder alltid till den här typen av snedvridningar, och är de så höga som för alkohol blir de särskilt iögonenfallande. Ur samhällsekonomisk synvinkel är trafik som bedrivs enbart för skattearbitragets skull ett gigantiskt resursslöseri.

Att förändra konsumtionsmönstret är ju precis vad staten vill med alkoholpolitiken. Man har haft en viss framgång i det, men inte så stor. Finländarnas alkoholkonsumtion är på europeisk medelnivå, trots att bara Norge har högre priser. En förklaring är att spriten kontinuerligt blivit billigare relativt sett. Alkoholskatterna har höjts mycket kraftigt genom åren, men de disponibla inkomsterna har stigit ännu mer. En arbetare behöver idag jobba kortare tid för att kunna köpa en flaska brännvin än hans farfar vid sekelskiftet. Det här säger mycket om hur stark den ekonomiska tillväxten varit. Det är också en illa bevarad hemlighet att alkoholpolitiken egentligen stryrts mer av statsfinansiella än av socialpolitiska hänsynstaganden. Den heliga treenigheten sprit, tobak och bensin har kommit till hjälp vid mången svår budgetmangling. Finansministeriets budgetavdelning och riksdagens nykterhetslobby är en oslagbar kombination.

Men det finns gränser. Då alkoholskatten höjdes radikalt 1993 började Alkos försäljning sjunka. I och med EU-medlemskapet lades alkoholskattesystemet därför om – i praktiken sänktes skatten – så att försäljningen igen kunde ta fart och skatteintäkterna ökade.

Det finns också många exempel på att planerade höjningar av skatterna på syndiga produkter skjutits upp för att inte lösa ut indexvillkor i viktiga löneavtal. Nu är det EU-medlemskapet och de ökande resmöjligheterna till Baltikum och Ryssland som sätter press på alkoholpolitiken. Prisinstrumentet har förlorat mycket av sin kraft då möjligheterna till privatimport förbättrats. Nästa steg är förmodligen en ökning av hembränning och yrkesmässig smuggling. Alkoholpolitiken har betydande ekonomiska implikationer, och det är bra att de utreds. Men inställningen till förbud och frihet grundas på helt andra överväganden: personliga erfarenheter av den lycka och olycka alkoholen kan orsaka, synen på statens roll och individens frihet. De argumenten borde sägas rent ut, inte förkläs i ekonomistiska resonemang. (15.12.1997)

partierna är för lika

Finland har hanterat de senaste årens ekonomiska kris och utrikespolitiska utmaningar kraftfullt och framgångsrikt. Svårigheterna har bemästrats genom breda nationella samlingar av det slag som normalt förekommer bara i krigstid.

Konsensuspolitiken i Finland har traditioner, men inte så långa som man kunde tro. För åttio år sedan upplevde landet ett av Europas blodigaste inbördeskrig i modern tid. Borgare och socialister försonades på ett grundläggande sätt först under brinnande Vinterkrig, och långt in på 60-talet klyvdes partifältet av inställningen till Paasikivi-Kekkonenlinjen och statens roll i samhället. Marknadsliberalismen blev dominerande superideologi först för fem-tio år sedan.

Nu styrs Finland av Europas mest bredbasiga regering. Den spänner nästan från den yttersta parlamentariska vänsterkanten till den demokratiska högerens ytterkant. Ideologiska överväganden – ifall partierna ännu har sådana – verkar helt stå tillbaka, och det utan nämnvärda spår. Bara vänsterförbundets partigrupp har drabbats av avhopp att tala om. Den partipolitiska konstellationen i Finland råkar vara sådan att bredbasiga regeringar och hoppande koalitioner är naturliga. De tre största partierna – sdp, centern och samlingspartiet – har i de senaste valen tillsammans fått ungefär två tredjedelar av riksdagsmandaten, ganska jämnt fördelade. Det innebär att varje hållbar regeringsbas måste innehålla två av de tre stora partierna.

1983–87 var det sdp och centern, 1987–91 sdp och saml, 1991–95 centern och saml, och efter 1995 igen sdp och saml. Nu ser det ut som om centern gör regeringscomeback efter valet 1999 och igen får välja mellan sdp eller saml.

Systemet har sina goda sidor. De stora partierna kan inte vara för konfrontatoriska, eftersom de måste räkna med att när som helst samarbeta i regeringsställning. Centern kan t.ex. inte bli alltför EMU-kritiskt, eftersom det skulle utestänga partiet från regeringsförhandlingarna

1999. Konsensuspolitiken bidrar till pragmatiska lösningar i stället för ideologiska lösningar.

Men å andra sidan är själva idén med politiska val att väljarna erbjuds alternativ. Vad innebär det för demokratin trovärdighet att en röst på vänsterförbundet 1995 gav samma resultat för regeringspolitiken som en röst på samlingspartiet? Inte heller 1999 lär erbjudas klara alternativ: inget parti utesluter samarbete med något annat.

Valen har allt mer blivit en fråga om politikens stil än om dess innehåll. Tycker man mer om Aho än om Lipponens framtoning? Föredrar man att Andersson eller Niinistö skär ner? Är det bättre att biståndsanslag skärs och motorvägar byggs med de grönas medverkan än utan?

Det hela liknar tyvärr det tidigare öststatssystemet med enhetslistor, i bästa fall med möjlighet att välja vilken person som skulle stå för den på förhand givna politiken. Det politikerförakt som många samhällsvetare, medier och politiker tycker sig identifiera bottnar säkert i detta. Många medborgare uppfattar inte längre politiken som ett sätt att driva övergripande, konkurrerande idéer om samhällsutvecklingen, utan om att bemanna poster i beslutsmaskineriet med personer som mekaniskt förverkligar den Enda Linjens Politik.

Partiväsendet i Finland har varit imponerande stabilt. Partikartan idag ser i stort sett ut som den gjorde 1919. Men partiernas karaktär har förändrats. Massbasen har försvagats, vilket syns i en minskande partitrohet i val och i sviktande medlemsunderlag för partierna.

Det här bottnar i nivelleringen av samhällsstrukturen. De stora skillje-linjer kring vilka partierna i tiden bildades – klass, språk, religion, stad/land – har försvagats eller helt försvunnit. Kvar finns en mycket bred medelklass, bland vilken samtliga partier försöker urskilja intressen att företräda.

Centerpartiet kan inte längre förlita sig på de självägande bönderna, eftersom de är så få, och vill i stället vara ett intresseparti för glesbygden. När arbetarklassen krympt har sdp blivit ett tjänstemannaparti, i konkurrens med samlingspartiet för vilket de ägande, nationella och högkyrkliga inte är många nog.

Vänsterförbundets nedgång förklaras bäst med misslyckandet i att hitta en ny stabil social bas.

Det enda parti som fortfarande kan falla tillbaka på en tydlig social grupp är sfp, som konsekvent fått ungefär 70 procent av de svenskspråkigas röster. Detta är en trygghet för partiet, men också en tvångströja: eftersom finlandssvenskarna inte blir fler kan partiet inte växa utan att

appellera till finskspråkiga, vilket skulle försvaga den naturliga, språk-baserade stödbasen.

Det finländska partisystemet har överlevt många kriser och dödförklaringar: uppstickarna har snabbt inlemmats i etablissemangen – som landsbygdspartiet och de gröna. De juridiska och faktiska trösklarna för att ställa upp i nationella val är lägre i Finland än i de flesta andra västliga länder. Det är lätt att vinna riksdagsrepresentation, vilket brukar ta ångan ur proteströrelser.

Så länge det politiska systemet förmår leverera effektiva beslut lär partiväsendet klara sig. Opinionsresultaten tyder på att stödet för partierna och partisystemet fortfarande är ganska stabilt. Men inget säger att detta är för evigt. I Norge håller Fremskrittspartiet på att ersätta det allt mer marginaliserade Høyre som ledande högerparti. I Sverige balanse-rar folkpartiet och kristdemokraterna på 4-procentsspärren, och centerpartiet är inte långt därifrån.

Och det kan gå längre. Mer än varannan svensk är beroende av det offentliga för sin utkomst, och det socialdemokratiska partiet har utsett sig till deras företrädare – däremot visar en del mätningar att moderaterna stöds av fler traditionella arbetare än sossarna. Men om välfärdsbygget rasar, vilket mycket tyder på, så tappar partiet trovärdigheten och existensberättigandet och 40 procent av väljarkåren blir husvill. Nästa år skall Sverige experimentera med personval, och särskilt sossarna verkar förskräckta över vilka effekterna kan bli.

Att gamla partier försvagas och nya tar över deras roll kan vara vitaliserande för demokratin. T.ex. för Italien var det välgörande att det gamla partisystemet i början av 90-talet kollapsade under trycket av korruptionsskandaler, usla statsfinanser och ideologisk utmattning både till vänster och till höger. Men ifall stora grupper börjar tolka de nuvarande partiernas blekhet och alternativlöshet som ett tecken på att själva demokratin förkalkats, så kan det bli farligt. Då uppstår en marknads-lucka för nya rörelser, i värsta fall med auktoritära förtecken, och det kan vara för sent för de etablerade partierna att hävda sina undangömda samhällsideal. Som vi såg i Italien kan det gå mycket snabbt. (29.12.1997)

vi är rikare än vi tror

Gratulerar! Marknadskrafterna definierar nu Dig som kapitalist och kämpar om att få förvalta just Dina pengar. De tidigare så stela försäkringsbolagen prånglar ut frivilliga liv- och pensionsförsäkringar för allt vad tygen håller. Hushållen bombarderas med brev och annonser från den allt rikare floran av fondbolag.

När S-E-banken i höstas köpte den anrika helsingforsiska bankfirman Ane Gyllenberg förklarade svenskarna det med att Finland är ett u-land vad gäller fondsparande och förmögenhetsförvaltning, minst 20 år efter Sverige. Utvecklingen kommer att vara explosiv de närmaste åren, spådde SE-chefen Jacob Wallenberg.

Idén var densamma då Björn Wahlroos investeringsbank Mandatum & Co i tisdags köpte Interbank. Banken erbjuder ett färdigt distributionsnät för produkter som Mandatum har specialkompetens att utveckla: placeringsrådgivning, förmögenhetsförvaltning, försäkringar och fonder.

Iltalehti kallar det för en "yuppiebank": en känga mot de egna läsarna, som ju till stor del återfinns bland samma breda segment av unga, välutbildade stadsbor som Mandatum Bank vill nå.

Det finns tre orsaker till att hushållen plötsligt blivit föremål för bankirernas intresse. Det avgörande är att de finländska hushållens nettoförmögenhet ökat dramatiskt sedan kriget. De senaste 50 åren har den ekonomiska tillväxten varit bland de starkaste i hela Europa.

Sparkvoten har likaså varit hög, och ränta-på-ränta-effekten gör att det är viktigt. Den som lägger undan 500 mk i månaden har efter 30 år samlat på sig över en halv miljon mark redan ifall räntan är så låg som 7 procent.

Det andra revolutionen är att allt mer av denna privatförmögenhet är likvid – d.v.s. inte bunden till hushållens utkomst (som t.ex. odlingsmark) eller boende. De flesta kan nu räkna med att av sina föräldrar ärva åtminstone en lägenhet. Eftersom medelålders finländare oftast också

själva äger sin bostad finner sig många arvingar plötsligt med hundratal tusen mark att placera.

Den tredje faktorn är avregleringen av kapitalmarknaderna. Tidigare var allting lätt för den som hade överlopps pengar: man lade helt enkelt in dem på bank till av staten reglerad ränta. Nu har så många nya placementsalternativ tillkommit att fältet är svåröverskådligt också för den initierade: hur kombinera hög avkastning med låg risk?

Det är här placeringsrådgivarna ser sin nisch. Finland har, äntligen, fått en burgen medelklass av europeiskt snitt. Massan har kraft: tvåhundra hyfsat välbärgade Virtanen är lika intressanta som en ensam stenrik Ehrnrooth.

Och det slutar inte här. Ivern att teckna frivilligt pensionsskydd visar att många medborgare anser att arbetspensionssystemet knakar i fogarna. Misstanken är inte obefogad. De krympande åldersklasserna, den ökande livslängden och den låga faktiska pensionsåldern (nu 59 år) gör de ursprungliga kalkylerna allt mer ansträngda.

Som systemet nu är uppbyggt går tryggheten alltid före avkastningen, trots att alla pensionssparare inte har samma riskprofil. Alla vill inte heller gå i pension vid samma tidpunkt, vilket dagens centraliserade system inte heller beaktar. Orsaken till detta är att APL konstruerades som ett system för tvångssparande, där näringslivets (och numera statens) kapitalförsörjning är en lika viktig aspekt som pensionstagarnas ålderdomstrygghet.

Pensionen är den största investeringen en vanlig medborgare någonsin gör, och många vill säkert ha mer inflytande över hur pengarna placeras: åtminstone få välja vilket bolag som förvaltar dem. Nu görs det valet av arbetsgivaren och marknaden är praktiken en statsreglerad kartell.

Om och när APL-systemet liberaliseras uppstår igen en ny nisch för placeringsexperterna, även om staten nog också framöver behövs som kontrollinstans.

En liknande effekt, kanske mer dramatisk, får Finlands medverkan i EMU. Hittills har det lönat sig att investera största delen av sin pension och övriga förmögenhet i hemlandet, eftersom det ju är med finska mark man i framtiden skall betala sina räkningar.

I EMU-Finland dominerar en annan regel: att inte lägga alla ägg i samma korg. När våra utgifter i framtiden är i euro kan det löna sig att ha kapitalinkomster från andra euro-länder som komplement till finländska löneinkomster. Om lönerna här hemma faller under en lågkon-

junktur kan det kompenseras av ett rally på Lissabon-börsen eller i belgiska statsobligationer.

Men om det är besvärligt att köpa inhemska finansiella instrument så är det ännu svårare att göra det i utlandet. Många vill säkert ha hjälp av experter.

I medeltal är vi rikare, men hur är det med rättvisan? Ja, krisen i början av 80-talet ledde till en relativt kraftig omfördelning av nationalförmögenheten. Den rikaste tredjedelen kontrollerade 1994 ungefär 5 procentenheter mer av nationalförmögenheten än 1998, mest på bekostnad av den fattigaste hälften av befolkningen, rapporterar Statistikcentralen.

Den allra fattigaste decilen (10 procent av befolkningen) ägde 1994 mindre än en procent av nationalförmögenheten, mot över en tredjedel för den rikaste decilen. De fattigaste drabbades särskilt hårt av krisen eftersom de tvingades skuldsätta sig proportionellt mer. Deras nettoförmögenhet – tillgångarna minus skulderna – är nu negativ. I undersökningen tog man dock inte ställning till pensionstillgodohavandena. Också för de fattigaste hushållen uppgår dessa till flera hundratusen mark, så även de ligger hyggligt till.

Dessutom föll den rikaste decilens andel av depositionerna, aktierna, masskuldebrevens och sparförsäkringarna från 62 procent 1988 till 60 procent 1994. Det är ingen vild gissning att påstå att dessa s.k. finansiella tillgångar kommer att fortsätta spridas allt mer bland befolkningen.

Och fördelningen är ju inte allt: i det här sammanhanget är det viktiga att den breda medelklassen i absoluta tal äger betydande förmögenheter.

Högervridningen i samhället har kanske sin bakgrund i allt detta. Ju förmögnare människor är, desto räddare är de för inflation, och är alltså benägna att stöda politiska riktningar som kan förväntas sköta ekonomin på ett ansvarsfullt sätt. Förmögnare människor är också mindre beroende av staten, så partier som lovar vidga den privata sfären får en ökad marknadspotential.

Björn Wahlroos och alla hans kolleger är alltså en del av den process där den "stora staten" vittrar sönder. Regleringsekonomin – statens sätt att tvinga folk att spara – behövdes för att föra in Finland i den moderna eran, men när den uppgiften nu är avklarad kan staten dra sig tillbaka till sin kärnuppgift: att svara för samhällets inre och yttre trygghet. (30.01.1998)

b *ankkrisen*

bankpaketet: *ett p-piller morgonen efter*

Det ter sig som mer än ett sammanträffande att regeringens krispaket för banka banker läggs fram bara några minuter efter det att riksdagen röstat för att söka medlemskap i EG. Hemma får det katastrofalt kostsamma räddningspaketet mindre uppmärksamhet, och utomlands kanske det kopplas ihop med EG-beslutet. Det är bra, om det ökar förtroendet bland de långgivare som förväntas smörja den finländska ekonomins rostiga hjul med 50 mrd mk i år.

Bankpaketet är nödvändigt. Av alla sätt på vilket skattebetalarnas pengar kan användas är stödandet av banksystemets stabilitet ett av de bästa. Banker måste vi i vilket fall som helst ha, och det är bättre och billigare att hjälpa dem innan de gått omkull än efter.

När bankerna gör stora förluster tär det på deras kapital, och sämre soliditet innebär att kreditgivningsförmågan minskar. När banksektorns soliditet faller under 8 procent – om inget görs sker det ännu i år – måste man *minska* kreditgivningen – d.v.s. massuppsäga lån och vägra ge nya krediter på några som helst villkor.

Soliditetskrisen matar sig själv: när en bank får lönsamhetsproblem måste man försämrå räntevillkoren. Det jagar bort det bästa klientelet, och kvar blir problemkunderna och ständigt ökande kreditförluster. Den onda spiralen kan bara brytas av nya, friska pengar.

Krispaketet bygger på att utväxlingen verkar också åt andra hållet: med en miljard till i eget kapital kan en bank låna ut 12,5 miljarder mer till sina kunder. Ändå kommer hjälpen nu sent, diffust, och alltför måttligt tilltagen. Många frågor återstår: hur skall t.ex. spar- och andelsbankerna, som inte är aktiebolag, få hjälp? Och med vilka pengar skall saneringen av Scab, 7–10 mrd, betalas?

Genom att nödhjälpen ges i form av risklån kommer bankernas nuva-

rande ägare, som uppenbart brustit i sin kontroll, dessutom orimligt lätt undan.

Om alla bankaktier blir fria för utlåningar, som nu aviseras, samtidigt som stämpelskatten på börshandel försvinner, är det inte alls omöjligt att hitta riskkapital villigt att köpa finländska bankaktier. När stödet praktiskt utformas borde man därför förutsätta att bankerna prövar emissionsvägen innan de får statliga risklån: att försvara de gamla ägarnas maktpositioner med skattebetalarnas pengar kan inte försvaras.

De hushåll som får dyrare bostads- och studielån är förstäeligt nog upprörda, men betalar trots allt bara en någorlunda rimlig del av räkningen. Trots statsminister Ahos försäkringar finns det fortfarande inga gratisluncher: bankpaketet betalas genom en generellt högre räntenivå, som drabbar alla finländare via priser, räntor och skatter. Ökad statlig låntagning betyder också mindre utrymme för andra på lånemarknaderna – i det avseendet motverkar paketet delvis sig självt.

Det finns all anledning att tro att bankkrisen blir långvarig, och att dess fulla omfattning ännu varken medgetts eller ens insetts. Finländska banker har en eländig intjäningsförmåga, som hela tiden försämras: marginalen mellan in- och utlåningsräntor är för låg för att klara de, i internationell jämförelse, fortfarande högst moderata kreditförlusterna.

Vid årsskiftet uppgick de oskötta krediterna till 41 mrd mk: om, vilket är optimistiskt, en fjärdedel av dessa blir kreditförluster betyder det en kapitalavbränning i bankerna på 10 mrd, och därmed ett minskat kreditgivningsutrymme på 125 mrd mk. Det är lika mycket som KOP:s utlåning.

Mindre uppmärksammat, men lika allvarligt är läget på fastighetsmarknaden, där åttioalets fantasipriser ännu tas på fullaste allvar. Den oundvikliga nivåkorrigeringen där slår mot bankernas balansräkningar både genom kreditförluster och genom nedskrivningar i deras egna fastighetsbestånd.

Man kan därför anta att gårdagens pott på 8 mrd mk inte räcker till för att klara banksektorn ur den pågående lönsamhetsgropen. Sirkka Hämmäläinens arbetsgrupp konstaterar ju också att fjolårets kreditförluster på 7,6 mrd antagligen överskrids i år, och kanske också 1993.

När framtidsutsikterna ter sig som allra svartast är det ändå skäl att minnas att soliditetsproblemet är internationellt. När kurserna på Tokyobörsen halverats på två år har hälften av de 11 största japanska bankernas soliditet rasat under den 8-procentsgräns, som blir internationell norm vid årsskiftet. (19.03.1992)

sskådeprocesser mot bankchefer?

Ju längre bankkrisen skridit framåt, desto starkare blir kraven på att de ansvariga skall ställas inför ansvar. Det är tacksamt, för bankdirektörer åtnjuter nu samma samhällseliga status som lapplisor, biljettkontrollanter och andra offentliga spottkoppar.

Miljarder mark har gått upp i rök under bankkrisen, och skattebetalarna får stå för en hel del av dem. Intern kontroll, specialrevisioner och polisundersökningar har uppdagat en hel rad fall där kreditansvariga begått trolöshetsbrott, d.v.s. satt sin egen fördel framom arbetsgivarens.

Det kan innebära resor, traktering, lättfotade damer eller kontanta provisioner för att smörja kreditbeslut. Det har också förekommit att bankanställda via bulvanarrangemang själva varit den slutliga låntagaren.

Regeringen har nu avlåtit ett lagförslag till riksdagen som skall göra missbruk av förtroendeställning föremål för allmänt åtal. Det är viktigt, eftersom de flesta banker, av image- eller andra skäl, visat sig ovilliga att föra tvister med tidigare anställda till domstol.

Den nya lagen kan dock inte tillämpas retroaktivt, så dess verkan får väl vänta tills nästa bankkris.

Däremot har allmän åklagare redan rätt att väcka åtal för trolöshetsbrott om synnerligen viktig allmän fördel så kräver. Paragrafen har hittills inte tillämpats på ekonomiska brott, men nu har både justitiekanslern och justitieministeriet ålagt åklagarväsendet att väcka åtal i fall där brottet varit omfattande, pågått länge, eller berör stora belopp.

Att skurkar sätts dit är viktigt, av rättsmoraliska och även ekonomiska skäl. Fälls en kreditansvarig för bestickning finns det bättre möjlighet att komma åt lånekunden, och den vägen återvinna förlorade medel.

Det betyder ändå inte att alla som fattat misslyckade kreditbeslut förfarit kriminellt, ännu mindre att de är skadeståndsskyldiga.

Det är olustigt att märka hur en del riksdagsmän och ministrar nu vill starta helt utsiktslösa skådeprocesser. Tanken är att staten som målsä-

gande skulle väcka skadeståndstalan mot personer man anser ansvariga för kreditförluster i statsstödda banker.

Den "sociala beställningen" ökades av riksprocessen mot Kauko Juhantalo, där många fann det stötande att särskilt förra Scabchefen Christopher Wegelius – utpekad som bankkrisens Mephisto – var åklagarvittne. Dessutom är preskriptionstiden för skadeståndskrav bara tre år (den skall förlängas till fem), och illegalt luktande kreditförlustfall börjar falla för tidsstrecket.

I Sverige har bankministern Bo Lundgren nu beslutat stämma in den tidigare styrelsen för Nordbanken. Åtalet skall drivas av samma jurist som tidigare funnit att grund att framgångsrikt väcka talan inte föreligger.

I Veckans affärer menade en professor i juridik att staten nu blir en "rättshaverist", någon som driver en process mot bättre vetande. Möjligheten att vinna skadestånd är marginell: det räcker inte att visa att styrelsen eller en anställd varit oaktsam, ens om lag eller interna reglementen åsidosätts. Avgörande är om kreditförlusten beror på just denna försummelse, eller på yttre faktorer som fastighetskris eller lågkonjunktur.

En liknande problematik verkar nu bli aktuell på denna sida om Bottenviken. Det börjar i Scab, STS-banken och en del lokala sparbanker, alla redan föremål för specialrevisioner som enligt uppgift funnit grova brister i internkontrollen.

Att dessa bankers direktioner visat en förbluffande oaktsamhet visas med all tydlighet av deras resultaträkningar. Att bok- och protokollföring inte varit mönstergill är också klart. I STS-banken tillkommer misstankarna om att förra chefdirektören Ulf Sundqvist signalerat överstor välvilja till sina släktingars låneansökningar.

Men räcker det för ett skadeståndsanspråk – särskilt mot bakgrunden av att processen säkert förs till högsta instans, antagligen tar fem-sju år, och blir mycket dyr?

Både Scabs och STS' direktörer kan rimligen hänvisa till att kreditförlusterna i huvudsak berott på raset i fastighets- och aktiepriserna, eller hade samband med att hemmamarknaderna kraschade och drog undan botten för många lånekunder. Visst var det oerhört dumt av de här bankerna att ta så stora risker, men knappast illegalt i straffrättslig eller trolöshetsmening.

Åtminstone i Scab-fallet reses också frågan om förvaltningsrådets roll; många av de lokala sparbankernas representanter var lika ivriga

expansionsanhängare som herrar Wegelius, Riikonen & Co. Inte heller revisorerna höjde rösten. Var skall man sluta?

Statsmakterna kan fråga sig varför risktagningen accepterades av Bankinspektionen, Finlands Bank, och i sista hand riksdagen. Det borde vara uppenbart att en kreditökning på 25–30 procent per år, som gällde 1988–90, försämrar låneportföljens kvalitet.

Om staten rättsvägen försöker komma åt bank- och andra företagsledare måste oddsen för framgång vara överväldigande. Annars väcks lätt misstanken att redan stämningen i sig är ett straff, som fläckar den åtalades heder och utsätter honom för ett långt gatlopp i medierna.

Det här förbättrar inte precis möjligheterna att framöver locka dugliga, rimligt riskvilliga, personer till bankers och andra företags direktörer, styrelser och förvaltningsråd. (14.11.1993)

staten som rättshaverist

Skadeståndsprocessen mot 13 tidigare medlemmar i Sparbankernas Central-Aktie-Bank Scabs direktion slutade på torsdagen i ett fiasko för Statens säkerhetsfond.

Något annat var heller inte att vänta. I Scab-fallet har staten agerat som en klassisk rättshaverist och väckt talan mot bättre vetande. Dumhet är nämligen ännu inte kriminaliserad och ovarsamhet bara i vissa avgränsade fall.

Helsingfors tingsrätt förkastade helt yrkandena mot tio av svarandena, och i bara två av över tiotals specifika kreditgivningsfall ansåg rätten att Christopher Wegelius och Veijo Laakso respektive Juhani Riikonen förfarit ovarsamt.

Det utdömda skadeståndet blev stort, över 10 miljoner mark, men utgör samtidigt bara en bråkdel av de ursprungliga yrkandena på totalt 3,4 miljarder mark. Ingen räknar väl heller med att de tre direktörerna, ens om utslaget håller i högre instanser, kan betala mer än en liten del av den summan.

Till råga på allt ålades staten att stå för svarandenas rättegångskostnader på 8,5 miljoner mk. Wegelius meddelade omedelbart att åtminstone han överklagar, så processen lär ta några år och miljoner till. Räkningen sväller, men statens fickor är som bekant djupa när det gäller.

Varje fall skall dock bedömas för sig. Många av de avslutade och pågående straff- och skadeståndsprocesserna mot bankdirektörer har varit fullt befogade.

Det gäller särskilt då det finns väl grundade misstankar om att svarandena drivits av personlig vinning, snarare än av oaktsamhet och överdriven riskvilja. Inom spar- och andelsbanksfälten finns talrika exempel på kreditansvariga som tagit mutor för att bevilja lån mot svaga säkerheter. I fallet STS-Banken är det också befogat att pröva om förre chefdirektören Ulf Sundqvist favoriserade sina släktingar i kreditgiv-

ningen.

Staten borde ändå inte driva civilprocesser vars syfte är att redan i sig utgöra ett straff. I Scab-fallet verkar det ha varit fallet. Efter att allmänna åklagaren inte funnit underlag för en straffprocess för trolöshetsbrott stillades allmänhetens begäran om rättslig prövning med ett civilmål, utsiktslöst men nog så spektakulärt.

Sanningen är att ansvaret för Scabs misstag försvinner in i ett töcken, där det är meningslöst att leta efter enskilda "skyldiga".

Wegelius föregångare Matti Ali-Melkkilä, dog för egen hand och kan alltså inte längre nås ens av säkerhetsfondens jurister och revisorer. De lokala sparbankernas representanter i förvaltningsrådet snarast underblåste herrarna Wegelius & Riikonens expansionsiver. Bankinspektionen och Finlands Bank ingrep heller inte, trots att de rimligen förstod att en kreditexpansion på 25-30 procent per år är omöjlig med bibehållen portfölj kvalitet.

Det är värt att märka att de utdömda skadestånden främst baserar sig på formella fel: de tre direktionsmedlemmarna protokollförde inte kreditbesluten i korrekt ordning.

Det var allvarliga misstag, men samtidigt kan man undra varför inte de externa och interna revisorerna eller Bankinspektionen ingrep. Scabs förvaltningsråd hade förstås alltid möjlighet att avskeda direktörerna. Man kommer inte undan intrycket att den vågade kreditgivning- en var sanktionerad uppifrån ända tills förlusterna började materialise- ras.

Det heter att Scab-byken måste tvättas i rätten så att skattebetalarna får veta vad som verkligen hänt och så att det hela inte kan upprepas. Man behöver en katharsis, en reningsprocess där bankkatastrofen förpassas till det kollektiva förflutna.

Men vad vet skattebetalarna nu som de inte tidigare visste? Nästan hela rättegången utspelades bakom lyckta dörrar, mot svarandenas uttryckliga önskan. De berörda "kundhelheterna" fick inte nämnas, trots att alla visste att det rörde sig om Tampella, Interpolator och Union Mortgage. De båda förstnämnda har dessutom fallit i statens famn, så säkerhetsfonden skulle – om den så önskat – väl kunnat avstå från rätten till banksekretess.

När utslaget föll på torsdagen dristade sig lagman Kauko Huttunen att offentliggöra sina domskäl "eftersom offentlighetsprincipen kräver det". Huttunen kunde gärna ha sagt det redan då processen började.

Allmänt taget är skadeståndsprocesser otillfredsställande redskap för

utredningar, eftersom de rör sig inom snäva juridiska parametrar. Formalia och detaljer var ju inte det stora problemet i Scab, utan hela affärsstrategin.

Den riktiga vägen hade varit en offentlig hearing, som resulterat i en vitbok om Scab. Om staten avstått från skadeståndstalan hade direktörerna sannolikt varit mer öppenhjärtiga, vilket kanske gett väggkost för de nödvändiga reformerna av lagstiftningen och Finansinspektionens verksamhet. Nu föredrog man att blicka bakåt i stället för framåt.

De senaste fyra åren har Scab-direktörerna löpt gatlopp i medierna och ansatts av statens hela resursarsenal. Kanske lär det andra höga chefer att vara försiktiga med sina bolags pengar. Men risktagning hör också framöver till all affärsdrift. Vem är villig att ta ansvarsfulla jobb i näringslivet om resultatet kan bli att staten till slut försöker ta av dem hus, hem och heder. (17.02.1996)

bankkrisen och riskhanteringen

Meddelandet hade förberetts i tysthet och fick inte den uppmärksamhet den förtjänade då det presenterades för riksdagen på tisdagen. Regeringens plan för avvecklingen av bankstödet är nämligen inte bara ambitiös utan nästan revolutionerande.

Den uttalade avsikten är ju ingenting mindre än att bryta bankernas dominans på finansieringsmarknaderna. Genom att, som det heter, "diversifiera finansmarknaden" skall man förebygga en upprepning av sådana systemkriser som bankkrisen.

Initiativet är välkommet. Den enda kritiken man rimligen kan rikta mot förslaget är i själva verket att det kommer först nu: de åtgärder som regeringen nu talar för borde ha satts in redan då finansieringssektorn började avregleras i mitten av åttiotalet.

Anmärkningsvärt är också regeringens argumentation. Den identifierar bristande marknadsdisciplin som huvudorsaken till bankkrisen – bankerna har inte stimulerats till tillräcklig riskmedvetenhet av sina ägare och finansörer, och när satsningarna slagit fel är det skattebetalarna som fått stå för räkningen.

Med betoningen av marknadsdisciplinens roll erkänner regeringen äntligen det uppenbara. Reglering och myndighetsövervakning behövs, men kan aldrig ensamma garantera en tillräckligt stram riskhantering inom bankväsendet.

Den finländska bankkrisen har ju varit ett skolexempel på national-ekonomernas "moral hazard"-problem: så länge du får behålla vinsterna men någon annan betalar eventuella förluster lönar det sig alltid att satsa vågat. I detta land har generositeten utsträckts till och med till bankernas ägare: inga bankaktier har nollställts, inte ens Scabs trots att den banken fått tiotals miljarder i bidrag.

Deponenterna hör också till dem som friskt tagit risker. Under rän-techockens 1989–92 blev det rena folksporten att jaga dagshögsta mark-

nadsränta, utan att någon behövde ägna en tanke åt om bankerna ifråga var solida eller inte. I sina annonser betonade de mest vanskötta bankerna ju att deras konton räcktes av full statlig garanti.

Särskilt vad gäller sparbanksgruppen kan det heltäckande statliga insättarskyddet sägas ha varit huvudorsaken till de senare problemen – det gav möjlighet till den inlåning som krävdes för den vågade expansionen på utlåningssidan. Garantin har inte ens kostat bankerna något – en försäkring utan premie, alltså.

Hur dyrt det hela blev för skattebetalarna visas av beräkningar som regeringen publicerade i samband med tisdagens bankstödsrapport. Över 90 statliga miljarder har hittills bundits i stöd åt bankerna, varav hälften beräknas vara förlorade för alltid.

Summan är härresande, men det finns skäl att tro att den är aningen överoptimistisk. Framför allt förefaller man ha undervärderat räntekostnaderna för bankstödet, och övervärderat värdet på de tillgångar staten fått i utbyte för sina garantier och placeringar. Gissningarna från 1992 om att kostnaderna för det statliga bankstödet stiger till 80 miljarder mark håller alltså ännu streck.

Då inräknas inte de indirekta kostnaderna för bankstödsklämman. Som helt riktigt konstateras i regeringens berättelse ledde blanco-garantin för bankernas hela medelsanskaffning till att räntekostnaden för statens egna upplåning sköt i höjden.

Bankföreningen har skyndat sig att hävda att bankernas makt i landet överdrivs. Argumentet underbyggdes förnumstigt med påståendet att bankernas sammanlagda balansräkning i förhållande till BNP hör till de minsta i hela EU.

Det må vara sant, men säger inte särskilt mycket. Bankerna använder ju sin makt på många andra sätt än genom utlåning över balansräkningen. Och även om det stämmer att balansräkningarna krympt, så beror det på avskrivningarna av kreditförluster och på att de numera driver en stor del av sin verksamhet utanför balansräkningen.

Varje finländare känner ju till i vilket beroendeförhållande kunderna ofta står till sin bank. Småföretagens och hushållens brist på alternativa finansieringskällor har snarare ökat under bankkrisen.

Av tidigare fem stora bankgrupper finns bara tre kvar, och Merita Bank kontrollerar ensam sex tiondelar av företagsfinansieringen. I vilken annan bransch som helst hade Konkurrensverket ryckt in för länge sedan. Men eftersom konsolideringen av bankväsendet inte ens i teorin

kan gå längre än Merita, så tillåts storbanken försöka sanera sin balansräkning på bekostnad av konkurrensen.

Det här ger anledning till oro. På en avreglerad och internationaliserad finansieringsmarknad är det ju omöjligt för en bank att i längden ta ut högre marginaler än konkurrenterna.

Vi ser redan ett resultat: de finländska bankerna har tappat betydande marknadsandelar till nyetablerade utländska banker och andra former av finansiering. Mönstret är detsamma som under den egentliga bankkrisen: de svagaste kunderna söker sig till de svagaste bankerna, och de starkaste kunderna till de starkaste bankerna.

Att insättarskyddet begränsas har redan skapat oro bland många småsparare. Men även framöver kommer konton att garanteras upp till 150 000 mark, och av hushåll som sparar mer än så är det bara rimligt att förvänta att de följer med hur sparmedlen förvaltas. Det finns, som det brukar heta, inga gratis luncher. (16.05.1996)

m iljö

f från koldioxid till kondomer

Det man diskuterar i Rio de Janeiro är inte, tvärtom vad många hoppas och ännu fler tror, bara eller ens i huvudsak miljöskydd. Temat är hållbar utveckling – med betoning på båda.

Hållbar betyder att naturens resurser inte används så att det drar undan mattan för framtida generationer. Utveckling innebär rätten och skyldigheten att försöka höja den materiella välfärden.

För de rika ländernas invånare handlar miljöskydd mest om ozonhål och drivhuseffekt, men för världens flertal betyder miljövärd dricksvatten, ren luft att andas och hyfsad hälsovård. För alla handlar det om att ändra det ekonomiska beteendet, allt från hur mycket vi kör bil till hur många barn vi sätter till världen, så att miljökostnaderna beaktas. Ekonomi och ekologi härleds ur samma grekiska ord: oiko – "hem".

Fattigdom är inte längre ett problem bara för filantroper och humanister. På 90-talet har i-länderna vaknat upp till insikten om att misären i Tchad eller Kairos slum hotar hela den globala ekonomiska utvecklingen.

WHO och UNEP, två FN-organ, har funnit att utsläppsnivåerna av t.ex. svavel faller när inkomstnivån ökar över en viss gräns. Och fyra femtedelar av alla träd som fälls i u-länderna används som bränsle av de fattiga som inte har råd med gas eller fotogen.

Hållbar utveckling handlar om att den rikaste delen av världen måste ge avkall på sitt resursslösande välstånd. Ännu viktigare är ändå att höja välståndet i de fattigaste länderna. Den som varje dag kämpar för överlevnad har inte råd att tänka på blyfri bensin, sura regn eller arternas mångfald.

Också befolkningsexplosionen, ett problem så stort och skrämmande att Riomötet inte ens formellt diskuterar det, beror på fattigdomen. Och mot fattigdom finns bara en medicin: ekonomisk tillväxt.

Historisk erfarenhet visar att befolkningstillväxten planar ut när levnadsförhållandena blir bättre, kvinnornas ställning stärks och barndödligheten fås ner.

Med den ekonomiska tillväxten ser det faktiskt rätt bra ut. Om trenderna håller i sig är världens sammanlagda produktion om fyrtio år tre gånger större än nu.

Befolkningen ökar också snabbare än någonsin; år 2030 kanske vår planet hyser närmare 9 miljarder människor, mer än hälften fler än nu. Befolkningstillväxten är alltså trots allt långsammare än den ekonomiska, vilket borde kunna frigöra resurser både för direkt miljöskydd och en utjämning av de globala inkomstskillnaderna.

Men som den franske oceanografen Jacques Cousteau påpekar, hade jorden när han föddes, för 80 år sedan, 1,7 mrd invånare; om ytterligare 80 år kan vi vara 16 mrd, och det är definitivt mer än planeten kan hysa.

När vi människor varje dag blir 250 000 fler – ett nytt Finland var tredje vecka – finns det inte tid att vänta. Att överleva som råttor är inte det arv vi skall ge våra barn och barnbarn, som Cousteau konstaterar.

Vad Riomötet kanske ändå kanske kan uppnå – ifall ett möte av den uppblåsta kalibern kan åstadkomma någonting – är att skapa en medvetenhet om att ekonomisk utveckling skall ske på hela mänsklighetens villkor. Sloganen One World – "en värld" – har plötsligt blivit en politisk verklighet.

En orsak till den utvecklingspessimism som satt in i väst är just att man så kapitalt misslyckats att minska inkomstklyftorna.

En alltför stor del av hjälpen har försvunnit i kleptokratiska regimers fickor.

Ibland har den direkt motverkat en hållbar utveckling och bidragit till proletarisering och förslumning genom megalomaniska industrialiseringsprojekt. Resultatet av FN:s alla utvecklingsstrategier är att en stor del av världens fattiga länder reducerats till veritabla tiggargstater.

Nu går bara en tiondel av u-hjälpen till att skapa basservice åt de fattigaste, och den proportionen måste ändras. Det allra bästa sättet att hjälpa u-länderna är ändå rättvisa villkor i världshandeln.

Härvidlag har Finland inte mycket att skryta med; förutom att vi håller höga tullsatser på många u-landsprodukter har Finland hört till tillskyndarna av den groteskt förvridna världshandeln med livsmedel.

De rika ländernas lantbrukssubventioner har inte bara fråntagit tredje världen exportmöjligheter, utan dumpandet av överskottet har ibland också slagit ut u-ländernas bönder från deras hemmamarknader. De 120

stats- och regeringschefer som träffas i veckoslutet borde ryta det här åt sina förhandlare i Gatts pågående Uruguayrunda.

Det är helt klart att den rika världen måste hosta upp mer pengar, om inte annat så av eget intresse. Vi lever i en värld, hotad av många gemensamma faror, som ofta billigast kan åtgärdas i de fattiga länderna.

Det är viktigt att inte utvecklingspessimistiska, anti-teknologiska och radikala miljöintressen tillåts kapa åt sig den agenda Rio kanske leder till. Mänsklighetens livsmiljö hotas inte av för mycket utveckling, utan av för lite. Att tro att new age- och tillbaka-till-naturen-filosofier klarar oss ur knipan är en lyx bara dästa västerlänningar har råd med. (12.06.1992)

tyska blickar på kalhyggena

Den tyska tidskriften *Der Spiegel*s artikel i november om skogsbruket i Subarktis, rubricerad "Plundrare i norr", kunde kallas 90-talets notkris. Ännu tre månader senare målar den finländska skogsindustrin upp bilden av förlorade marknader och svärtat rykte.

Finländska miljöaktivister och olikttänkare inom skogshushållningen anklagas för landsförräderi och utpressning, samtidigt som branschen internt letar efter skyldiga till PR-katastrofen.

Uppenbart är att skogsindustrin ser det hela som en komplott, där Greenpeace är i maskopi med konkurrerande pappers- och massabruk på kontinenten.

Konspirationsteoretikerna fick vatten på kvarnen strax innan årsskiftet, då fyra tyska storförlag meddelade att de framöver strävar till att använda endast papper som är "kalhyggesfritt".

I utspelet, som gjordes på initiativ av Greenpeace, jämfördes skogsbruket i Subarktis med skövlingen av tropikernas regnskogar, och de nordeuropeiska och nordamerikanska pappers- och massaleverantörerna anklagades för "ekodumpning".

En annan illustration av opinionerna i Mellaneuropa är övertron på återanvändning av papper, som börjat nå nästan hysteriska drag. Faktum är ju att cellulosa fibrerna slits ut efter 4–6 returgånger, och tillförs inte tillräckligt med färskfiber i processen hotar en s.k. fiberkollaps, att pappersmassan inte längre håller ihop.

Om ny fiber behövs, så är väl de flesta överens om att den hellre skall tas från barrskogarna på norra halvklotet, än från de känsliga skogsmarkerna i tropikerna.

Uppenbart är att protektionistiska ambitioner spelar in bakom returpappersboomen. Tillgången till returpapper börjar bli en beaktansvärd konkurrensfördel för den mellaneuropeiska pappersindustrin, som man inte tvekar att underblåsa.

Det finländska skogsfolket verkar ha tagits på säng av hela miljödebatten, och reaktionerna visar både på sårad självkänsla och ett överlägsenhetskomplex. Som en direktör på ett skogsbolag konstaterade: "Vad har tyskarna att lära oss om kalhyggen, som själva huggit sitt land slätt på medeltiden".

De finländska avverkningsmetoderna har faktiskt blivit betydligt skonsammare under senare år. Kalhyggesytorna har minskats radikalt och den brutala djupplöjningen börjar vara ett minne blott.

Ändå finns det fula skönhetsfläckar. Trots den mer än tillräckliga virkestillväxten i ekonomiskogarna fortsätter man – med staten genom Forststyrelsen som den stora syndaren – att blicka på de sista återstående urskogarna i Lappland och Kajanaland.

Mängden fredade skogsområden har mångdubblats under det senaste decenniet, men huvuddelen består ännu av impediment och lågproduktiv mark. I södra Finland är bara en kvarts procent av skogsmarkerna fredade: alltför lite för att trygga art- och genrikedomen.

Dessutom fortsätter den statsstödda, region- och sysselsättningspolitiskt motiverade skogsgödslingen och utdikningen av myrarna i stor skala, vilket är tvivelaktigt både av ekonomiska och ekologiska skäl.

Det finns nu mer virke på rot i Finlands skogar än någonsin tidigare, och den årliga skogstillväxten är nästan dubbelt så stor som avverkningen.

Det har sina goda sidor, bl.a. för att biomassan binder drivhusgasen koldioxid ur luften, men behöver inte vara ett tecken på att allt står rätt till.

Rekordtillväxten är en följd av ett mer intensivt skogsbruk, som minskar den artrikedom som många anser viktig. Delvis är den också en följd av försurning och ökad kvävebelastning från luften. Pessimisterna fruktar att den här "stresstillväxten" snart skall förbytas i allt mer avstannande tillväxt och skogsdöd genom ökad köldkänslighet, angrepp av skadeorganismer och rubbad näringsbalans.

Och hur bra vi finländare än tycker att våra skogar sköts, så kan opinionerna i utlandet inte viftas bort som diletanteri. Många finländare bojkottar ju, på mer eller mindre goda grunder, aerosolförpackningar, möbler av tropiska träslag eller tonfisk som fångats med drivnät.

Om konsumenterna vägrar att köpa tidningar som trycks på papper som är av skog från kalhyggen är det något industrin måste finna sig i och anpassa sig till.

De finländska skogsbolagen förhåller sig förhoppningsvis lika pragmatiskt till miljödebatten som vissa av sina svenska konkurrenter.

MoDo har t.ex. gått ut med en storstilad intern skolningskampanj, där man betonar värdet av att uthuggningen sker hänsynsfullt och i lyriska ordalag beskriver fågelliv och sällsynta mossor och lavar.

Om de nordiska skogsbolagen lyckas övertyga miljöaktivisterna och därmed pappersköparna om att skogsbruket verkligen är och blir skonsammare, så kan miljömedvetenheten bli en tillgång.

Då hjälper det inte att se konspirationer bakom varje buske: kritiken måste bemötas sakligt, och i den mån den är berättigad skall den också leda till omvärderingar. Också skogsindustrins kunder har alltid rätt, som det brukar heta. (31.01.1994)

den globala hetluften

Under det globala miljömotet i Rio de Janeiro i maj 1992 kom FN:s medlemsländer överens om att klimatförändringar, orsakade av utsläpp av drivhusgaser, utgör ett dödligt hot för mänskligheten. Men den uppföljning som nu görs vid en konferens i Berlin visar att det därefter brustit i beredskapen att omsätta ord i handling.

Sedan Rio har övertygelsen ytterligare stärkts om att det är mänsklig aktivitet som orsakat den höjda temperaturen i jordens atmosfär. Mer sofistikerade matematiska modeller har också ökat vetenskapsmännens kunskap om de klimatologiska effekter detta har och troligen får.

Sedan 1860 har jordens medeltemperatur stigit med en halv grad. Stegringstrenden följer på ett övertygande sätt ökningen av koldioxidhalten i atmosfären. Koldioxidhalten följer användningen av fossila bränslen.

En halv grad låter inte särskilt mycket, men de flesta klimatologer är övertygade om att de senaste årens många kraftiga orkaner, anmärkningsvärt svåra torkperioder och häftiga regn är utslag av förändrade klimatmönster. 1990 var det varmaste år som någonsin uppmäts, och man räknar allmänt med att rekordet slås redan i år efter att effekten av vulkanbrottet i Pinatubo klingar av.

Det råder nu stor enighet om att jordens medeltemperatur stiger med ytterligare 2,5 grader till slutet av nästa århundrade om utsläppen av drivhusgaser fortsätter öka enligt trenden. En sådan temperaturförändring vore lika stor, men mycket snabbare, än den som avslutade istiden för 10 000 år sedan. Sedan dess har jordens medeltemperatur växlat inom ett band på bara två grader.

Senast det var tre grader varmare än nu var för hundratusen år sedan.

Varmare väder låter inte helt oävet för oss nordbor, men det är inte säkert att en global temperaturhöjning får de resultaten. Det finns indikationer på att istäcket över Arktis börjar krympa. Det kalla smältvattnet

hotar hejda Golfströmmen längre söderut än idag eller stoppa den. Effekten blir att Skandinavien får ett sibiriskt inlandsklimat. Det vore godnatt för Finland som vi känner det.

De kraftigaste effekterna ger förändringarna ändå längre söderut. En marginell minskning av nederbördsmängderna skulle göra stora stäppområden i Afrika och Centralasien obebodliga. Miljoner människor vid låglänta kustområden tvingas flytta om havsytan börjar stiga, och ett dussin östater hotar helt att uppslukas av havet.

Även om modellerna är oerhört komplexa och förbundna med en betydande osäkerhet, så bör det vara uppenbart att riskerna är så enorma att något måste göras redan nu. Historien visar att klimatologiska förändringar kan sätta enorma folkmassor i rörelse, både fysiskt och politiskt.

Problemet är att klimatförändringarna drabbar mänskligheten som helhet, medan enskilda stater har ett starkt intresse av att fortsätta som förr. Om Finland minskar koldioxidutsläppen har det en marginell klimatologisk effekt, men stora följdverkningar för den lokala ekonomin. Det lönar sig att friåka och hoppas att andra håller igen. Den avmätta tillämpningen av Rioprotokollet bevisar det här med all tydlighet.

Länder som måste skapa försörjning för en explosionsartad ökande befolkning, tänker naturligtvis mer på sina omedelbara problem än på klimatologiska förändringar vars effekter är mer osäkra och kommer längre fram i tiden.

Två slutsatser kan dras av det här. För det första måste man skapa en mekanism med bindande utsläppskvoter som kan köpas och säljas globalt. Bara så kan sparandet av energi och skyddandet av koldioxidbindande växtlighet koncentreras till de länder och industrier där det kan göras mest kostnadseffektivt. Till exempel i Ryssland, där läckande jordgasledningar årligen släpper ut hälften så mycket metan – en annan farlig drivhusgas – som Tyskland förbrukar.

En global utsläppskvotering måste läggas upp så att den för över medel från rika till fattiga länder. U-länderna har rätt till kompensation både för den uteblivna möjligheten till energiintensiv utveckling, och för de klimatförändringar som de redan drabbats av på grund av industrialiseringen på norra halvklotet.

Världsomfattande utsläppsnormer innebär förstås ett kraftigt ingrepp i ländernas självbestämmanderätt, och fördelningsfrågan vore enormt svår att lösa. Det leder till den andra slutsatsen: de stora och rika länderna måste visa vägen.

EU:s försök att internt införa en koldioxidskatt har bromsats av motstånd från industri, bilister och alla dem som vill få slut på lågkonjunkturen. Samma gäller för USA, som ensamt svarar för en fjärdedel av världens koldioxidutsläpp.

Industriländerna inom OECD utgör ändå en grupp med större förmåga till handling än FN som helhet. De borde därför ta initiativet och organisera ett begränsat kvoteringsystem. När det finslipats och bevisats fungera – vilket det kommer att göra – kan det utvidgas till ett världsomfattande avtal. Under tiden skulle drivgasutsläppen åtminstone kunna stabiliseras. (2.04.1995)

hoppsan!, medger Greenpeace

Mot de franska kärnvapenproven kan man argumentera på flera grunder, men de miljömässiga hör till de svagaste. Strålningsskadorna – i den mån de förekommit – hänför sig till perioden då sprängningarna utfördes i atmosfären, inte i basaltlagren under Mururoa-atollen.

Och för proportionens skull: fram till sextioalet sprängde Sovjet talrika vätebomber i atmosfären ovanför Novaja Zemlja, varav den största laddningen var i storleksordningen 60 megaton, alltså omkring tre tusen gånger kraftigare än tisdagskvällens underjordiska Mururoa-prov. Det finns grader också i helvetet.

Det verkar alltså som om det biter bättre på massorna att varna för miljöeffekter än att använda de argument som är mest relevanta i sammanhanget: att Frankrike med sina tester äventyrar provstoppsavtalet.

Strax innan vi uppmanades att lämna de franska vinerna kvar på butikshyllan riktade världens samveten bojkott-maningarna mot oljekoncernen Shell. Orsaken var planerna att sänka Brent Spar, en uttjänt lagringsplattform för råolja, i Nordatlanten.

Dumpningen stoppades den 20 juni efter en särdeles lyckad Greenpeace-kampanj. Flera europeiska regeringar som ingenting haft att anföra mot dumpningen då den diskuterades i Nordsjökommissionen gick ut med hårda protester mot både Shell och den brittiska regeringen. Kulmen i protesterna kom den 16 juni då Greenpeace anklagade Shell för att ha ljugit om mängden oljeslam som fanns kvar på plattformen: i stället för 100 ton skulle det handla om 50 gånger mer, 5 000 ton. Men i måndags backade Greenpeace och bad om ursäkt.

Mätutrustningen, har det visat sig, fastnade i rören och gav därför helt fel resultat.

Samtidigt som ursäkten levererades hävdade Greenpeace dock att mätmissen var irrelevant eftersom den inte hann påverka debatten. Och

i varje fall, menar man, gäller frågan principen om det är rätt att deponera avfall på havsbotten.

Logiken är inte den tydligaste. Det måste ju ligga en skillnad i att sänka järnskrot eller kemiska substanser (helt oavsett att mer än 500 tankfartyg förlit de senaste 20 åren, de flesta i grundare vatten och med betydligt mer olja ombord än Brent Spar har). Och efter att den felaktiga anklagelsen kastades ut tog det bara fyra dagar för Shell att vika för opinionstrycket.

Att Greenpeace vann propagandakriget beror på att organisationen åtnjuter en stor trovärdighet, som förmodligen tål den senaste knäcken.

Greenpeace satsar stora resurser på att göra egen forskning och på att finansiera utomstående expertis. Men organisationen har också en benägenhet att tolka vetenskapliga forskningsresultat i eget intresse, och att använda ett propagandistiskt språkbruk där fakta får stå tillbaka för den politiska ändamålsenligheten.

Det senaste året har Greenpeace exempelvis drivit en kampanj mot PCB-plast genom att hävda att den ligger bakom försämrad fruktsamhet hos västerländska män, trots att de forskare på vars uppgifter kampanjen baseras tagit avstånd från organisationens långtgående tolkningar.

Greenpeace ser som sin uppgift att väcka miljömedvetenhet hos den breda allmänheten, och gör det genom dramatiska aktioner som syftar till uppmärksamhet i media. Risken är bara att uppmärksamheten blir ett mål i sig: att världens uppmärksamhet inte riktas mot de farligaste miljöhoten, utan mot dem som gör sig bäst på TV.

Det är illa om miljöansträngningarna riktas fel, men ännu värre om miljökampen ökar miljöskadorna. I fallet Brent Spar är en sänkning fortfarande det bästa alternativet, och Greenpeaces ursäkt leder förhoppningsvis till att plattformen kan bogseras bort från den norska fjord där den nu ligger för att sänkas på stort djup. Det är förvisso ingen vacker lösning, men bättre än andra alternativ. (7.09.1995)

stora och kloka djur

För två veckor sedan sammanträdde Internationella Valfångskommissionen, IWC, till det viktigaste mötet i organisationens 51-åriga historia. De två ledande valfångstnationerna Norge och Japan hotade utträda ifall inte moratoriet på kommersiell valfångst, infört 1986, hävdades.

Nu ser det ändå ut som om IWC kan leva vidare. Vid nästa möte, i maj, kommer kommissionen troligen att tillåta begränsad fångst i vissa kustvatten, i utbyte mot att all jakt på världshaven och all internationell handel med valkött förbjuds. IWC har varit ett odelat fiasko. I stället för att, som statuterna säger, övervaka bevarandet av ett tillräckligt valbestånd och möjliggöra en välordnad utveckling av valfångstindustrin presiderade kommissionen först över en systematisk massutrotning och sedan över ett totalstopp för valfångsten. Det är länge sedan valfångsten haft någon större ekonomisk betydelse. Redan före sekelskiftet hittade mänskligheten surrogat för både valbenskorsetter och valolja.

Men på sina håll tycker man om att äta valkött. Jakten fortsatte därför med allt effektivare metoder. I början av 1980-talet var de flesta arter utrotningshotade; beståndet av blåval beräknades ha fallit till några dusin individer.

Då vaknade den s.k. världsoptionen. Naturfilmarna beskrev de majestätiska djurens liv och det blodiga hantverk som valfångsten utan tvekan är. "Save the Whales"-t-skjortor kunde köpas på varenda rockfestival. Islänningar vågade inte säga varifrån de kom.

Också finländarna har dragit sitt strå till stacken. Finland gick med i IWC och var 1992 med om att rösta igenom moratoriet. Liksom majoriteten av IWC:s 39 nuvarande medlemsländer har Finland aldrig idkat valfångst. Ett totalstopp medför alltså bara en varm känsla i hjärttrakten, inga kostnader.

Många valarter är utrotningshotade, men inte alla. IWC beräknar att det nu finns 900000 vikvalar, och en del forskare uppger betydligt högre tal. Ingen förnekar att beståndet klarar av begränsad fångst.

USA, där valen fått kultstatus, insisterar dock på ett totalstopp för all valfångst. I andra sammanhang – som i klimat- eller biodiversitetsfrågorna – pläderar Washington visserligen för lösningar baserade på vetenskap. Men den principen gäller tydligen bara när bensinpriset hotar gå upp.

Norska valexperter varnar för att vikvalsbeståndet ökar så snabbt att nya ekologiska obalanser hotar – till exempel att fiskbestånd decimeras eller att andra marina däggdjur trängs ut. Sådan blev effekten då den arktiska säljakten i det närmaste upphörde efter ingripanden av Greenpeace och Brigitte Bardot. Det tog bara några år för sälbeståndet i Norska havet att explodera.

När sälstammen ökat tillräckligt slöts cirkeln genom att massvält bröt ut bland sälarna.

Men, argumenterar valvännerna, om fångst av vikval tillåts kan kött från hotade valarter lättare prånglas ut på marknaden. De senaste åren har man ju hittat både blå- och gråvalskött i japanska kyldiskar. Norrmännen har dock en lösning: att DNA-testa varje parti salufört valkött. De har till och med lovat bekosta operationen.

Valfångstförbudet är ju ingalunda heltäckande ens nu. IWC accepterar fortfarande vetenskaplig fångst. Norge, Japan och icke-IWC-medlemmen Island dödar årligen några hundra vikvalar i forskningssyfte, men köttet hittar nog till slut vägen till matbordet.

Dessutom tillåts en del s.k. ursprungsfolk – eskimåer i Alaska och på Grönland, sibiriska kustfolk och invånarna på de karibiska öarna St Vincent och Grenadinerna – fånga val för husbehov.

Detta anses höra till deras traditionella livsstil. Men är inte valfångst en urgammal näringsgren också för norrmän, islänningar och japaner? Det luktar omvänd rasism.

Det finns andra konstigheter. Enligt IWC:s regler får ursprungsfolken inte sälja valkött eller tran för pengar – fast det ju är pengar de mest av allt behöver. Samtidigt försöker japanska fiskhandlare övertala indianstammar på den amerikanska västkusten att återuppta valfångsten efter en paus på hundra år; köttet skulle helt legalt bytas mot Toyotabilar och Sony-televisioner.

Och i Ryssland används en stor del av det valkött som de sibiriska urinvånarna fångar till föda för pälsdjur. För vikvalsbeståndet är en jakt

på några hundra individer årligen betydelselös i förhållande till alla de valar som människan tar livet av med drivnät, trålar, offshoreinstallationer och krockar med fartyg. En del ekologer varnar t.o.m. för att valsafarin blivit så vanliga att valarnas fortplantning störs.

Valfångsten visar på konflikten mellan ekonomiska och existentiella värderingar i miljövärden. Har den som anser att varje enskild val har ett egenvärde rätt att kräva att valstammarna totalskyddas på bekostnad av andras levebröd?

Tänk om det uppstod en internationell storm mot den finländska jakten? Det kan hända snabbare än man anar – det kan räcka med ett TV-program med närbilder på urkråmet av en älgkalv, några fulla ålänningar i vättaskåran eller samer som piskar renar vid avskiljningen.

Västerländska stadsbor gillar sälar, bisonoxar, sjölejon och andra stora, ludna eller bevingade djur. Men vem kedjar sig fast vid en ambasadgrund för att skydda en alg, en lav eller en skalbagge?

När gör Hollywood en Free Willy-snyftis om en utrotningshotad näbbgädda eller hasselsnok?

Eller ta elefanten. Den hotades av utrotning tills ett internationellt förbud mot handel med elfenben infördes som berövade tjuvjägarna deras marknad. Populationerna har därefter återhämtat sig så starkt att de på många håll orsakar stor skada. En vuxen elefant äter 200–300 kilo per dag och välter gärna ett träd för att komma åt en frodig gren.

Elefanten är det ståtligaste djur jag någonsin sett, uppenbart intelligent och utrustat med ett avancerat känsloliv. Jag vill att den finns kvar i världens fauna. Men borde jag inte betala för det åt de afrikanska bönder som riskerar bli ihjälstängade eller får sina grödor förstörda av vad de tycker är fyra tons kackerlackor?

En del av förbuden av fångst av karismatiska däggdjur var säkert motiverade, men när bestånden återhämtat sig får de inte i sin tur rubba jämvikten. Det naturliga system där arterna tidigare levde finns inte längre, och människan måste tyvärr agera surrogatbalanserare. Naturvärden kan inte bygga på en romantisk dröm om en orörd natur, för sådan finns knappast längre någonstans. (5.11.1997)

i dag

i eller till Europa?

Det finns tre europeiska länder där man brukar tala om att "åka till Europa": Ryssland, Britannien och Finland.

Komplexen har olika bakgrund. Orsaken i det brittiska fallet är den von oben-mentalitet som illustreras av den gamla anekdoten: Dimma På Engelska Kanalen – Kontinenten Isolerad.

Och under bolsjevismens tunna putslager i Sovjet framträder igen den ryska religiöst-ortodoxa frälsningsmyten som alltid definierat Ryssland som Det Tredje Rom: en enhet separerat från, rentav ovanför den europeiska kulturkretsen.

I Finland handlar det om ett mindervärdeskomplex. Vi reser "till", inte "i", Europa. Företag "etablerar sig i Europa" på samma sätt som Livingstone & Stanley utforskade Nilens källor eller Pizarro erövrade Inkariket.

I Finland står det europeiska för Den Stora Världen, Kultur och Stil.

Reklamspråket, vår tids spegel, ger otaliga exempel: SJ:s senaste image-reklam i TV visar tåg som rusar fram genom Lombardiet (hållandes tidtabellen?), på Rivieran och längs Portugals kuster. Att man kan åka tåg också där bevisar moderniteten i resandesättet och säljer förhoppningsvis biljetter på de bansträckor som finns kvar i vårt land.

Restaurangkritikerna berömmar samtidigt "den europeiska stämningen" på någon ny krog – även om det betyder att interiören är ett sammelsurium hoprafsat av en engelsk inredningsfirma.

Det är svårt att föreställa sig att en belgare, eller en polack för den delen, lika frenetiskt framhåller det europeiska som någonting importerat och exklusivt, eller försöker bevisa sin rätt till delaktighet i den europeiska kulturkretsen.

Mindervärdeskomplexet hindrar oss att se nyktert och realistiskt på de faror och möjligheter som den europeiska integrationen för med sig.

Å ena sidan har det lett till företagens Vilda Västern-aktiga eufori över att ha upptäckt en helt ny världsdel. Å andra sidan tror man att motpar-

ten – övriga européer – är precis lika fascinerad: att främlingarna börjar välla in över gränserna så fort vi öppnar på förlåten till vår enastående välståndsapparat.

Följden är en ytterligt defensiv Europastrategi, som genomsyrar allt från närings- och kulturliv till säkerhetspolitiskt tänkande.

Det gäller inte bara de grönas nynationalistiska fraser eller näringslivets plötsligt vaknande rädsla om "nationalegendomen". T.o.m. de som ivrar för ett närmande till ett hägrande Europa, ser begreppet som någonting abstrakt och mytiskt, som ett främmande Schlaraffenland i fjärran, där ymnighetshornen flödar över av priskonkurrens, marknadstänkande, kreativitet, spontanitet, mat-, vin- och kafékultur.

I stället borde vi få en offensiv Europastrategi, som inte så mycket fruktar hur integrationen kan skada Finland, eller (som Utrikesministeriet) funderar över hur vi skall få mesta möjliga kortsiktiga fördelar utan att ge upp beslutanderätten.

Låt oss istället erkänna att vi redan är ett europeiskt land – låt vara ett av de yngre – och lever i ett samhälle som bygger på samma grundvärderingar som resten av det vi kallar Europa.

Mystifieringen av Europabegreppet leder in på fel spår – vare sig det blir en plötslig omvändelse till förmån för EG-anslutning, eller en nynationalistisk och inåtvänd hållning i integrationsfrågan.

Den utrikespolitiska ledningen håller i EES-kortet så knogarna vitnar och satsar allt på att förhandlingarna mellan EG och Efta skall leda till det enda önskade resultatet.

Och EES är säkert en rätt och riktig strategi just nu, temporärt.

Mindre bra är att man fortfarande försöker dämpa debatten om vilka övriga alternativ som står till buds, t.ex. med motiveringen att vi måste framstå med enad front utåt.

Hela EES-modellen är ändå bara ett defensivt arrangemang som strävar till att trygga Finlands ekonomiska minimiintressen i den europeiska superstat som ser ut att byggas upp.

Och det finns ett alternativ: en offensiv modell. Dess syfte skulle vara att igen, inte minst till namnet, etablera Finland som en fullvärdig medlem av det europeiska kultursamfundet.

I det fallet finns knappast något annat alternativ än ett medlemskap i EG. EG skapades också, det bör vi minnas, utifrån idealistiska motiv. Syftet var aldrig (och är knappast ens nu) i första hand att skapa en ekonomisk koloss som kan konkurrera med USA och Japan. Efter andra världskriget insåg tänkande människor både hos segrare och besegrade

I DAG

att katastrofen aldrig fick upprepas, att nationerna trots allt hade betydligt mer gemensamt än vad skilde dem åt.

Ett EG-medlemskap kanske inte är tillgängligt för tillfället, eller ens uppnåeligt av säkerhetspolitiska skäl.

Men redan att diskutera möjligheten innebär att vi omdefinierar vår kulturellt-geografiska plats i världen.

Kanske det också höjer vår kollektiva känsla av delaktighet i något större. (24.05.1990)

om Eurohjärtat

För en tid sedan råkade jag tillbringa en dryg vecka i Bryssel, som av någon anledning utsetts till Europas huvudstad – precis som om vi eller belgarna förtjänat det.

Det kan inte bero på arkitekturen: frånsett några dockhemsliknande, strålkastarbelysta kvarter kring Grand Place ser staden ut som Botswana efter två sydafrikanska invasioner och återuppbyggnad med nordkoreansk hjälp – fast regnigare och med mer hundlort på trottoarerna.

Det kan inte bero på kommunikationerna: tunnelbanan kommer när den kommer och flygfältet påminner mest om Moskvas Sjeremetjevo, fast med bättre slips- och osturval i tax-free-butiken.

Antagligen var det maten som fällde avgörandet: liksom det bästa mexikanska köket finns i USA, och den bästa ryska i Helsingfors, serverar belgarna det överlägset bästa franska köket – i Bryssel på inte mindre än 2 000 restauranger. Portionerna är också större, vilket gläder oss finländare.

Dessutom sägs det att det bryggs 500 ölsorter i staden: de flesta dubbelt så starka som Koffens A.

I övrigt är Bryssel en till ytterlighet charmfri stad, som inte blir bättre av att mellan 5 000 och 10 000 brackiga svenskar bor där som skatteflyktingar.

Majoriteten av dessa är "fastighetsskojare", som gjorts till miljardärer av sossarnas politik under åttiotalet. Därefter har de flyttat till Belgien och höjt hyrorna till skyarna även där, till ingens belåtenhet. Hans Thulins namn åkallas numera allmänt på exil-haitiernas svarta mässor.

Själva bor svenskarna söder om stan, främst i förorten Waterloo, men de kommer ofta in till centrum för att shoppa, äta och dricka. Rör man sig i stadskärnan sent på natten har man alla chanser att få stryk på ren svenska av emigranternas tonårsbarn.

Papporna slåss inte så mycket, men är lika högljudda.

Svenskarna utgör det mest pikanta inslaget i Bryssels internationella stadsbild, där en fjärdedel av miljonen invånare är utlänningar.

De flesta av dem är naturligtvis inte EG-byråkrater, lobbare eller fastighetshajar, utan zairiska trädgårdsmästare, arabiska busschaufförer eller filippinska diskare (servitörerna är däremot alltid européer – det är ett statusyrke i Belgien).

Tro emellertid inte att man får bosätta sig fritt i Europas huvudstad. Flera av Storbryssels 19 kommuner har förbjudit icke EG-medborgare att bosätta sig på deras område.

Undantag från apartheidregeln beviljas dock smidigt åt nordbor, öst-errikare och schweizare.

Finländarna har hittills hållit en lägre profil än svenskarna. Först alldeles nyligen har de gjort sig gällande som fastighetsköpare, och kolonin består ännu i huvudsak av ambassadör Erkki Liikanen med familj, trettioalet diplomater, ett halvdussin journalister samt ledningen för några finländska storföretags Europakontor.

EG:s högkvarter Berlaymont påminner lite om KGB-centret utanför Moskva, fast det finns färre parkerings-platser utanför. I Bryssel ställer man bilen på trottoaren, eftersom lappisorna alltid är i strejk, och den belgiska byråkratin i vilket fall som helst inte förmår driva in de böter som skrivs ut.

Också i övrigt är staden översållad av internationella organisationer. Nato har sitt hårdbevakade huvudkvarter alldeles bredvid Nestes byggnad.

I Bryssel finns också en betongkoloss för Europaparlamentet, medan EG:s ministerråd som bäst håller på att slå upp en ny helgedom åt sig i centrum av staden.

Allt detta behövs för att inrymma 15 000 EG-tjänstemän. Dessutom krävs kontor, bostäder och krogar för en hord lobbare, diplomater och murvlar som med liten framgång försöker följa med, och med ännu mindre framgång påverkar, vad som är på gång.

Märk väl att Brysselborna inte tycker illa bara om utlänningar. Nej, stadens språkgrupper bråkar med en intensitet som får 30-talets gatubråk i Helsingfors att verka som ljumma västanfläktar.

Majoriteten i Bryssel är fransktalande valloner, men staden ligger mitt i flamländska Flandern, och liksom i Belgien som helhet vägrar halva Bryssels befolkning tala med den andra hälften, och vice versa.

Tala helst engelska, och absolut inte franska, med flamländarna. Med vallonerna kan man försöka allt utom flamländska (som de dessutom

vägrar kalla så – "det är ju egentligen en holländsk dialekt"): de svarar ändå på franska.

Det är inte bara gatuskyltarna som plötsligt byter språk: i en gatukorsning kan det också finnas ett potthål, som inte lagas för att språkgrupperna inte kommer överens om vem hålet tillhör.

Var också noga med att ringa efter ambulansen på rätt språk – förutsett att du fått telefonen installerad. Det tar ett halvår om du mutar tjänstemannen på televerket, annars längre. (6.01.1991)

lämnad på stranden

Doug, som tog emot hyrbilen i Fort Lauderdale följande kväll, var förvånad.

Tog de verkligen fingeravtryck från dörren? Det har jag aldrig hört om förut. Kanske är det för att du är utlänning?

Och visst var det ju hyggligt av polisen att undersöka inbrottet så grundligt, även om trösten inte är så stor när man blivit av med allt man äger utom ett par blöta simbyxor, gummitossorna och en ärmlös t-skjorta.

Jag kan försäkra att världen verkar ganska stor när man står ensam på en parkeringsplats i södra Florida utan kreditkort, körkort, pass eller en endaste dollar på fickan. Ens kritik av det nordiska trygghetssamhället sätts också i perspektiv.

Den här sanna historien inträffade en fredag i augusti.

På väg från Key West mot Miami stannade jag vid Bahia Honda, Floridas bästa badstrand, för ett snabbt dopp. Under de femton minuter jag var borta hann någon bryta upp låset och tömma bilen.

Jag lyfter på hatten för det proffsiga jobbet, och hoppas att pengarna gick till en överdos heroin på någon skitig allmän toalett.

I det här läget gäller det att hålla huvudet kallt, insåg jag. Förmaningarna från mer resvana (och olycksdrabbade) medindivider ekade tomt i skallen: "Anmäl först det stulna kreditkortet, det är regel nummer ett. Annars kan det bli dyrt".

Damen på Visa-centralen frågade genast vart hon skulle skicka ersättningskortet. Det var innan hon upptäckte att Föreningsbaken inte hör till de banker som erbjuder Emergency Service åt sina Visa-kunder.

I det ögonblicket lovade jag mig själv att byta bank. Löftet kan dock bli svårt att uppfylla, eftersom jag nu märkt att alla finländska banker – liksom Kreditlaget, som sköter Visa-korten – har som policy att inte skicka ersättningskort utomlands.

Mitt råd är därför att skaffa ett Riktigt Kreditkort, som American Express eller Diner's Club. I Nordamerika lovar de ersätta förlorade kreditkort inom några timmar.

Nästa steg: ta kontakt med finländska konsuln i Lake Worth för att anmäla det stulna passet och be om lite råd och hjälp.

Men klockan var redan över två på fredagseftermiddagen, så han hade antagligen redan stuckit över till golfbanan. I varje fall svarade han inte i telefon.

Det gjorde inte så mycket eftersom han ändå inte får skriva ut pass. Honorärkonsulns uppgifter? Fråga inte mig.

Nästa steg: ring ambassaden i Washington.

Men – det är fredag eftermiddag och konsulatsavdelningen stänger vid lunchtid. Var vänlig återkom på måndag, säger dom i växeln.

I det här skedet är mitt blodtryck redan så högt att jag är beredd att åberopa min yrkesstatus, och övertalar växeln att koppla mig till pressattachén.

Han heter Pekka Karhuvaara, en hygglig prick som snabbt hjälper mig fram till damen som svarar för bl.a. passärenden på ambassaden.

Hon är full av förståelse och önskar mig välkommen till Washington nästa måndag. Då ordnar sig ett nytt pass på momangen för bara 25 dollar kontant.

Då är det dags att förklara att jag för tillfället inte är i besittning av några 25 dollar, än mindre av medel för förflyttning 2153 kilometer norrut till Washington – eller ens för fysisk överlevnad fram till måndagen.

I det skedet räknar man med att ambassaden erbjuder sig att telegrafera ner några hundra. Det är ju som bekant en lottovinst att födas i Finland.

Men damen på konsulatet förklarar att utrikesministeriet "tyvärr inte får låna pengar åt finska medborgare i knipa". Enda sättet de kan hjälpa är om någon vän eller anhörig deponerar motsvarande summa på UM:s konto i Finland.

Regeln skall förhindra att finska medborgare missbrukar statens välvilja, t.ex. genom att festa upp pengarna och returbiljetten på Kanarieöarna och åka hem på konsulns bekostnad. UM:s biståndsbudget omfattar inte enskilda medborgare.

– Men, bönade jag, det är fredag kväll i Finland. Bankerna har stängt för veckoslutet.

– Jag kan bara beklaga. Vi har våra instruktioner.

Jag har glömt (eller förträngt) vad damen hette, men det var antagligen Kafka.

På sommaren är det varmt i Florida, så jag frös inte ihjäl. Tjuvarna hade också lämnat ett par burkar öl och lite frukt, så jag klarade näringsintaget. Och fast bensinen var nästan slut lånade några hyggliga själar mig tillräckligt för att klara bilen de 300 kilometrarna till Fort Lauderdale.

Därifrån fick jag, slutligen, tag på en vän i Toronto, Kanada, som telegraferade ner lite pengar. Det bekräftade än en gång erfarenheten att allting löser sig förr eller senare – om man inte hinner dö först.

Men nästa gång jag reser utomlands ser jag till att åka någonstans där Finland inte har diplomatisk representation. Då kan man ju, i händelse av trångmål, vända sig till svenska, danska eller norska ambassaden. (22.09.1991)

vid luckan

Det är aldrig skoj när bilen pajar, men sällsynt obehagligt blir det när det försätter en i direktkontakt med den finländska byråkratins klarast skinande stjärna, Tullposten.

Som ägare till en äldre brittisk bil var jag inte särskilt förvånad när besiktningssmannen tyckte att glappet i ratten var väl stort och hotade med körförbud. Sagt och gjort; beställningen på en ny kuggstång gick i väg till hovleverantören i England.

Många av läsarna minns säkert debatten i början på 70-talet om frihandelsavtalet med EEC. Då fruktade arga unga radikaler (många sedermera reformerade till varma förespråkare för ett finländskt EG-medlemskap) att Finland med tullfriheten skulle säljas ut till det internationella monopolkapitalet.

Men de som trodde EEC-frihandeln skulle leda till att utländska varor skulle överflöda vårt samhälle hade inte räknat med, ja ni vet vad: tullposten, bevararen av våra tsaristiska traditioner. Senast där blir det stopp för alla fantasier om fri rörlighet för varor.

Scenen är Kuortanegatan i Vallgård, Helsingfors, där tullposten numera huserar i ett splitternytt skinande hus. Den gamla inkvartering-en, det dammiga Tennispalatset vid Busstationen är ett minne blott.

Kuortanegatan nås bekvämt från flygfältet, vilket säkert är huvudmotivet för den nya adressen. Från spårvagnshållplatsen är det bara något hundratal meter att gå, och man hittar lätt med hjälp av en bra karta. Annars kan man ju alltid ta taxi.

Visserligen håller man sommartid öppet bara till en kvart över tre, och lördagar är det helt stängt. Men de flesta av oss har tillmötesgående arbetsgivare som gärna ger en timme eller två ledigt från jobbet för att sköta personliga ärenden. Dessutom är så många numera arbetslösa och har gott om tid på dagarna.

Man hade trott att det nya huset skulle vara utrustat med toppmodern lagerhållningsteknik, löpande band och automatik. Men tullposten hade redan i sina tidigare lokaliteter utvecklat ett tillräckligt effektivt system att betjäna sina kunder, som det inte finns skäl att ändra på. Det räcker faktiskt med att gå till bara tre skilda luckor – det är inte fler än i en genomsnittlig sovjetisk matbutik.

I lucka nummer ett lämnar man in avin och får en kölapp. Medan flickan i luckan skickar vidare beställningen till lagret bakom kan man sedan sitta i salen och blicka ut över diskarna där tullklararerna väntar. När jag är där finns det tio stycken tullare på plats, dubbelt fler än antalet väntande kunder.

Jag väntar en kvart i en sävlig, meditativ miljö. Tullarna blickar stilla omkring sig, filar på naglarna, petar sig i näsan och bladdrar i sina mappar. Klockan 11.30 prick stiger två av dem upp; det är tydligen dags för lunch.

Och strax därefter brakar det lös! En lagergubbe rullar fram en kärra med min kuggstång till en av diskarna, det plingar till och numret kommer upp på ljusskärmen.

Omsättnings-skatt måste vi naturligtvis betala, annars stannar samhällets hjul. Men tro inte att man slipper undan tullen, EEC-frihandelsavtal eller inte.

Trots att min kuggstång uppenbart är avsänd från Storbritannien, och kvittot uttryckligen säger att delen är tillverkad i det landet – en motsträvig, men dock medlem av EEC – räcker det inte.

Den vänliga damen i luckan skjuter fram ett papper som visar hur EEC-certifikatet, det magiska som leder till tullfrihet, korrekt borde vara formulerat, undertecknat och stämplat. Så tyvärr, det blir att slå upp i mappen.

Men är kuggstången en del av bilens grundkonstruktion? Eller en del av hjulupphängningen? Tullkoderna flimrar framför ögonen. Skall tullsatsen vara 4 eller 7 procent?

Vi kompromissar för enkelhetens skull, och det blir 7 procent. Tillsammans med "utjämnings-skatten", vars motiv och syfte förblir dunkelt, går räkningen på 371 mark. Den betalar man i följande lucka.

Flickan där är inte heller överarbetad och läser som bäst in sig på det senaste skvallret om tangokungen i "7 pävää".

Sedan är det bara att ta kuggstången under armen och gå ner för trappan. Det hela har inte tagit mycket längre än en halvtimme oräknat restiden.

371 mark är ganska mycket pengar, men jag tvivlar på att det räcker för att täcka utgifterna för hela processen; för lönerna åt personalen, för hyror och andra fasta kostnader och för administrationen – de tullare man ser har väl en armé av förmän och administratörer bakom sig.

Räknar man in de samhällsekonomiska förlusterna, kostnaden för kundernas förlorade arbetstid, för att varorna ligger i lager hos tullposten och för att transportvägarna förlängs blir saldot säkert negativt.

Tullposten kan få vem som helst att bli en varm anhängare av o begränsad frihandel, Gatt, EG och fri jaktsäsong på byråkrater. När Posten nu stänger kontor allt vad den hinner kunde Tullposten stå högst på listan. (4.08.1993)

g *rannens namn*

Sällan kallar grannarna oss vad vi kallar oss själva. Vi finlandssvenskar talar om rikssvenskar, medan de rätt och slätt kallar sig svenska – och ser på oss (i Runebergsk anda?) som finnar, helt ovetande om att det politiskt korrekta begreppet är finländare. Men handen på hjärtat: vet du skillnaden mellan ester och estländare?

I finskan benämns grannländerna i regel enligt det närmaste landskapet: Estland (Eesti) blir Viro efter Virumaa, Tyskland (Deutschland) blir Saksa efter Sachsen, och Sverige blir Ruotsi efter Roslagen.

Ibland är det ännu knepigare: Gallien fick namnet Frankrike efter frankerna, den germanska stam som föll in i landet vid romarväldets slut. Samtidigt finns landskapet franken på andra sidan Rhenfloden, i dagens Tyskland. Fransmännen kallar i sin tur Tyskland för Allemagne efter en annan germansk stam allemanderna. Och Britannien har fått sitt namn efter ett landskap i Frankrike, Bretagne.

De flesta västeuropeiska språk har lånat sina namn på östeuropeiska orter över tyskan: Moskva har blivit Moskau och Moscow och Warszawa Warschau och Warsaw.

Före andra världskrigets slut bodde miljoner tyskspråkiga i Östeuropa, och många städer där har tyska parallellnamn: Zagreb heter Agram, Brasov Kronstadt och Ljubljana Laibach, för att inte tala om Gdansk - Danzig, Königsberg - Kaliningrad, eller Karlovy Vary - Karlsbad. Milano hörde en tid till habsburgska Österrike och har följaktligen ett tyskt namn som fortfarande används: Mailand.

Ännu intressantare är namnet Rysslands etymologi. Richard Pipes lysande trilogi om Ryssland före, under och efter revolutionen reder ut en del av begreppen.

Finnarnas egentliga ursprung är omtvistat, men under hela det första årtusendet dominerade de mellan Volga och bifloden Oka, där Moskva

nu ligger. Ortnamnsskicket i tvåflodslandet har fortfarande övervägande finska rötter.

Under folkvandringstiden började finnarna trängas undan av slaver som på 600-talet pressades österut från dagens Polen. Det var vid den här tiden de började delas upp i de väst-, öst- och sydslaviska grupper vi nu känner.

De romerska krönikörerna Plinius och Tacitus kände inte till slaverna som grupp. De berättar dock om venderna, en västslavisk stam, som lever vidare bara i kung Carl Gustavs officiella titel "Sveas, Götas och Wendes konung" – och i det finska ordet för Ryssland, Venäjä.

De slaver som trängde undan finnarna kallade sig själva slovener, härlett från ordet *slovo* som betyder "ord". Slovenerna såg sig alltså som folket med ordets gåva, i motsats till alla andra folk, "de stumma", *Nemtji* – som fortfarande är den slaviska benämningen på tyskar. Antikens greker använde samma logik då de kallade alla främlingar för barbarer, eftersom deras språk lät som "barbar-bar".

Men ordet Ryssland, Rossija?

Jo, den första egentliga statsbildningen i dagens Ryssland skapades av vikingar, skandinaviska rövarband som från slutet av 700-talet till ungefär år 1200 kontrollerade handelsrutterna från Östersjön till Svarta och Kaspiska haven längs de stora ryska floderna. De förskansade sig starkast i Könugård, dagens Kiev, strax ovanför Dnjeprs strategiskt viktiga katarakter.

Det styrande skiktet i statsbildningen var exklusivt skandinaviskt. De blandade sig inte i undersåtarnas göranden och låtanden så länge de höll sig på mattan och betalade sin tribut.

Pipes menar att rötterna till rysk despotism skall sökas här: det uppstod inget organiskt samband mellan skandinavernas stat och slavernas samhälle. Traditionen fortsatte i Tsarryssland och Sovjetunionen, där staten inte heller bestod av medborgarna, utan att den stod vid sidan och över dem.

Bysantinska, arabiska och västerländska beskrivningar från 800–900-talen talar aldrig om "ryssarna" som annat än skandinaver. En kievsk delegation som 839 besökte kejsar Ludvig den Frommes hov i Ingelheim introducerades t.ex. av bysantinerna som "Rhos, även kända som Nordmän (Qus alios nos nomine Nordmannos appellamus). På direkt fråga uppgav sig herrarna vara svenskar.

Varifrån ordet Rhos (eller Rus), stammen för dagens Rossija, kommer är långt ifrån solklart. Legenderna nämner en hövding Rurik som

Rysslands grundare. Namnet kan också komma från ordet "rorsmän" som vikingarna möjligen använde om sig själva.

Troligast är ändå att det är Roslagen som igen spökar: de lokala slaverna lånade benämningen på sina nya skandinaviska herrar av sina finska grannar – Ruotsi. Tala om begreppsförvirring.

Med tiden försvann det etniska konnotationen i namnet Rus: det kom med tiden att uppfattas som beteckning för det område som behärskades av nordmännen, och slutligen för alla människor som bodde där.

Till det bidrog den ömsesidiga assimileringen: skandinaverna tog sig an det slaviska språket, samtidigt som många av deras namn slaviserades: Helgi blev Oleg, Helga blev Olga, Ingvar blev Igor och Valdemar blev Vladimir.

Utvecklingen är exakt densamma som i det franska landskapet Normandie, som fått sitt namn av nordiska (mest norska) kolonistörer. Även där dröjde det ett par sekel innan nordmännen gallicerades, men de var nog tvättäkta fransmän då de invaderade England 1066 och tog makten från en annan (dansk) vikingaklan, som i sin tur hunnit angliseras.

Nordmännens välde i Ryssland tog slut i samband med att en serie ryttarfolk – khazarer, pecheneger, kumaner – föll in från Centralasien. Då Konstantinopel år 1200 härjades av det fjärde korståget torkade den lukrativa handeln över Dnjepr slutligen in.

Slutligen råkade Rus under mongolerna, även kända som tatarer efter sina turkiska allierade. Här finns en annan intressant lingvistisk poäng: vårt svenska ord "pengar" tycks – rätta mig om jag har fel – vara lånat från ryskans *denga*, vilket i sin tur kommer från *tamga*, mongolernas beteckning på föremål som stämpel med khanens sigill som bevis på att skatt erlagts.

I slutet av 1500-talet kastades tataroket av, och nu började Rysslands fenomenala tillväxt under Moskvas ledning. Legitimiteten söktes dels i den ortodoxa tron – till den grad att kåkstaden Moskva efter Bysans fall utropades till "det tredje Rom" – dels i genealogin. Aristokratins släkträd förfalskades till den grad att självaste kejsar Augustus blev anfader till storfursten.

Efter att panslavismen började växa fram under slutet av 1800-talet kunde det ryska rikets skandinaviska ursprung inte längre tolereras, och historieförfalskningen accelererades av Sovjetledarna. Särskilt Stalin (själv georgier som aldrig lärde sig felfri ryska) var noga med att betona slavernas överlägsenhet i allmänhet och ryssarnas i synnerhet.

Historien lär ändå att inget modernt folk kan åberopa varken etnisk renhet eller obruten historisk tradition. Allas DNA är ett misch-masch, resultatet av årtusenden av folkvandringar och folkblandning. I den mån det finns en "folksjäl" så beror den nog mest på att variationerna i klimat, geografi och historia tvingar fram bestämda sociala mönster – oberoende av hur genbanken råkar se ut. (23.02.1996)

bokstavstroende

I tidningen *Syd-Österbotten* rasar igen en häftig teologisk debatt. Frågan gäller kyrkoherdevalet i Lappfjärds församling, där de två sökandena närapå tävlat i fundamentalism.

Kan man samarbeta med kvinnliga präster? Kan man döpa barn som föds utanför äktenskapet? Kan sambopar få nattvarden? Är allt som står i Bibeln Guds ord och per definition sant?

”Skriften är Guds ord till dess helhet och inte bara till delar”, förklarar den mer liberala kandidaten (som förlorade valet) enligt SÖ. ”All undervisning, predikan eller bibelstudier skall ske i enlighet med skriftens ord. Församlingsborna skall kunna förvänta sig av prästen att han talar i enlighet med skriften”.

Det österbottniska Bibelbältet framstår som aningen udda för en agnostiker från den genomsektulariserade huvudstaden. Samtidigt är det uppfriskande att se någon ta religionen på allvar.

Det är helt enkelt inte konsekvent att plocka från smörgåsbordet, att ”tro” bara på de delar av Bibeln som råkar passa den rådande sociala efterfrågan och avfärda resten som otidsenligt. Vad jag kan bedöma är Bibeln t.ex. entydigt i sitt fördömande av kvinnliga präster och homosexualitet.

Den modernisering av läran som statskyrkan försöker sig på är troligen en viktig orsak till att bänkarna gapar tomma och all världens sekter vinner terräng. Religion skall vara religion, inte socialdemokrati.

Därmed inte sagt att bokstavstroendet heller är oproblematiskt. Bibeln är ju full av motsägelser som tvingar fundamentalisten att samtidigt tro både på A och -A.

Motstridigheterna är inte särskilt förvånande med tanke på att de äldsta delarna av Gamla Testamentet skrevs redan kring 1200 f.Kr. och de yngsta först på 200-talet f.Kr. Böckerna i Nya Testamentet tillkom för sin del under en hundraårsperiod börjande ca tjugo år efter Jesu död.

Urvalet av de 27 texter som ingår i Nya Testamentet skedde först kring år 200. De texter som då valdes ut, mer eller mindre slumpmässigt, blev alltså Guds Ord, medan de som valdes bort inte har samma karaktär – t.ex. Tomas-evangeliet, som efter att det återfanns 1945 visat sig vara den mest trovärdiga direkta återgivningen av Jesus egna ord.

Bibelforskarna är numera förhållandevis ense om att ingen enda del av Nya Testamentet skrivits av personer som själva ens träffat Jesus. Rätt författare anses anges för bara sju av Nya Testamentets delar. I alla dessa fall handlar det om Paulus, som bör betecknas som den verkliga instiftaren av den kristna läran trots att han omvändes först efter Jesu död.

Därmed inte sagt att evangeliernas berättelser om Jesus verksamhet inte stämmer. De hade förmodligen levt som muntlig tradition innan de nedtecknades. Men under tiden hann budskapet förändras, vilket förklarar att evangelierna ganska ofta är motstridiga.

De flesta av breven i NT måste för sin del betecknas som inlägg i maktkampen mellan olika riktningar inom den urkristna rörelsen. Bibelforskarna är t.ex. överens om att det andra Thessaloikerbrevet är ett falsarium – det är säkert inte skrivet av Paulus, utan av en motståndare som tvärtom polemiserar mot hans (första) Thessaloniker-brev.

Trosbekännelsen, kristendomens absoluta kärnpunkt, fick vidare sin slutliga form först på 300-talet, och missionsbefälet tillkom likaså först långt efter Jesu död. Självsåg han ju sig som utsedd att "rädda de förloerade lammen i Israels hus", alltså endast att reformera den judiska tron. Inga bevis finns för att han själv ansåg sig vara Messias eller Guds son, även om många andra kanske gjorde det.

I våra högskolor har Bibeln studerats vetenskapligt i 200 år, ända sedan upplysningstiden. Facket kallas exegetik, och en stor del av ansträngningarna går åt till tidsbestämningar, identifiering av författare, och källkritisk textanalys av olika element i berättelserna.

Det ligger i sakens natur att de flesta som sysslar med exegetik antingen är, har varit, eller vill bli troende. Vetenskapsgrenen har en kprofessionell ådra, ungefär som forskningen i marxism-leninism.

Det skapar problem. Kan en person som tror att Bibeln är Guds Ord verkligen studera den med vedertagna västerländska vetenskapliga metoder? Och kan en person som verkligen känner till Bibeln och hur den uppstod verkligen tro att den i sin helhet är Guds Ord?

Frågan berör den evangelisk-lutherska kyrkans kärna. Varje teologskolas ju först i vetenskaplig bibelkritik, för att sedan efter prästvigningens förutsättas vara lika bokstavstroende som de två kandidaterna i

Lappfjärd. Av biskopar krävs i praktiken en doktorsavhandling i teologi.

Bibelforskning som vetenskap är dels textanalys, dels en historievetenskap som tar ansats i det komplicerade politiska läget som rådde i Palestina vid vår tideräknings begynnelse. Som Dödahavsrollarna ytterligare bekräftat var Jesus en av de många radikala aktivister som ville förnya och reformera samhällsordningen och den judiska tron. På den tiden framställdes ju ideologier vanligen i religionens kåpa.

Man får lov att konstatera att Jesus inte rönt någon större framgång under sin livstid. Han dödades ju av sina motståndare efter förräderi i den inre kretsen, varefter hans rörelse splittrades. Och när kristendomen började växa till sig var det inte i Palestina, utan bland greker och judar i församlingen.

Kristendomen blev ändå med tiden en mycket framgångsrik trosinriktning. Framgången beror på den tidlösa moralfilosofi som Jesus artikulerade. Uppmaningen att behandla medmänniskorna som man själv vill bli behandlad är ju själva grunden för ett civiliserat, rättvist och framstegsorienterat samhälle. (Det är värt att notera att Uppenbarelseboken, den förvirrade favoriten bland radikalkristna sekter, står i bjärt kontrast till frälsningsbudskapet som det framställs i resten av NT).

Huruvida Jesus är Frälsaren och Guds son är en fråga som handlar om tro – en del har den, andra inte. För den som beslutat tro på övernaturliga krafter är det givetvis inget större problem att också lita på att hela Bibeln är sann. När religionen träder till så kan och bör logiken fara.

De som inte råkar tro på frälsningsläran kan ändå med fördel ta till sig både det humanistiska budskapet i Nya Testamentet och levnadsvisdomen i Gamla Testamentet. Bibeln är en bok som faktiskt blir bättre om den läses med kritisk urskiljning. (22.03.1996)

en upprivande skandal

Helsingforsborna och besökarna i huvudstaden terroriseras även denna sommar av omfattande gatuarbeten i centrum. Landets mesta paradgata, Mannerheimvägen mellan Riksdagen och Skillnadsbacken, där hundratusentals människor rör sig varje dag, har ända sedan hösten sett ut som en serie skyttegravar. Ingen ände på eländet finns i sikte. Hösten 1998 blir det rentav ännu värre. Då skall hela Bussplan rivas upp.

Det är oundvikligt att stora byggprojekt som tunnelbyggena från Forum till Stockmann respektive Sokos, Museet för modern konst eller den kommande renoveringen av Glaspalatset föranleder olägenheter. Det är också bra att privata intressen bidrar till att bygga ut infrastrukturen i centrum. Men det ger dem inte rätt att bemäktiga sig det offentliga rummet på obegränsad tid.

Att arbeta övertid är dyrt, men staden borde ändå då den ger byggnadstillstånd i centrum förutsätta att arbetena sker så snabbt som möjligt – med full bemanning och nattetid om så behövs. Envar som rört sig i centrum de senaste månaderna har emellertid märkt att arbetstakten inte är den maximala. Biltrafiken på Mannerheimvägen, Simonsgatan och Brunngatan har i flera månader blockerats av parkerade arbetsmaskiner, baracker och slarvigt omkringstrött byggnadsmaterial.

Stadens eget byggnadskontor är tyvärr den värsta syndaren. Arbetena med att lägga om spårvägsrälsen, förnya stenläggningen och bredda övergångsstället vid gamla Studenthuset har – hur gatuavdelningen än förklarar – gått i snigeltakt. Det värsta är att fotgängarnas liv och lem satts i fara då tillräckliga skyddsräcken inte satts upp och trafikljusen varit avstängda långa perioder.

Också de tillfälliga körarrangemangen för biltrafiken har varit oklara, illa utmärkta och rentav farliga. Som vanligt har helsingforsarna också fått följa med spektaklet då gatuavsnitt grävts upp och fyllts igen av i tur och ordning vattenverket, elverket, trafikverket, telefon- och kabel-tv-bolag.

Det är en skandal att Helsingfors stad inte lyckats koordinera grävarbetena. I denna högteknologiska tidsålder borde det inte vara någon svårighet att skapa en databas där informationen finns. Problemet är tydligen att den interna ansvarsfördelningen i stadens administration inte är tillräckligt klar.

Alla slår ifrån sig, och hänvisar till att sommaren är kort, till att det är för hett, för kallt eller för regnigt, till brist på yrkeskunnig arbetskraft. Men vår kommunala demokrati ger adresser för klagomålen: nämnden för allmänna arbeten, byggnadskontoret, och biträdande stadsdirektören för tekniska sektorn Martin Meinander. (9.07.1997)

i *rättsstaten har vittnet ett ansikte*

En våg av sympatyttringar flödar nu över Finlands poliskår. De två mördade konstaplarna, Eero Holsti och Antero Palo, uppfattas som martyrer, fallna för vår gemensamma säkerhet.

Poliserna känner till riskerna med sitt yrke, men visst är det orimligt och orättvist att den som tagit till sin uppgift att skydda andra människor tvingas plikta för det med sitt liv. Det här känner alla de människor som lagt ner blommor och ljus i hörnet av Fabriksgatan och Kaptensgatan, som skriver kondoleansbrev till polisen och som psalmsjungande tågade i procession från Thomasmässan.

Polisens prestige har också ökat markant. Gripandet av den danske våldsmannen skedde snabbt och utan att det kom till gisslandrama eller belägring.

Polisarbetet var effektivt, inte minst tack vare den flod av tips som strömmade in från medborgarna. Bilden störs dock av att polisledningen genast valde att utnyttja stämmningsläget för att kräva ökade maktbefogenheter. Högst på önskelistan finns två klassiker: ökad rätt för myndigheterna att övervaka telefontrafiken, och rätt för vittnen att framträda anonymt.

Kraven är märkliga, eftersom ingendera av de två äskade befogenheterna hade hjälpt polisen att snabbare gripa Steen Victor Christensen, och ännu mindre förebyggt dådet. Den tekniska bevisningen mot mannen är, enligt polisens utsago, också så klar att åklagaren kan räkna med en fällande dom också utan ögonvittnen. Framför allt har ju mordvapnet entydigt spårats till Christensen.

Påtryckning mot vittnen förekommer ändå, och har enligt vissa påståenden blivit vanligare under senare år. MC-klubbarna sägs systematiskt hota personer med kännedom om deras boverier, och tjallare har aldrig legat bra till i fängelsekretsar.

Vågar jag själv peka ut en våldsmän som säger att jag eller min familj i så fall är nästa på hans dödslista? Om inte kränks ju både mitt och offrets rättsskydd.

Men trots det är det skäl att hålla hårt på de nuvarande principerna. Det är en grundläggande rättighet för den anklagade att veta vem han eller hon konfronteras med.

Orsaken är lätt att förstå. Alla vittnen är inte snövita lamm. Den anklagade, och endast han eller hon, kan ha kännedom om faktorer som gör att vittnet inte bör betraktas som pålitligt. Till exempel att vittnet är den egentliga förövaren, eller har ett horn i sidan till den anklagade och vill sätta dit honom. Det är kanske sällsynt, men för rättssäkerheten är det fundamentalt att ta hänsyn till möjligheten.

Tidigare har som en kompromiss föreslagits att vittnets identitet skulle hållas hemlig endast för den anklagade själv, och att hans rättsbiträde får veta namnet. Men också det är oacceptabelt. Advokatens enda uppgift är att ju att agera i sin klients intresse, och kan därför inte förutsättas hemlighålla viktig information för honom.

Polisen betonar att behovet av anonyma vittnesmål inskränker sig till fall där de misstänkta är kända som grova våldsmän. I princip låter det rimligt. Varför inte agera pragmatiskt, i det allmänna samhällsintresset?

Men med tanke på likheten inför lagen kan man inte tillämpa en skild rättegångsordning för vissa typer av åtalade, eller ens för vissa typer av brott. Antingen måste anonyma vittnesmål tillåtas i alla rättegångar, eller i inga. Själv skulle jag alltid som vittne i ett brottmål föredra att framträda anonymt. Så tänker förmodligen många andra. I så fall vore slutresultatet rättegångar med idel herr A, herr B och fru C i vittnesbåset – eller kanske på videoskärm med ryggen mot kameran och förställd röst.

Den som anklagar dig för kioskinbrottet du inte gjort kan vara din ogina granne eller försmådda älskare.

Som advokat Markku Fredman skriver i tidskriften *Oikeus* har man i Finland aldrig fäst stor vikt vid individens processuella rättigheter. Domstolarna ses fortfarande som en myndighet som vilken annan, inte som väsensskild från statens övriga verksamhet.

Grundrättsreformen 1995 innebar en förbättring, men det finns också illavarslande tecken i fråga om rättsskipningens öppenhet. Alltför många rättegångar förs bakom lyckta dörrar. Tullens och skattemyndigheternas anonyma tipstelefoner har också osympatiska drag.

Jag har en bekant som efter en resa till Indien blev gripen på Helsingfors flygfält. Någon hade ringt in ett tips om att hon var en knarkkurir.

Hon släpptes först efter ett halvt dygn, efter långa förhör, visitering av kroppshålorna och magröntgen på Mejlans sjukhus. När det hela var över bad polisen inte ens om ursäkt eller beklagade sitt misstag.

Men anonyma tips kan ändå försvaras. De är ju bara ett hjälpmedel i brottsutredningar; för åtal och dom krävs andra bevis. Ett enda anonymt vittnesmål i domstol kan däremot räcka för att någon blir dömd.

Därmed inte sagt att hot mot vittnen skulle vara oväsentliga. Tvärtom, om fenomenet breder ut sig är farligt för rättsväsendets auktoritet. Man bör kräva ett visst mått av civilkurage av medborgarna, men de kan inte lämnas skyddslösa.

Ett svar är stränga straff för den som uttalar hot. En annan är det besöksförbud som snart kan utdömas – alltså att man förbjuds komma på ett visst avstånd från en person eller plats. Ett tredje är polisskydd åt utsatta vittnen. I ytterlighetsfall kan man t.o.m. tänka sig något i stil med det amerikanska Witness Protection Program, där nyckelvittnen, ofta själv kriminellt belastade, ges straffeftergift och en helt ny identitet.

I dessa dagar är liberalism i kriminalpolitiska frågor inte populär, och också i vanliga fall tenderar den allmänna opinionen att vara sträng. Varför inte tillåta telefonavlyssning? Jag har ju ingenting att dölja, säger många. Så argumenterar man i de flesta av världens länder. Hellre döma hundra oskyldiga än att låta en skyldig gå, sade Josef Stalin i en berömd sentens. I en rättsstat måste man tänka tvärtom. (28.10.1997)

slutet nära

Det är nu mindre än 800 dagar kvar till år 2000, och hysterin breder ut sig. Domedagsprofeterna går på högvarv och studerar sina kabbalistiska kalkyler.

Allt det är förstås nys. Det enda man kan vara säker på att Jesus inte föddes år noll – år noll finns överhuvudtaget inte i den kristna tideräkningen, eftersom siffran noll anlände till Europa först med araberna.

Efter år 1 f.Kr. följde alltså år 1 e.Kr. Det betyder att det första årtiondet var åren 1–10, och det andra årtiondet började år 11. Det första året på det tredje årtusendet är alltså år 2001.

De flesta historiker tror dessutom nu – med hänvisning till den i Bibeln omtalade stora kometen, romerska härskarlängder och kunskap om det inrikespolitiska läget i Palestina – att Jesus föddes redan år 4 f.Kr. Ifall det vore av betydelse vore det kritiska året alltså 1996 eller möjligen 1997. Och hittills ser det ju ganska bra ut.

Vad gäller Jesus födelsedag svävar vi förstås i lika stor ovisshet. Att den lades till den 25 december har att göra med romerska och germanska traditioner att fira vintersolståndet. Och dessutom har kalendern ruckats sedan dess. Nu följer vi den julianska, som skägger med två veckor i förhållande till den gregorianska.

Den kristna kalendern är den dominerande i världen, men det finns förstås andra tideräkningar. Kineserna har sin, liksom judarna. Det första året i en kalender brukar vara en viktig politisk-religiös händelse. Romarna startade på nytt vid varje härskarskifte. Efter de franska och ryska revolutionerna infördes nya tideräkningar, som dock blev kortlivade. I Iran utgår man fortfarande internt från revolutionen 1979, och Nordkorea räknar numera utgående från Kim Il Sungs födelse. Vad är det då kristna fundamentalister tror att händer vid millennieskiftet? Ja, Bibeln – särskilt Johannes Uppenbarelsebok – ger ganska detaljerade uppgifter. Jesus återkommer, och efter en kort men häftig kamp krossar

Gudsfolket Antikrists välde. Därefter följer ett tusenårsrike, varefter de rättrogna lyfts upp till himlen för ett evigt liv tillsammans med Kristus.

Olika fundamentalistiska trosinriktningar tvistar visserligen om i vilken ordningsföljd de här händelserna inträffar. Men de är eniga om att världen måste föras in i en sann kristen tidsålder före Jesu återkomst – enligt vissa är detta rentav en förutsättning för det. Eskatologin – läran om det framtida – har alltså en politisk betydelse.

Astronomerna är för sin del eniga om att världen går under först om ungefär 4,5 miljarder år, då den utbrända solen blåser upp sig och sväljer jorden.

De etablerade kyrkorna är också mer måttfulla. Katolikerna var ju med redan vid det förra millennieskiftet, då förväntningarna var ännu större men ingenting ändå hände. Påven har nöjt sig med att utnämna år 2000 till ett heligt missionsår, med Rom som medelpunkt. 60 miljoner pilgrimer och profana turister väntas anlända till den eviga staden.

Millenieskiftet är alltså stor business. Också i Helsingfors rapporterar krogarna goda bokningssiffror för nyårsfirandet år 2000.

I Storbritannien skall millennieskiftet firas genom en jättelik utställning i anslutning till Greenwich-observatoriet nära London. Budgeten på över tre miljarder mark finansieras främst genom intäkter från det nationella Lotto-spelet.

I New York skall Times Square, det tidigare porrcentret som nu städats upp i Musse Piggs anda, bli ett centrum för hela världens årtusendefirande. På jättelika videoskrmar skall man kunna följa med hur nyåret tas emot i de olika tidszonerna.

Tidszoner, ja. Var börjar år 2000? Britterna hävdar förstås att det är då klockan slår 0.00 i Greenwich den 1.1.2000. Men det finns andra åsikter.

Datumgränsen är, kom mänskligheten överens om vid Tidszonskonferensen i Washington 1884, den 180 breddgraden, alltså mittemot Greenwich-observatoriet. Den råkar gå genom jordklotets glesast befolkade del, Stilla havet.

Har ni hört om Kiribati? Det får ni de närmaste åren, Fram till 1995 låg landets östliga och västliga halvor i var sin tidszon på ömse sidor om datumgränsen och alltså hade olika dagar. När tiden harmoniserades beslöt man emellertid ställa klockan 33 längdgrader österut, motsvarande mer än två timmar. Kiribati följer nu en tid som i teorin inte borde finnas – 14 timmar före GMT. Förklaringen till denna "Krono-doping" – som Berliner Zeitung kallar det – är förstås jakten på datumturister. Med draget försökte gilbertianerna (Kiribari hette tidigare Gilbert-öarna) en

gång för alla se till att Tonga, Fiji och Nya Zeeland, som alla ligger nära (men inte på datumgränsen), inte kan göra anspråk på att vara landet där dagen börjar.

De 79 000 gilbertianerna verkar klara kuppen, för alla hotell är redan fullbokade till saltade priser. Men det finns också andra sätt att fira millennieskiftet så att det känns i plånboken – t.ex. först åka tåg under Engelska kanalen och sedan ta Concorde mellan London och New York. Då hinner man fira nyåret fyra gånger. Priset: futtiga 50 000 mk. Den mer sparsamme kan förstås promenera från Torneå till Haparanda. (10.11.1997)

politikernas kartell hotar tillväxten

Finländare, spänn ut bröstet! Du är nu i medeltal rikare än svenskarna. Det är officiellt. Glädjebudskapet kommer från OECD, en samarbetsorganisation för de rika industriländerna. I fjol växte Finlands ekonomi med 5,9 procent, och det räckte för att bruttonationalprodukten, BNP, per capita skulle bli högre än i Sverige, där tillväxten bara var 1,8 procent.

Det finns ett litet aber. Finland leder bara om man tar hänsyn till skillnaderna i köpkraft. Men räknat i löpande priser distanseras Sverige ännu i år, eftersom den svenska ekonomin växer med bara 2-2,5 procent mot 4-4,5 procent för den finländska.

Finland har en gång tidigare, 1990-91, besekrat Sverige i BNP-kampen, men då med hjälp av en dopad växelkurs. Nu är jämförelsen mer rättvis.

BNP är viktig. Den mäter hur mycket resurser ett land producerar under ett år och alltså hur mycket som finns att fördela. Däremot säger den ingenting om den ackumulerade nationalförmögenheten. Östermalms fasader och E4:ans breda asfalt visar att Sverige fortfarande är ett mycket rikare land än Finland. Men svenskarna lever på frukterna av det förgångna. 1870 var Sverige ett av Europas allra fattigaste länder; hundra år senare konkurrerade man med Schweiz och USA om tätplatsen i den globala välståndsligan. Skog, malm och en räckta enastående innovatörer och entreprenörer gjorde att den svenska ekonomin växte snabbare än någon annan i hela världen under hundraårsperioden.

Sedan kom ett dramatiskt trendbrott. Under perioden 1970-97 växte den svenska ekonomin årligen i medeltal 1,3 procent långsammare än OECD-genomsnittet. Det låter inte som särskilt mycket, men ränta på ränta-effekten gör att Sveriges BNP per capita nu är 30 procent lägre än om tillväxten varit på OECD-nivå.

Finland har däremot vuxit snabbare än OECD-medeltalet ända sedan 1960-talet. Blir årets tillväxt så stark som prognosmakarna tror belägger

Finland tionde eller elfte plats i OECD:s välståndsliga, medan Sverige ligger sjuttonde.

Varför har Sverige släpat efter så mycket? Inledningsvis kunde svenskarna förklara bort den fallande tillväxttakten med att det är svårare att växa ju rikare ett land är. Fattiga länder kan ju kopiera föregångarna. Men det argumentet håller inte längre när Sverige distanseras av bl.a. Hongkong, Singapore och Irland. Dessvärre förstår nationalekonomerna inte särskilt väl mekanismerna som sätter i gång respektive stoppar upp ekonomisk tillväxt. Utbildning, sparkvot och produktivitet spelar alla en roll, men inte automatiskt och rätlinjigt. Ibland beror tillväxt på ren tur, som att Norge hittade olja, eller att några envisa ingenjörer övertalade Nokia att börja utveckla radiotelefoner. Det avgörande är ändå staten och politiken.

I snäv mening beror Sveriges tillväxtproblem på den överstora och trendmässigt underfinansierade offentliga sektorn. Höga skatter driver upp räntor och minskar förtetagsamheten. 1870–1970 hade Sverige inte ett bättre genetiskt material än sina konkurrentländer, men något gjorde att L.M. Ericsson, Gustaf Dahlén och alla de andra kunde förvandla sina idéer till storföretag, som staten sedan kunde mjölka på pengar för att finansiera välfärden.

Varför har Sverige haft så svårt att ställa om sitt ekonomiska system, trots att det redan i 30 år bevisligen fungerat sämre än i de centrala konkurrentländerna, inklusive Finland?

I sin klassiska bok *The Rise and Decline of Nations* (1982) hävdar den amerikanske ekonomen Mancur Olson att tätt sammanflätade sociala, ekonomiska och politiska organisationer ofta visar en fallenhet för kartellbildning, svågerpolitik och korruption.

Särintressena kan bekämpas med beslutsamma reformer, och oftast kan bara en kris, kanske en nationell katastrof lägga grunden för en ny start.

Klassiska exempel är förstas Japan och Tyskland efter andra världskriget. Återuppbyggnaden försåg dem med toppmoderna produktionsmaskinerier, men ännu viktigare var den sociala dynamik som släpptes fri när gamla samhällsstrukturer slogs sönder.

Storbritannien vann kriget, men förlorade freden eftersom det stela klassamhället förblev intakt. Rysslands snabba industrialisering berodde delvis på Stalins hänsynslösa politik, men också på att ryska revolutionen gav miljoner begåvade människor en chans de annars inte fått.

Finlands ekonomiska kris i skiftet mellan 80- och 90-talen var lik den

svenska, men den inföll parallellt med den geopolitiska omorienteringen efter Sovjets fall. När t.o.m. VSB-fördraget slängdes i soptunnan var ingenting längre tabu. Och tidigare detta sekel har Finland gått igenom tre krig.

Vid stamborden talar man om finsk sisu, om att finländarna är beredda till mer uppoffringar än svenskarna. Om detta är sant, så måste det bero på de färska erfarenheterna av genomgripande förändringar och på att det finländska samhällssystemet är mindre cementerat.

Sverige har däremot levt i fred sedan 1814. Samhället har styrts av socialdemokratin – om inte till namnet, så till gagnet – sedan 1920-talet. Sverige är dessutom ett av få länder i Europa – Ryssland är ett annat – som inte upplevt en borgerlig revolution, utan gått direkt från feodalism till folkhem.

Mancur Olson, som gick ur tiden för en månad sedan, beskriver sårintressena som den ekonomiska tillväxtens värsta fiende. Sverige bekräftar teorin. Svensk politisk debatt domineras helt av fördelningsfrågor; hur välfärden skall produceras ägnas inte mången tanke. Och själva det politiska systemet har stelnat till en kartell: röströskeln stoppar politiska entreprenörer och valsystelet med långa listor bekräftar partiorganisationernas och partiledarnas makt över riksdagsgrupperna.

Med två tredjedelar av svenskarna direkt beroende av det offentliga för sin utkomst kan man vinna val genom att lova skatthöjningar i stället för utgiftsminskningar. 1994 ville väljarmajoriteten inte ha några förändringar av välfärdsstaten, och utfallet verkar bli det samma i höstens val. Finlands BNP-försprång ser ut att fortsätta öka. (21.03.1998)

ledare och kolumner

som tagits med i boken i kronologisk ordning

Datum	Rubrik	Sida
16.07.1989	Ägarmyten	132
13.08.1989	Tyska frågor	78
24.05.1990	I eller till Europa?	190
23.07.1990	Det urbana helvetet	134
6.01.1991	Om Eurohjärtat	193
22.09.1991	Lämnad på stranden	196
1.10.1991	Inflationen är inte död, den sover bara	112
19.11.1991	Mer, inte mindre, självständighet åt FB	114
19.03.1992	Bankpaketet: ett p-piller morgonen efter	162
12.06.1992	Från koldioxid till kondomer	174
7.06.1993	Energiparadiset	137
4.08.1993	Vid luckan	199
16.08.1993	Den kreativa förstörelsen	140
4.10.1993	Jaltabomben tickar i Kaliningrad	64
21.10.1993	Kaukasisk kollaps	67
14.11.1993	Skådeprocesser mot bankchefer?	164
31.01.1994	Tyska blickar på kalhyggerna	177
6.02.1994	Enbart positivt att marken stärks	116
14.02.1994	Tillväxt utan fler arbetsplatser	118
15.05.1994	Utlandet sukter efter finländska aktier	143
9.11.1994	Fem år efter murens fall	80
4.12.1994	Den bästa vännen i Europa	40
2.04.1995	Den globala hetluften	180
8.05.1995	Ett brutalt århundrade	14
26.06.1995	Den terroristiska internationalen	17
15.07.1995	Att handskas med det förflutna	20
7.09.1995	Hoppsan!, medger Greenpeace	183
30.11.1995	Nu sätts fokus på Medelhavet	92
18.12.1995	Finland och inflytandet i EU	95

29.12.1995	Priset för arbetsdelningen	121
5.01.1996	Makten över pensionssparandet	145
17.02.1996	Staten som rättshaverist	167
23.02.1996	Grannens namn	202
21.03.1996	Etnisk självrensning i Sarajevo	85
22.03.1996	Bokstavstroende	206
16.05.1996	Bankkrisen och riskhanteringen	170
22.05.1996	Att söka stärkt säkerhet	43
12.07.1996	Töväder längs Oder-Neisse	83
8.08.1996	Deflationen rullar vidare	98
15.08.1996	Naivitet och neutralitet	46
8.09.1996	Också Sverige måste spionera	49
7.10.1996	Logiken bakom Natos utvidgning	52
30.12.1996	Högkonjunktur med kvalifikation	124
8.01.1997	Otydligt om Nato i Svergie	56
20.01.1997	Ett liv efter Jeltsin	70
16.02.1997	Det brister i kvaliteten	148
23.02.1997	Helms-Burton mot frihandeln	23
30.06.1997	Bokslut för kolonialismen	26
9.07.1997	En upprivande skandal	209
10.09.1997	Nog finns det gränser för statsskulden	128
19.09.1997	Vem bryr sig om Nordkorea?	30
7.10.1997	Afrika mår illa	33
28.10.1997	I rättstaten har vittnet ett ansikte	211
31.10.1997	Motståndet mot EMU är stort men svagt	101
5.11.1997	Stora och kloka djur	185
10.11.1997	Slutet är nära	214
29.11.1997	Är Ryssland som förut?	73
8.12.1997	Euron måste följas av en förbundsstat	104
15.12.1997	Alkohol och ekonomism	151
19.12.1997	Vänsterns svarta bok	36
29.12.1997	Partierna är för lika	154
30.01.1998	Vi är rikare än vi tror	157
10.03.1998	Spiralen i Serbien	87
12.03.1998	Inte så nogräknat	59
16.03.1998	Vem skall trösta turkarna?	107
21.03.1998	Politikernas kartell hotar tillväxten	217

Datum	Rubrik	Sida
16.07.1989	Ägarmyten	132
13.08.1989	Tyska frågor	78
24.05.1990	I eller till Europa?	190
23.07.1990	Det urbana helvetet	134
6.01.1991	Om Eurohjärtat	193
22.09.1991	Lämnad på stranden	196
1.10.1991	Inflationen är inte död, den sover bara	112
19.11.1991	Mer, inte mindre, självständighet åt FB	114
19.03.1992	Bankpaketet: ett p-piller morgonen efter	162
12.06.1992	Från koldioxid till kondomer	174
7.06.1993	Energiparadiset	137
4.08.1993	Vid luckan	199
16.08.1993	Den kreativa förstörelsen	140
4.10.1993	Jaltabomben tickar i Kaliningrad	64
21.10.1993	Kaukasisk kollaps	67
14.11.1993	Skådeprocesser mot bankchefer?	164
31.01.1994	Tyska blickar på kalhyggerna	177
6.02.1994	Enbart positivt att marken stärks	116
14.02.1994	Tillväxt utan fler arbetsplatser	118
15.05.1994	Utlandet sukter efter finländska aktier	143
9.11.1994	Fem år efter murens fall	80
4.12.1994	Den bästa vännen i Europa	40
2.04.1995	Den globala hetluften	180
8.05.1995	Ett brutalt århundrade	14
26.06.1995	Den terroristiska internationalen	17
15.07.1995	Att handskas med det förflutna	20
7.09.1995	Hoppsan!, medger Greenpeace	183
30.11.1995	Nu sätts fokus på Medelhavet	92
18.12.1995	Finland och inflytandet i EU	95
29.12.1995	Priset för arbetsdelningen	121
5.01.1996	Makten över pensionssparandet	145
17.02.1996	Staten som rättshaverist	167
23.02.1996	Grannens namn	202

21.03.1996	Etnisk självrensning i Sarajevo	85
22.03.1996	Bokstavstroende	206
16.05.1996	Bankkrisen och riskhanteringen	170
22.05.1996	Att söka stärkt säkerhet	43
12.07.1996	Töväder längs Oder-Neisse	83
8.08.1996	Deflationen rullar vidare	98
15.08.1996	Naivitet och neutralitet	46
8.09.1996	Också Sverige måste spionera	49
7.10.1996	Logiken bakom Natos utvidgning	52
30.12.1996	Högkonjunktur med kvalifikation	124
8.01.1997	Otydligt om Nato i Svergie	56
20.01.1997	Ett liv efter Jeltsin	70
16.02.1997	Det brister i kvaliteten	148
23.02.1997	Helms-Burton mot frihandeln	23
30.06.1997	Bokslut för kolonialismen	26
9.07.1997	En upprivande skandal	209
10.09.1997	Nog finns det gränser för statsskulden	128
19.09.1997	Vem bryr sig om Nordkorea?	30
7.10.1997	Afrika mår illa	33
28.10.1997	I rättstaten har vittnet ett ansikte	211
31.10.1997	Motståndet mot EMU är stort men svagt	101
5.11.1997	Stora och kloka djur	185
10.11.1997	Slutet är nära	214
29.11.1997	Är Ryssland som förut?	73
8.12.1997	Euron måste följas av en förbundsstat	104
15.12.1997	Alkohol och ekonomism	151
19.12.1997	Vänsterns svarta bok	36
29.12.1997	Partierna är för lika	154
30.01.1998	Vi är rikare än vi tror	157
10.03.1998	Spiralen i Serbien	87
12.03.1998	Inte så nogräknat	59
16.03.1998	Vem skall trösta turkarna?	107
21.03.1998	Politikernas kartell hotar tillväxten	217